

Віктор Рогозинський

КОХАННЯ
маестро
ПАГАНІНІ

Роман-соната

*Цей роман-сонату
дарую своїй дочці Валентині*

Київ
ЗАДРУГА
2006

УДК 821.161.2
ББК 84.4УКР6
Р59

Роман-соната Віктора Рогозинського "Кохання маестро Паганіні" розповідає про життя геніального італійського скрипаля та композитора Нікколо Паганіні, про "демонічний" характер його мистецького таланту, про трагічний фінал його людської долі, а також про відомих жінок початку ХІХ століття, закоханих у маестро, — серед них були і сестри французького імператора Наполеона Бонапарта. Кохання славнозвісного музиканта таке ж "демонічне", як і його гра на скрипці, яка не тільки кілька десятиліть зачаровувала серця шанувальників із багатьох країн тогочасної Європи, а й нині лишається неперевершеною.

Рогозинський В. В.

Р59 Кохання маестро Паганіні: Роман-соната.

— К.: Задруга, 2006. — 151 с.

ISBN 966-7944-96-4

ББК 84.4УКР6

© Рогозинський В. В., 2006

© Задруга, 2006

© Антросвіт, 2006

ISBN 966-7944-96-4

Зміст

Розділ I. Марселіна.....	5
Розділ II. Венера Корсиканська.....	18
Розділ III. Лорд Байрон.....	36
Розділ IV. Сім смертних гріхів.....	49
Розділ V. Єлена Баварська.....	73
Розділ VI. Полювання на вовка.....	96
Розділ VII. Ключі від раю.....	132

*У світі цьому все — химера та омана.
Нам доля, а не мисль накреслює маршрут.
Нестерпні успіхи, юрби нестерпний суд.
Зусилля всі — лише безглузда драма.
Ти у своїх віршах звеличуєш кохання,
І смертним кажеш ти, що схожа смерть на сон.
Проте ще в давнину хтось, може, сам Платон,
Прорік: "Життя — це сон!" — без сумніву й
ваганя.*

*Коли поринеш в сон, все справжнє, все живе:
Кохання, радощі — і ти в раю сливе.
Перебіг сновидінь — і знову ти нещасний:
Підступність, ревнощі, зловтішний друзів сміх...
Що ж, врешті-решт, життя? Знай, друже: сон
прекрасний.
Або жахливий сон для смертних, ще живих...*

Жак Валле де Барро. "Сон"

Розділ I

МАРСЕЛІНА

Березень 1832 року. Париж.

Карета директора Гранд-Опера Луї Верона

"Бджолою бути, щоб умерти в квітах..." Ця поетична фраза перетворилась у серці синьйора Паганіні на музичну, і він подумки грав її на улюбленій струні Соль, намагаючись створити в уяві портрет поетеси, котрій належала ця незаймана й чиста, як сльоза Мадонни, метафора. Водночас вона належала і йому, але про це не знав ніхто, окрім самого Паганіні. Він прошепотів ці слова давним-давно, коли ще був молодим і красивим, таким, яким зобразив його блискучий маляр і неабиякий скрипаль француз Огюст Енгр. Після концерту в Ліворно, на якому синьйору Паганіні в захваті аплодували леді Гамільтон та адмірал Нельсон, маестро, прогулюючись, забрів у міський парк і, захмелілий від успіху й аромату весняного буйноквіття, присів на лавочку, щоб відпочити, й раптом побачив з півсотні золотаво-бурштинових крихітних створінь, котрі заклопотано бриніли, занурюючись у рожеві хвилі трояндового куща. І тоді, не втримавшись від бажання висловити душевну каденцію, раптову імпровізацію розбурханих почуттів, він прошепотів, а серцю здалося, що проспівав: "Бджолою бути, щоб умерти в квітах..." І вона, ця жінка, почула той шепіт-спів, хоч була за тисячу миль від Ліворно. Ні, тоді вона була не жінкою-поетом, а дівчинкою-сиріткою, якій тільки-но виповнилося п'ятнадцять, і вона поверталась на змученому штормами

Атлантики вітрильнику з далекого острова Гваделупи до рідної Франції. Вона почула його слова й запам'ятала, щоб через десяток років відтворити у віршах, які стали місячним промінчиком, що раз по раз проривався крізь чорні заслони схожого на захмарене нічне небо її злиденного життя. Про долю цієї жінки розповів маестро Паганіні директор паризької Гранд-Опера всезнаючий Луї Верон, котрий з неприхованим невдоволенням погодився познайомити його з поетесою, що чекала зараз на візит маестро у найбіднішому готелі Парижа.

Піццікато, яке видзвонювали підкови запряжених у карету коней, і навіть глухі литаврові звуки, якими відповідала паризька бруківка на настирливий доторк колес, не заважали маестро думати. Чим він може віддячити цій жінці за присвячену йому поему, яку з легкої іронії скульптора Давида д'Анже паризька богема називає пам'ятником демону зі скрипкою? Подарувати квитки на всі його концерти в Парижі? Але дарунок цей буде схожий на засушені квіти гербарію, бо вона завтра мусить їхати у свій Руан, де залишились її діти й сестри. Можна зараз же зупинити карету біля магазину квітів і купити для неї корзину фіалок і, коли вона, схвильована й здивована цим дарунком, спитає поглядом: "Чому?" — всміхнутися й пояснити: "Я — генуезець, а Генуя з давніх-давен шанобливо ставилася до цих квітів: їх зображували навіть на монетах нашого міста. До того ж колись у вашій Франції проводились поетичні змагання, переможцю яких вручали золоту фіалку. Ці квіти — скромний дарунок генуезця найкращій французькій поетесі". Ні, здається, й цього робити не варто. Це наша перша зустріч, і слова про її винятковість сприйматимуться як заявлений богемний комплімент, а фіалки... Хто з французів не знає, що ці лілові хмаринки щороку дарував Жозефіні Богарне вінценосний корсиканець Наполеон Бонапарт? Якщо вже квіти, то не фіалки, і не корзина...

— Знаєте, Паганіні, про що я зараз подумав? — долинув, наче з потойбічного світу, голос Луї Верона. — Ви — невдяч-

ний і зухвалий італієць, до того ж ненадійний партнер. Коли я приїхав до вас із запрошенням короля Франції продемонструвати вокальні здібності вашої скрипки у Версалі, потішити Луї Філіпа та його придворних, ви відмовились. Я, знаючи вашу пристрасть до високих гонорарів, натякнув, що винагорода за виступ буде астрономічною. Ви й на це не звернули уваги. Тоді я змушений був назвати суму — двадцять тисяч франків! І що почув у відповідь? "Порадьте Луї Філіпу зекономити ці гроші для Франції. Хай приїде завтра ввечері в Гранд-Опера, де я даватиму концерт". Я попередив вас, що неповага до монарха може призвести до заборони ваших виступів у Парижі, й не лише в столиці. Ви сказали: "Парижани не подарують маленькому Луї цієї заборони. А я поїду до Англії й там компенсую матеріальні втрати". Я намагався достукатися до вашої совісті, нагадав, що на першому концерті в Гранд-Опера мають бути фінансова та мистецька еліти Франції: барон Джеймс Ротшильд, князь Сан-Донато, Оноре де Бальзак, Теофіль Готье, Альфред де Мюссе, Жорж Санд, Ежен Делакруа. Я запитав у вас: "Що я їм скажу, якщо прем'єра не відбудеться?" І ви з демонічною посмішкою відповіли: "Нехай замовлять квитки на корабель до туманного Альбіону. Гратиму для них у Лондоні з особливим натхненням".

— Побережіть свої нерви, мсьє Верон. Здається, все обійшлося? Я майже вщерть наповнив франками мою дорожню скриню, а ваш банківський рахунок ось-ось лусне від цифр із багатьма нулями. Щодо мого ставлення до мистецької еліти Франції, то тут ви помиляєтесь: я її поважаю й з нею порозумівся. А щодо фінансової еліти, то мою повагу до неї похитнув літератор мсьє Стендаль. Послухайте, що він пише в "Театральному кур'єрі", — синьйор Паганіні не без задоволення дістав із кишені газетну вирізку й прочитав: "В опері паризькі можновладці більш за все приходять у захват від зміни декорацій, багатства, могутності всього того, що пов'язане з грошовими інтересами або марнославством,

які повністю заповнили їхні душі. Розкішний оксамит, сліпучі переливи шовку, блиск золота, вогонь діамантів — ось що робить їм втіху. Буржуа живуть очима. Вони перестали думати. Найвища похвала в них: "Це, мабуть, коштує чимало грошей". Ну, як вам Стендаль, мсьє Верон?

— До чого тут якийсь борзописець? Стендаль... Я не знаю такого літератора.

— Шкода, він — ваш земляк, і ви мали б цим пишатись. Його роман "Червоне і чорне" читатимуть і через двісті років.

— Невже? — скривився зневажливо Верон. — А плаксиві віршики Марселіні з провінційного Руана, яка надіслала вам поему, написану на папері, в який можна загортати хіба що оселедці, їх теж читатимуть через двісті років?

— Ці, як ви сказали, віршики хвилюватимуть тих, хто розуміє поезію, й через тисячоліття.

— Ви поспішаєте до неї, щоб сказати про це? Не сподівайтесь: вона вам не повірить. У неї вистачить розуму, щоб здогадатись: справжня мета вашого візиту — епатаж. "Маестро Паганіні, який відмовився грати на своїй чарівній скрипці у королівському Версалі, побував у занепалому готелі Сен-Жерменського передмістя, де оселилась невідома поетка з Руана, й зворушив її віртуозною грою на улюбленій струні Соль". Признайтеся, гонористий скрипалю, що саме таке повідомлення ви хотіли б побачити у завтрашньому "Театральному кур'єрі"? Ви поблажливо усміхаєтесь? Невже я вас не образив?

— Аж ніяк. Ви допомогли мені знайти рішення, просте й геніальне, мимоволі влучили в яблучко.

— Сподіваюсь, не в очне? Чом у вас такий вигляд, начебто ви одержали титул пера Франції або принаймні орден Почесного легіону?

— Спробуйте здогадатись, недогадливий Луї. Можна вас називати по імені, мсьє директор Гранд-Опера? — очі Паганіні випромінювали злу радість. — До речі, як називається готель, де зупинилась мадам Марселіна Деборд-Вальмор?

— До сьогодні ця третьорядна халупа мала назву "Фіалки Жозефіни". Вам подобається, кмітливий Нікколо?

— Я приємно здивований, мсьє Верон. Причина не в назві, а в моїй інтуїції.

*Березень 1832 року. Париж.
Готель "Фіалки Жозефіни"*

Їм відчинила невисока на зріст жінка. Фантастична внутрішня краса, що світилась у її очах, робила некрасиве обличчя Марселіни з Руана неймовірно привабливим. Паганіні відчув у серці давно забуту теплоту, і чи не вперше за багато років на його вустах заграла ніжна усмішка. Він галантно поцілував її маленьку, як у дитини, руку, смішно прогаркавив французьке "бонжур" і розчулився, помітивши, як по щоці господині покотилася сльозинка. Марселіна запросила маестро та його пихатого супутника у крихітну вітальню, єдиною прикрасою якої була монмартрська копія картини Рафаеля "Мадонна із щигликом". Верон відмовився від кави, а маестро й господиня сіли за столик, на якому стояли керамічні філіжанки, що самі собою наповнилися чудовим бразильським напоєм. Зав'язалась бесіда, участі у якій Верон не брав: він опустився в провалля старого фотелю й робив вигляд, що уважно читає пожовклу "Музичну газету". Синьйору Паганіні здавалось, що він знає цю жінку десятки років: така вона була довірлива й щира.

— Мені кидали на сцену букети троянд, — розповідала про своє артистичне життя Марселіна, — а я замість того, щоб радіти, шкодувала за тим, що я не квіткарка й не можу продати ті букети, щоб, заробивши на них півсотні франків, купити вдосталь хліба й сиру для моїх завше голодних і хворих сестер... А вночі, після тих вистав, прала білизну багатих руанців і розвішувала на віршовках у нашому садку, ховаючись од місячного проміння... Боялась, що хтось побачить мене за чорною роботою й поповзуть чутки про злидні співачки Деборд... Публіка не любить бідних акторок...

Паганіні слухав її, відчуваючи муки сумління, немовби він завинив перед Марселіною, а не всі ті, пихаті й байдужі, котрі і йому колись не давали дихати на повні груди.

— А як ви потрапили в паризьку оперу? — спитав, аби приховати біль, бо мав лишатися для Луї Верона, котрий непомітно стежив за ними, людиною з кам'яним серцем. — Мені говорили, що театральні гурмани були у ваших ніг...

Марселіна сумно посміхнулась:

— "Вузька в мого таланту стежка та мізерна, а злиднів шлях широкий і величний..."

— Це з ваших віршів?

— Ні, це Сервантес, — і знову всміхнулась, і стала схожою на втомлено-замріяну жінку з полотна Жана Грьоза — маляра, якого колекціонував Луї Верон. — У Руані були гастролі Комічної опери. Я їм чимось сподобалась, і композитор Гретрі запросив мене до Парижа. Голос у мене тихий, тому він наказував оркестру грати п'яніссімо, щоб мене могли чути в залі. Я співала й тремтіла від страху: думала, що публіці колись набридне напружувати слух, і вона свистом обірве мою пісню. І так шість років...

— Шість років сорому й успіху, — в'їдливо докинув директор Гранд-Опера, ховаючи парсуну в газету. — Сприймайте це як жарт.

— Я читав ваші вірші всю ніч. Спочатку поему, яку ви мені присвятили, а потім вірші... Ваші слова про мене вважаю поетичною гіперболою. Мені просто поталанило. На жаль, є скрипалі, до речі, теж італійці, котрих ніхто не знає. Для багатьох музикантів доля — мачуха, — синьйор Паганіні, здавалось, вірив у те, що говорив. — Я лише везунчик... У мене немає сумнівів щодо щирості ваших слів про маестро Паганіні, мила мадам Деборд, і вам за це від нього велика подяка. А від Нікколо з Генуї, сина портового вантажника й селянки, ще більша подяка за вашу лірику. Чи не вперше він зрозумів, що кохати можна тільки один раз. І що справжня любов — це страждання. Нікколо з Генуї ненави-

дить мсьє Олівьє, якого ви обезсмертили, і водночас заздрить йому... Я ненавиджу його за те, що він насмілювався стати тим, кого ви покохали, і заздрю йому, бо не я, а він був і залишився вашим коханим...

Почувши таке від маестро, Луї Верон, не приховуючи іронії на обличчі, полишив фотель і вийшов з вітальні, скалавши, що хоче покурити.

— Я схилиюсь перед жінкою, — не звернувши на це уваги, продовжував Паганіні, — схилиюсь перед янголом у плоті, серце якого здатне перетворити облуду й зневагу, безнадію та розпач, котрі зранили його, на неземну любов, на квіти кохання, які ця жінка-янгол дарує своєму кривднику, не сподіваючись ні на що...

Марселіна Деборд-Вальмор з острахом і вдячністю дивилась на Паганіні: єдиний раз за десятки років вона відчула відразу до Олівьє, так називала вона у віршах того, хто був її демонічним коханням. "Єдина душа, яку я намагалась виблагати у Бога, не прагнула бути моєю...", — прошепестіли її спрагли вуста. Паганіні вдав, що не почув її слів.

— Коли я був ще молодим, — поринув у спогади маестро, — душа моя прагнула й водночас боялась кохання. Жінки здавались мені неземними істотами, котрих направило до нас небо, а може, не небо, а пекло, щоб випробувати нашу духовну силу, нашу мораль. Ці жінки були надприродною злукою відьомської краси й пристрасті та згубного бажання знищити нас, чоловіків. Вони мусили зруйнувати наші чесноти, перетворити нас на слухняних ляльок, що здатні на будь-який нерозважливий вчинок заради оманливої любові, яку з презирством дарували їм ті красуні-вампири, висмоктуючи зі своїх рабів честь, гідність, потяг до творчості, надію на щастя. Я почав думати, як захистити своє серце від почуття, яке загрожувало йому агонією, яке могло зруйнувати мою внутрішню гармонію, зашкодити здійсненню заповітної мрії стати музикантом, стати чаклуном, котрий грою на скрипці здатен заворожити світ. Я відгукувався на прояви закоха-

ності в мене тих чарівних істот, але не дозволяв собі закохатись, поринути з головою у блаженство щирої любові. Я навчився жорстко обманювати й розбивав жіночі серця з несамовитістю скульптора, котрий нищить молотком глиняну модель, зрозумівши, що вона не відповідає ідеалу й не варто витрачати час на перетворення її у бронзову непідвладну старінню статую. Коли сумління нагадувало про себе, я заспокоював його словами: "Кохати можна тільки скрипку". І знову люто спалював пагінці кохання, які тягнулися до мене, безжальним вогнем егоїзму й облуди. Як заклинання, я повторював слова: істоти ці подібні до сфінкса, що має звабний жіночий вид і потворні левині пазурі. Нам не призначено розгадати їхню таємницю, і тому ми приречені на загибель. Це заклинання підтримувало мій дух довгі роки. Він був непохитний до вчорашньої ночі, коли я розгорнув принесений з книгозбірні томик ваших поезій. Я читав, і кожний ваш вірш, мов таран, трощив мури та вежі фортеці мого егоїзму. Я зрозумів, що все життя помилявся: проголосивши виняток загальним, зробив із створеного для кохання серця кам'яну квітку, яка здатна притягувати, але не в змозі зігріти...

Марселіна співчутливо дивилась на Паганіні. Вона ніколи не бачила більш нещасної людини, ніж цей позначений долею музика, ніж цей несамовито талановитий скрипаль. Вона нічим не могла йому зарадити: його нещастя корінилось у його щасливій винятковості. Він був королем, навіть більше — імператором скрипки, котрому дозволялось усе, окрім одного, — всолодитися справжнім коханням. На відміну від генуезця, Марселіна кохала — без відгуку, без надії, страждаючи, ревнуючи, соромлячись, але кохала й тому була щасливою.

— Відтепер, мадам Деборд, я знаю, що жінка — справді неземна істота, створена із самої любові. Вона вщерть наповнена божественною добротою і здатна дарувати кохання, не вимагаючи взаємності, не сподіваючись на розуміння. Ця істота — як повітря, як світло, як музика...

Паганіні дістав із чорного футляра скрипку й загравав. Сама собою народжувалась мелодія. Маестро назвав би її своєю імпровізацією, якби відчув хоча б один натяк на те, що його свідомість причетна до цього, або назвав цю мелодію чужою, якби колись чув щось подібне до неї у виконанні іншого скрипача. Але та ніжність, яка пестила слух Марселіни, була не витвором його фантазії й не музичним шедевром, котрий, інтерпретований зараз маестро, належав таланту когось із його колег. Це була божественна мелодія. Сам Бог рукою Паганіні, його смичком видобував із струн скрипки Гварнері дель Джезу едемські звуки, які, здавалось, могли воскресити з мертвих, рухати зірки, зробити всіх безталанних щасливими. Кам'яна квітка серця Паганіні перетворилась на життєдайну квітку ніжності, яка випромінювала світло-рожеві хвилі, що просотувались крізь чорну тканину фрака, в якому приїхав маестро. Марселіна бачила цю квітку. Сльози блаженства наповнювали її величезні, мов два блакитні лотоси, очі, а уста заворожено шепотіли: "Бджолою бути, щоб умерти в квітах..."

Коли сідали в карету, щоб їхати в "Готель принців", у якому розкошував синьйор Паганіні, Луї Верон зронив, мов ужалив:

— Кажуть, що цю бджілку спокусив і покинув віршомаз Латуш, автор горезвісної "Фраголетти". Йому вона завдячує тим, що в паризькій магістратурі, у книзі реєстрації новонароджених, навпроти імені її сина значиться: "Батько невідомий". Латуш перетворився в її віршах на Олів'є. Ось на що здатне безтямне кохання. Щоправда, нездара Латуш віддячив їй за це: знайшов видавця для книжки її поезій, які так вас розчулили, маестро.

— Якщо правда те, що цей Латуш знайшов для віршів мадам Деборд видавця, то він не нездара. В цьому я переконаний, мсьє Верон, як, до речі, й у тому, що ви — злоязыкий пліткар. А це гірше, ніж бути нездарою.

Березень 1832 року. Париж.

"Готель принців"

У наповненому вечірнім присмерком номері паризького готелю камін нагадував згасаюче горно Гефестової кузні. Червоні гребінці свічок у бронзовому ставнику, що припишк на круглому інкрустованому столику, полохливо тремтіли, кидаючи відблиски на високе чоло й хижий орлиний ніс мефістофелівського профілю синьйора Паганіні, а струмінчик димку павутинився по його довгому чорному волоссю й тягнувся, погойдуючись, далі, до напівосвітленої стіни, де зникав у задзеркаллі венеціанського свічада, наче нитка байдужої сонливої Клото.

Останніми днями аж до відрази затяжних гастролей, коли траплялось усамітнитись чи то у номері "Готелю принців", чи то у старому фіакрі, що вицвяховував колесами бруківку паризьких вулиць, маестро щоразу несамохітно, надокучливо й приречено, мов в'язень у чеканні страти, думав про смерть. Йому ввижалося, що вона стала його тінню, ходить за ним навзирці, стукає хворобами у скроні, штрикає клинами газетярів і карикатуристів у серце, отруєє великосвітськими прийомами шлунок, дихає в потилицю, коли він, утомлений після чергового концерту, благав Бога, щоб захистив його хоч на півгодини від настирливих і докучних шанувальниць. Шостим почуттям знаходив маестро кощаву синьйору в одній із лож Гранд-Опера або в юрбі, що стоголосо реготала й дико жестикулювала, розглядаючи виставлені на вітрині потворні маріонетки, кожна з яких була диявольськи схожа на скрипаля Паганіні, або відшукував постать смерті за стовбуром каштана, звідкіля потойбічна зайда спостерігала за тим, як жебраки давилися хлібом, випеченим, здавалось, із трави. Не було сумнівів у тому, що аїдова посланниця давно вже хоче з ним заприятелювати, щоб без несподіванок, не лякаючи й без зайвих ексцесів, запросити синьйора Паганіні помандрувати разом із нею у царство тіней. Маестро не боявся

смерті, й вона про це здогадувалась. Він панічно лякався старості, немочі, з жахом дивився на стариганів, у яких тремтіли руки, висушені роками й хворобами. Хіба можуть такі руки тримати смичок і скрипку? Хіба можна з такими руками бути музикантом, котрий владарює над душами слухачів, незалежно від того, до якого віку, статі й стану вони належать? Краще заподіяти собі смерть, ніж видобувати тремтячим смичком зі струн витвору Гварнері дель Джезу фальшиві звуки. Паганіні не лякала кощава самовпевнена заброда, але він не хотів знайомитися з нею завчасно. У нього був Ахілл, маленький карапуз із золотавим і довгим, як у дівчинки, волоссям, якого він викупив у істеричної співачки Антонії Бьянкі за дві тисячі міланських скудо й щорічну пенсію. Купив рідного сина у своєї коханки, якій судилося народити цього золотавого янголятка. Цікаво, чи зустрінеться маестро із синьйорою Бьянкі в пеклі? Потрапити в едемський сад синьйор Паганіні не сподівався. В якому колі пекла буде вона, а в якому він? Маестро посміхався подумки, уявляючи, як Бьянкі демонструє своє меццо-сопрано волохатим бісам, котрі готують для неї замість сцени казан з окропом. Про те, що чекає на нього в пеклі, маестро не

думав.

А якщо подумати? Невже такого скрипаля, як він, залишать без роботи? Джузеппе Тартіні, котрий, подекували, чув, як на скрипці грав диявол, запевняв своїх приятелів-скрипалів, що в пеклі буде капельмейстером. Щоправда, всі сприймали це як недоречний жарт. Але чом би не припустити, що й у пеклі грають на скрипках, хоча б ті ж самі "Диявольські трелі" Тартіні? До речі, ця соната видається спокійною колисанкою у порівнянні з музикою синьйора з Генуї, коли він своїми імпровізаціями доводить до екстазу й навіть до непритомності слухачок із слабкими нервами. Хіба гра на скрипці не каторжна, пекельна праця, якщо віддавати їй всі сили, всю душу, як робить це на концертах він, Паганіні? Скільки разів бувало так, що після

концерту він падав виснажений, знесилений, у непритомі на канапу в артистичній вбиральні, сліпнув і глухнув, не помічав привидів шанувальників, котрі скупчувались навколо нього, осипаючи квітами й компліментами. Іноді траплялось так, що синьйор Паганіні повністю втрачав свідомість, і слуга Карло пирскав на нього водою й кликав лікаря, котрий, на щастя, був завжди напоготові. Лікар підносив до носа маестро зволожену нашатирем хусточку, тер йому долонями скроні, а коли синьйор Паганіні приходив до тями, казав маестро, що в нього пропадав пульс і холонули, як у мерця, руки, і лякав його тим, що він "дограється" колись на скрипці до того, що його вхопить грець... Так, у пеклі карою для скрипаля має бути гра на скрипці, шалена, безглузда, без упину, без перепочинку, вічна гра, і тоді найпрекрасніше стане найнестерпнішою мукою, найжорстокішими тортурами. Музика перетвориться на какофонію, натхнення — на шаленство, музикант — на божевільного раба. Дивно, чому не вигадав такого покарання скрипалям флорентієць Данте? Чому він забув майстрів смичка й віоли, коли писав "Божественну комедію"? Чи не тому, що на лірі да браччо, ренесансовій родичці скрипки, грав приятель Рафаеля, нескортий Аполлон Мусагет?

Поштивий стук у двері розірвав вервечку запитань, які бентежили й без того неспокійну душу маестро.

— Вам дарунок від якоїсь синьйори, — на порозі стояв слуга Карло, тримаючи в руках щось велике й квадратне, загорнуте у недорогу тканину.

— Сподіваюсь, що це не голова Медузи-Горгони, — невдоволено пробурмотів Паганіні, якому набридли безглузді приноси паризьких шанувальниць.

Карло поволі, майже навшпиньках, наблизився до столика, біля якого застиг у фотелі понурий маестро, й, зірвавши з дарунка тканину, поставив на стільницю бронзову клітку, в якій на тоненькій жердині сидів настобурчений щиглик. Оксамитове чорне оперення на його голівці було схоже на ма-

ленький капелюшок, зсунутий на потилицю подувом вітру. Вздовж краю жовтуватих крилець простягнулися лілові смужки з білими цяточками. А лоб, тім'я й горлечко пташки були червоні, нібито на них бризнули багряною фарбою. Паганіні пригадалось, як у дитинстві, мандруючи разом із матір'ю, синьйорою Терезою, та братом і сестричками околицями Генуї, побачив зграйку щигликів, яка порядкувала на порослій бур'янами пустовщині, ласуючи достиглим насінням. Ось тоді він і почув від матері оповідку про пташку, котра зараз сиділа в клітці. "Коли Спаситель наш приймав муки за гріхи людей, коли страждав розп'ятий на хресті, — зі сльозами на очах переказувала дітям побожна Тереза, — коли мучився від болю, спричиненого колючками тернового вінця, що вп'ялись у Його чоло, прилетів звідкілясь щиглик і, щоб хоч трохи полегшити муки й страждання Ісуса, витягнув одну тернову шпичку з чола Його, й тоді бризнула свята кров Сина Людського, й потрапили на голівку щиглика її краплини. Від тієї миті стало оперення на тім'ячку й горлечку цієї пташки червоним, щоб нагадувати людям про добрий вчинок цього малюсінького створіння. Ніколи, дітки, не ловіть щиглика, не тримайте його в клітці, бо це великий гріх".

Біля мисочки з насінням, прикріпленої до сплетеного з лози днища клітки, лежав білий прямокутник картону, наповнений вщерть чорними літерами. Паганіні здалося, що він знає цей почерк. Дістав своїми гнучкими довгими пальцями записку й прочитав: "Бідний маестро, ви чимось схожі на цього щиглика в клітці. Ось-ось вже весна. Коли пригріє сонечко й на паризьких каштанах зазеленіють бруньки, випустіть цю пташку на волю, хай вона радує всіх страждених божественним співом. Ви відчуєте, як полегшає у вас на душі. Дайте волю Божому створінню — і ваша скрипка заспіває ще ніжніше й ще зворушливіше, а душа вирветься з жорстоких тенет самоти. Завжди подумки з Вами. Марселіна Деборд-Вальмор".

Розділ II

ВЕНЕРА КОРСИКАНСЬКА

Березень 1832 року. Париж.

"Готель принців"

Синьйор Паганіні обережно поставив клітку зі щигликом на шафу, якусь хвильку постояв у задумі, потім підійшов до каміна. Бронзовою коцюбою почав прогрібати присок: по чорному оксамиту попелу забігали сині й жовтогарячі жуки. Вкинув у камін кілька трісок. Жуки кинулись до них, обсіли, завертілися на місці в шаленому танці — і раптом шугнули догори яскравим сліпучим полум'ям. І зараз же по стінах кімнати під стелю метнулися червоні півні, полишаючи позад себе довжелезні химерні тіні. Паганіні дивився на них, і в його уяві вони перетворювались на постаті тих, хто викликав у нього почуття невдоволення або навіть відрази. Ось вигинається, либонь, уздрівши короля Луї Філіпа, директор Гранд-Опера мсьє Верон, а це вже сам французький монарх розмахує розгнівано руками, почувши про відмову маестро прибути з концертом до Версалю. А ось і паризький художник Луї Буланже пританцьовує на місці, радіючи з того, що тиражується його літографія "Паганіні у в'язниці", що знову оживила легенду про музиканта з Генуї — "вбивцю" своєї коханки, а поруч із огидним Буланже і той, хто створив цю сенсаційну брехню, схожий парсуною на французького бульдога літератор Стендаль...

Язики полум'я в каміні почали потроху смирнішати й коротшати, нібито хтось приборкував їх невидимим налига-

чем, і скоро вже вогонь у каміні нагадував червоно-лілову квітку гіацинта, витвір Аполлона Дельфійського, яка була символом горя й скорботи у чутливих еллінів. Тіні на стінах кімнати зменшились, ошляхетнились, стали сумирними й сумними, і тепер уже нагадували маестро силуети тих, хто викликав у його серці глибоку симпатію і водночас глибоку печаль, бо всі вони вже покинули цей марнотний світ і з'являлись тільки у снах і спогадах. Ось художник Пазіні, котрий подарував юному Нікколо чарівну скрипку Гварнері дель Джезу, а поруч із ним усміхнений Уго Фосколо, співець незалежності Італії, це він після концерту в міланській опері Ла Скала, потиснувши руку скрипалю, сказав: "Ви — бог, Паганіні! Гомер стояв переді мною, коли я слухав вас"; а це, здається, скульптор Канова, мистецтво якого Паганіні знав не з чуток, а бачив його мармурові шедеври, коли вони ще знаходились у майстерні Антоніо; а трохи далі — гордовитий профіль лорда Байрона, поета з туманного Альбіону, який геніально писав вірші й геніально накульгував і улюблена сентенція якого: "Жінки жахають тим, що жити ані без них, ані з ними неможливо" — була абсолютно зрозумілою для маестро...

А ось і сестри Наполеона Бонапарта, княгині Еліза Бачоккі та Паоліна Боргезе, котрі були у захваті від імпровізацій маестро і які кохали його не лише платонічно.

З Паоліною Боргезе маестро познайомився в Турині. Був серпень, пора врожаю, слави та кохання. В усякому разі так охрестила цей місяць чарівна Паоліна. Місяць урожаю. Це не потребувало пояснень: базари Турина сп'яніли від аромату овочів і фруктів, пьемонтської манни, яку щодня привозили до столиці мешканці навколишніх селищ. Місяць слави. Це теж розумів Паганіні: 15 серпня Турин за велінням його нової володарки мав святкувати день народження французького імператора. А от чому серпень — місяць кохання, Паганіні зрозумів не відразу: уста Паоліни вміли зберігати таємницю її почуттів.

Серпень 1808 року. Турин.

Палац княгині Паоліни Боргезе

Скрипаля зустрів туринський композитор Феліче Бланджіні, котрого княгиня призначила музичним розпорядником прийдешніх урочистостей. Виявилось, що Бланджіні неабиякий співак. Його ліричний тенор подобався Паоліні Боргезе більше, ніж духовна музика, яку писав композитор. Нікколо й Феліче були майже однолітки, либонь, тому й почали говорити відразу напрямки.

— Якщо, Нікколо, ви хочете здобути прихильність княгині, ніколи не з'являйтесь перед її ясні очі в ліловому вбранні: ліловий колір асоціюється з фіалками, квітами Жозефіни Богарне, жінки Наполеона. Наша Паоліна її терпіти не може, тому фіалки й усе, що пов'язане з ними, викликає в неї невдоволення. Раджу вам хверцювати в червоному вбранні, принаймні ваш костюм мусить мати червоні деталі. Улюблені квіти княгині — червоні троянди. Вона й сама, як троянда. Матимете можливість у цьому переконатись. Щоранку вона навідує розарій і перевіряє, як садівник доглядає за її улюбленицями. Мені поталанило побувати в тому розарії: він достоту царство червоного кольору, з усіма його відтінками. Коли я поцікавився, звідки в неї така пристрась до червоних троянд, то почув уїдливе: "Спитайте в Амура". І справді — за міфом, Амур, танцюючи, зачепив своїми крильцями амфору з божественним трунком кохання. Краплі напою потрапили на пелюстки білої троянди, й вона почервоніла. До речі, Паоліна Боргезе ніколи не червоніє, але туринці, попри це, називають її Червоною Ружею. А Елізу Бачоккі, із золотої клітки якої ви випурхнули, здається, кличуть Білою Ружею?

— Так, хоч її ланіти шарітися вміють. Вас задовольнила відповідь? — в очах Паганіні заіскрили сердиті вогники. — Сподіваюсь, синьйоре Бланджіні, ви не забули, що маєте представити мене княгині Боргезе?

Туринець повів маестро до дверей зали, в якій зазвичай володарка Пьемонта зустрічала високих гостей. Паоліна Боргезе вже чекала на музиканта. Вона сиділа в ампіровому кріслі в оточенні молодих симпатичних фрейлін.

— Так ви і є той Паганіні з Генуї, якого моя сестра Еліза називає імператором скрипалів? Цікаво було б знати, синьйоре Цезарю, чи є серед ваших підданих, скрипаль на ймення Брут?

Паганіні з неприхованим подивом дивився на цю напрочуд вродливу жінку й подумки заздрих венеціанцю Антоніо Канові, котрому пощастило годинами милуватися напівоголеною Паоліною у своїй майстерні, коли княгиня була моделлю його неперевершеної Венери. Маестро бачив ту статую й зараз міг порівняти скульптурне зображення з оригіналом: у житті сестра Наполеона була вродливішою, але талант Антоніо Канови, який увічнив красу Паоліни Боргезе в образі Венери, зумів додати до природних рис корсиканки такі, які притаманні тільки неземній істоті: відсутність страху смерті, а звідси — впевненість у нетлінності своєї вроди й віра у неопслабну силу чар. Мармурова Паоліна була ідеальною жінкою, бо не мала земних гріхів, а гріхи богині поза межами людської моралі. Жива Поліна — достоту Венера, що набрала плоті й крові, була лише схожа на ідеальну жінку, бо зазнала втіхи від гріхів. Хоч і подарувала їй природа справді божественну красу, вона ніколи не могла стати богинею. Проте, либонь, саме тому Паоліна була ще більш чарівною та звабною.

— Дозвольте написати ваш портрет, княгине, — з удаваною щирістю усміхнувся Паганіні. — Щоправда, не фарбами, а звуками...

Погляд Паоліни поблажливо потеплів. Маестро вийняв із футляра скрипку й, не чекаючи дозволу, заграє. Імпровізація була блискучою. Феліче Бланджіні, який слухав музику, зворожено заплющивши очі, здавалось, що Паганіні чаклує над корзиною, вщерть наповненою пелюстками троянд. Раз у раз із блискавичною швидкістю він виймає з неї білі, жовті,

рожеві, червоні або навіть чорні пелюстки, й так само блискучо припасовував їх до витканого з кольорів італійського неба полотна. І з тих трояндових пелюсток народжувався портрет примхливої володарки Пьемонта. Червоні пелюстки переважали: Паганіні вже знав, чому Паоліну називають Червоною Ружею. Тільки-но остання пелюстка прилучилась до тисячі своїх подруг, з яких маестро складав портрет, музика обірвалась, і Феліче Бланджіні, отямившись, зрозумів, що знаходиться в тій самій залі, звідки кілька хвилюк тому на крилах уяви злетіла його душа, щоб побачити з відстані, як великий імпровізатор створює божественний портрет земної красуні. Не дивлячись ні на кого, Паганіні поклав у футляр творіння Гварнері дель Джезу. Феліче Бланджіні хотів заплескати в долоні й вигукнути "браво", але зусиллям волі вгамував свої почуття, даючи можливість княгині першою висловити враження від почутого. З неабияким здивуванням дивився він на Паоліну Боргезе: на її обличчі ані тіні захоплення, ані тіні вдячності. Тільки гордота й образа. Пауза ставала нестерпною.

— Ви подарували мені портрет моєї сестри Елізи, чи не так, синьйоре Паганіні? — нарешті мовила княгиня, креснувши очима. — Не насміліться ж ви стверджувати...

— Насмілюсь, — не приховуючи роздратування, перебив Паганіні. — Я — художник, ваша високість, а не ремісник, який, зробивши трафарет, користується ним для тиражування парсун. Кожний портрет, який створюю я, неповторний, а надто, коли йдеться про портрет жінки. Вибачте за порушення придворного етикету, але я мушу покинути вас: шлях до Турина був довгий і важкий, а завтра мій виступ в Імператорському театрі.

Паганіні недбало вклонився їй, накульгуючи, пішов до дверей. Коли його чорна, схожа на складану драбину постать зникла за гаптованими золотом порт'єрами, Паоліна Боргезе кинула Феліче розгнівано:

— Ваш Паганіні — нахаба!

— Він — геній, ваша високість. Рідкісний геній, такий, як і ваш грізний брат. Тільки не у військовому мистецтві, а в музиці. До того ж мистецтво імператора вбивче, а мистецтво Паганіні життєдайне.

— Овва! У мене таке враження, Феліче, що ви не композитор, а адвокат. І все ж, чий це був портрет — мій чи Елізи?

— Ви чули геніальну імпровізацію. Це ваш портрет. Невже ви не помітили, скільки в ньому червоного? Ви, а не Еліза, — Червона Троянда. І Паганіні це знає.

— Ви мене заспокоїли, Феліче. В тому, що мій брат — геній у військовому мистецтві, я переконана. В тому, що Паганіні — геній у музиці, переконалась сьогодні. А в тому, що я — геній у коханні, спробую переконати зухвалого маестро невдовзі.

Серпень 1808 року. Турин.

Імператорський театр

Ніколи ще Турин і туринці не були в такому захваті та екстазі від урочистостей і свята, як того дня, коли святкували народження Наполеона Бонапарта. З ранку малиново перегукувались дзвони, в церквах проходили врочисті відправи, вдень на майданах гриміла музика військових оркестрів, на вулицях співав і танцював простолюду, мандрівні актори розважали натовп сценками з комедії дель арте, заможні туринці спостерігали за регатою на річці По, а ввечері туринське небо засяяло вогнями пишнобарвних феєрверків й раз по раз здригалось від гарматних залпів святкового салюту. А коли захмелілі від вина й святкового гомону прості й заможні туринці почали розходитись по домівках, до Імператорського театру потягнулись низки карет, у яких їхало на концерт і бал туринське вельможне панство. В кожній з карет говорили про Паганіні, якого запросила до своїх володінь Червона Троянда, або "позичила" його у своєї сестри, як зложичили вельможні пліткарі. У призначений час у залі Імператорського театру не було де яблуку впасти. Мали б почина-

ти концерт, але Паганіні запізнився. Нервував Феліче Бланджіні, музичний розпорядник свята, нервувала й Паоліна Боргезе, яка запросила скрипаля до столиці Пьемонта.

— Негайно покличете Феліче, — наказала княгиня фрейліні. — Де він ховається?

Коли Бланджіні зазирнув у ложу подружжя Боргезе, він був схожий на хориста, котрий запізнився на репетицію й чекав на прочуханку від хормейстера. Не сказавши ані слова, Паоліна дала йому червону троянду, і Бланджіні стрімголов помчав до готелю, де й знайшов маестро за чашкою кави. Схоже було на те, що він і не збирався їхати на концерт...

Гомін невдоволення й нетерплячки не вщухав у залі Імператорського театру, аж доки на сцені не з'явився Паганіні. Він був одягнений у чорний фрак, на лацкані якого красувалась червона троянда. Паоліна Боргезе самовдоволено посміхнулась, а Бланджіні полегшено зітхнув. Маестро кумедно, як журавель на болоті, вклонився, й довгоочікуваний концерт почався. Водограй "Двадцяти чотирьох каприччіо" різнобарвними струменями мелодій до краю наелектризував туринську публіку, й завершення кожної п'єси цього музичного шедевра тонуло в оплесках і вигуках "бравіссімо".

— Радіймо, що цей чарівник — наш сучасник! — почула княгиня репліку із сусідньої ложі. — Але хай і він радіє, що ми його сучасники, бо якби він жив років двісті тому й грав би ось так на скрипці, його б спалили на майдані як чаклуна.

— Це було божественно. Я поїду за цим чаклуном на край світу, — забувши про те, що поруч із нею сидить подруг, млосно простогнала, витираючи сльози, жінка найзаможнішого туринця, банкіра Кодиньолі. Бланджіні, який непомітно стежив за княгинею Боргезе, був приголомшений її незворушністю.

— Ваше високосте, ці неймовірні каприччіо маестро написав, коли йому виповнилось лише дев'ятнадцять, — наважився шепнути Паоліні туринський композитор. — Невже вас це не дивує?

Відповіді він не почув. Зі сцени в залу метнувся фантастичний вихор варіацій Паганіні "Відьми", навіяних музикою балету австрійця Франца Зюсмайра "Весілля Беневенто". Туринський оркестр ледве встигав за скрипкою Паганіні. А публіка в екстазі стежила за рухами смичка маестро й розбірно бачила на сцені, як судомились у дикому танці феєричні постаті відьом і демонів, котрі справляли свій зухвалий шабаш.

— Його інструмент стогне, сміється, наслідує грозі, безмежності ночі. Він достоту Крейслер, герой Гофмана, — долинув до княгині баритон банкіра Кодиньолі.

— Вірте чи не вірте, але я бачив за спиною генуезця посланця з пекла, — перелякано сказав Паоліні її чоловік, князь Камілло Боргезе. — Він був одягнений у червоне, мав роги й хвіст і диригував предметом, схожим на віник.

— Ви надто захоплюєтесь шампанським, — обірвала княгиня, обпаливши подруга крижаним поглядом.

Фіналом концерту була соната "Наполеон", яку синьйор Паганіні, як зазвичай, виконав на одній струні Соль. Зала Імператорського театру шаленіла від оплесків і вітань. Здавалось, станеться вибух, і театр перетвориться на руїни. Неущкодженою залишиться хіба що сцена, з якої диявольськи спокійний маестро даруватиме поклони публіці, похованій під уламками склепіння.

— Ну як вам наш віртуоз? — встиг запитати у княгині, яка вже сідала в карету, осмілілий від вражень Бланджіні.

— Запросіть його до мого палацу. Я чекатиму скрипаля о дванадцятій, — знехочу зронила Паоліна, і знову Бланджіні не помітив на її обличчі жодної емоції.

Серпень 1808 року. Турин.

Палац княгині Паоліни Боргезе

Підлога зали, у яку ввійшов Паганіні, була вкрита живим хвилястим килимом з пелюсток червоних троянд. Здавалось, маестро потрапив не в туринську резиденцію княгині

Паоліни Боргезе, а в палац єгипетської цариці Клеопатри, котра чекала на візит римського вояка Марка Антонія. Паоліна сиділа на високому, схожому на трон стільці, поклавши руки на інкрустовані бильця. Одягнена вона була у гаптоване золотими нитками біле плаття, яке можна побачити на полотнах майстрів італійського Ренесансу, а на голові Паоліни красувався вінок із червоних троянд. Паганіні подумав, що такий вінок, мабуть, був і на голові Клеопатри, коли вона приборкувала аж надто грізного римського лева. Паоліна вітала маестро чарівною усмішкою, завченою чи щирою, здогадатися було важко. Паганіні незграбно поцілував її руку.

— Ви хотіли зірвати концерт? — спитала, грайливо насупивши брови, княгиня, коли маестро вмовився на дзиглику біля Паоліниного трону. — Невже ви не боялись мого гніву? Ви ж чули від синьйора Бланджіні, як я люблю французького імператора, котрий не лише володар майже всієї Європи, а й мій брат? Якби ви зіпсували присвячені йому врочистості, вам би це так не минулось.

— І як би ви мене за це покарали? — підтримав словесну гру маестро. — Кинули б у в'язницю? Забили б у заліза?

— Ні, цього для вас замало. Тим більше, що у в'язниці ви вже побували. Вас посадили за ґрати за вбивство коханки, чи не так?

— Ви вірите цій брехні? — уста Паганіні скривила зневажлива посмішка. — Ви так і не сказали, княгине, яке було б моє покарання.

— Я б причарувала вас і прирекла на неподілене кохання, розбила б ваше зухвале серце на тисячі скалок.

— Ви надто самовпевнені, княгине.

— Я маю досвід: із закоханих у мене без взаємності можна було б скласти легіон для мого брата, і вони б вмирили не з його ім'ям на устах, а з моїм. А якби я їм пообіцяла хоча б один поцілунок за звитягу й безстрашність, у Наполеона з'явилися б нові маршали, хоробріші за Нея та Мюрата.

— Ви переоцінюєте силу тілесної краси, чарівна Каліпсо.
— Аж ніяк. Богиня кохання не поступиться навіть богу війни. Хіба не про це хотів нагадати нам Андреа Монтенья? Його Венера і Марс...

— Я не служу Марсу, ваше високоствє. Я — вірнопідданий Аполлона Музагета. І переконаний, що ніколи краса тілесна не здолає красу духовну. До речі, Венера, на яку ви намагаєтесь бути схожою, не зуміла полонити серце Адоніса, бо духовне переважало в ньому, на відміну від згаданого вами Марса.

— Якби Венерину мушлю прибило не до Кіпру, а до берегів моєї Корсики, то Адоніс опинився в обіймах богині кохання, а не в обіймах вєпра. Тілесна краса панує в цьому світі, синьйоре Паганіні. Хіба не вона причина розбрату, ворожнечі, заздрощів, помсти, воен? Згадайте хоча б війну, описану Гомером...

— Ви й Гомера знаєте? — не без іронії зронив маєстро.

— Я знаю і таке, занозистий скрипалью, що і не снилось навіть нашим мудрецам.

— Тільки не треба Шекспіра, княгине, з його данцями й веронцями. Ви вже й так довели, що у вас були непогані навчителі.

— Моїми навчителями були коханці. Я їх навчала любові, а вони читали мені Гомера і Шекспіра. До того ж напам'ять. Уявіть собі, як нудило мене від їхньої духовності. Либонь, тому я й не витримувала їх більше місяця. В моєму серці не лишилось навіть подряпин від згадки про них, а вони збирають скалки розбитих сердець і до сьогодні. Ви не думали, маєстро, що залишиться від вашої так званої духовної краси, скажімо, через сотню років? Хіба що згадка: жив колись скрипаль Паганіні, котрий грав віртуозно на інструменті майстра з Кремони. Ось і все, що залишиться від духовної краси. А моєю красою — тілесною — милуватимуться тисячі адамів і через сотню років, і через дві сотні... Говоритимуть не про Антоніо Канову, який залишив їм у спадок мар-

мурову Венеру, а про мене, яка надихнула його й була Венерою у плоті. Тілесна краса запаморочуватиме голови цінителям духовного, й вони шкодуватимуть, що народились надто пізно і їм не пощастило бути моїми сучасниками. Тілесна краса непереможна, синьйоре Паганіні, а духовна...

— А духовна немертна, княгине. До того ж культ плоті — язичництво. Аби не цей культ, не поклоніння плоті, римляни зуміли б протистояти варварам.

— Тільки не цитуйте Марцелліна: його вже мені переказували. Більшість чоловіків достоту гуни, щоправда, вони це приховують. Закони моралі, які їм нав'язали, та інстинкт самозбереження, яким обеззброїла їх природа, не дозволяють варварським паросткам перетворитись на дерево зла. Хіба може ваша скрипка змінити світ? Невже ви не розумієте, що духовна краса безсила? Ви заперечите: а підвладна музиці публіка в Імператорському театрі? Так, публіка була приборкана, вона судомилась в екстазі закоханості у вашу скрипку, очі сяяли блаженством, руки тремтіли від насолоди. Публіка стала вашою рабинею. Зверніть увагу: рабинею, а не одноступцем. Духовна краса була для натовпу як наркотик. Але ви знаєте, що буває, коли наркотик вивітриться. До того ж і в залі театру чари музики вплинули не на всіх. Я бачила в деяких очах сатанинські вогники непокори, бунту, жаги помсти. Ви знаєте, яке воно почуття помсти, Паганіні? Я виросла на Корсиці, тому воно мені відоме. Коли мене, сімнадцятирічну, мій брат примусив побратися з генералом Леклерком, я вирішила помститися Наполеону. Я сприйняла цей примус як найстрашнішу образу. Одружитися, не маючи в серці ані крихти любові, — хіба це не тортури для вільної корсиканки? Як помститися тому, хто має владу над людьми, хто поєднує в собі геніальність і лиходійство, хто впевнений у тому, що він — Батіг Божий? Як можна помститися тому, хто купається в славі, ім'я якого промовляють у захваті навіть ті, кого він переміг? Треба було знайти його ахіллесову п'яту. І я її відшукала. Імператор хоче, щоб його піддані захоплювались не лише

їм, а і його родиною. Усі його родичі мусять бути розумними, діяльними й обов'язково без вад, а якщо вони є, їх треба приховати так, щоб про них не знав хоча б простолюд. Бо від настрою простолюду залежить порядок у державі. Натовп має вигукувати у захваті: "Віват, імператоре! Віват, Республіко!" Мій брат зумів переконати юрбу в тому, що поняття "республіка" й "імператор" можуть прекрасно співіснувати, зрозуміла річ, за умови, що корона Франції належатиме Наполеону Бонапарту. Він привчив своїх підданих сприймати як волю Божу імператорські дарунки членам його сім'ї. Жозефіні подаровано трон у Неаполі — віват, імператоре! Євгеній Богарне, син Жозефіни від першого шлюбу, призначений віце-королем італійського королівства — віват, Республіко! Елізі пощастило стати володаркою герцогства Лукки й Пьомбіно — віват, Франціє! І так кожного разу: брату — королівство, свату — князівство... і невгамовне відлуння: "віват! віват!" А чом би й ні? Адже нагороди й дарунки одержують достойники з Наполеонового гнізда. Хто може кинути в них камінь? І тут з'явилась маленька Паолетта... — княгиня на хвильку замислилась. — І чого це я вирішила сповідуватись? Ви ж не священик. Чому ви стали музикантом, а не священиком, Паганіні? Вівальді, здається, вдало поєднував і те і друге...

— Жінки полюбляють сповідуватись у своїх гріхах, княгине. Я це давно вже зрозумів. Тільки й досі не можу второпати, чому вони вибирають слухачем їхньої сповіді мене.

— Ви, як завше, сама ввічливість, генуезький серцеїде. Але я вже до цього звикаю. Наберіться терпіння й слухайте. Я вирішила показати світові, що й імператорська родина має пташку з підпаленими крильцями. Заміжнє життя мене трохи стримувало, а коли генерал Леклерк помер і я стала молодою вдовою, Європа почула про мене. Навіть страх перед гнівом Наполеона не став перепорою для чоловіків, які захоувались у його сестру Паоліну. Він вирішив мене провчити й видав заміж удруге, на цей раз уже за князя Камілло Борге-

зе, самозакоханого дурня, схожого на Капітана з комедії дель арте. Я відповіла на це феєрверком любовних пригод. Князь зажадав розлучитися зі мною, але Наполеон гримнув на нього й наказав вирушити з непокірною дружиною в герцогство Гуасталла в державі Парми й П'яченци. Досвідчений дресирувальник, брат задумав зламати мій дух, посадовивши у клітку, а точніше — у хлівину, інакше не можна назвати містечко, яке хтось заради сміху назвав герцогством. Уявіть собі, як я оскаженіла, коли потрапила туди, тим більше, що в мене ще дзвеніло у вухах сказане ним на прощання: "Паолетто, нарешті ти матимеш те, на що давно заслуговуєш: герцогство, чудовий палац, закоханих у тебе придворних, армію з красенями-офіцерами... Ти згадуватимеш свого брата". Я згадувала його. Насмішка була вбивча, особливо коли порівняти моє становище — глухий закутень, занепалий маєток, пришелепкуваті слуги, три каліки у мундирах гвардійців — із життям Елізи Бачоккі в Луцці, звідки ви приїхали, до речі. Кажуть, вона перетворила Лукку на Париж у мініатюрі, чи не так, мовчазний сповіднику? В неї кілька палаців, замиська вілла з англійським садом, наповненим мармуровими ідолами, олені, газелі, чорні лебеді... Двадцять чотири карети! Навіщо стільки одній жінці? Кінна гвардія! Вона збирається підкорити всю Італію? Концерти, бали, врочистості! Чи не занадто розваг для жінки її віку? Чим вона привабила вас, Паганіні? Висока, як жердина, худя, як тріска... Де ваш смак? Я бачила її парадний портрет: жирафа в королівській мантиї.

— Цю жирафу, як ви зволили сказати, називають у Тоскані новою Семирамидою: вона заснувала в Луцці академію, відкрила французький та італійський театри, орудує благодійницькими товариствами...

— Знаю, знаю, — перебила роздратовано Паоліна. — Згадайте й про те, що за її наказом розбирають на цеглини будинки й церкви. Ще б пак! Там має бути майдан Наполеона! Майдан і мармурові статуї членів бонапартової родини, отже, і

статуя пихатої Елізи Бачоккі. Вона робить усе, щоб наш вінценосний брат, був до неї прихильний і приєднав до її володінь нові землі. Навіть свою дочку вона назвала Наполеоном. Жах! Дівчинці дати чоловіче ім'я! Дізналися б про це на нашій Курсиці — реготали б у найбіднішій халупі.

— Ви заздрите своїй сестрі, княгине. І навіть не приходите цього. Вам подаровано Турин. Хіба в ньому гірше, ніж у Луцці? Як ви спромоглися знайти ключик до серця грізного Бонапарта? Підкорились його волі й почали аскетичне життя?

— А ви злоязикий, Паганіні. Хоча чого тут дивуватись: маючи зовнішність сатира, важко бути сумирним ягнятком. Не підкорилась, а перехитрила. А ключик справді знайшла. Я написала йому: "Мій любий братику, я вдячна вам за прекрасне герцогство, яке одержала від вас у дарунок. Я зрозуміла ваш натяк: хочеш мати щось гірше за цей земний рай — змарній і стань схожа на свою неоковирну сестру Елізу, навчись не грішити, а якщо вже й стрибнеш у гречку, то не показуй носа й сиди там тихо, — це благопристойно й порядно, з погляду вищого товариства. Сподіваюсь, братику, своїм каяттям я заслужу вигнання з цього пасторального раю, і ви направите мене на перевиховання у якесь пристойне пекло, де я матиму такі ж жахливі умови, як бідна Еліза. Дайте мені можливість управляти якоюсь країною, що буде трохи більшою за хусточку до носа й де мої піддані не матимуть свинячих хвостиків. Це конче мені потрібно, а ще більше — моєму чоловікові, адже, ви знаєте, що він — дурень, а тільки дурні можуть бути справжніми правителями, чи не так? Сподіваюсь на вашу милість, братику, а якщо я її не дочекаюся, то приїду на найпрудкішій моїй шкапі до Парижа й видряпаю ваші ясні очі". Я була впевнена, що моє кокетне панібратство сподобається Зевсу-громовержцю, він реготатиме, називатиме мене маленькою нахабою, зухвалим дівчиськом, а потім напише, що я його справді налякала: Гомерові можна було описувати

баталії й не бачити їх, а йому, щоб воювати і перемагати, треба бути зрячим, тому він і замінює мені раювання в герцогстві Гуасталлі на муки й тортури в Турині. Чому саме в Турині? Тому що я колись спитала в нього: "Братику, а річка По, якою пишаються туринці, повноводніша за нашу Сену?" Він засміявся й відповів: "Треба читати підручники з географії, Паолетто. Повноводніша та ріка, в якій віддзеркалюється палац французького імператора". Я не мала сумніву, що він запам'ятав моє запитання. Його пам'ять здатна вмістити все: від дрібниці — скільки гудзиків на лівреї його слуги, й до величного — скільки держав підкорив Александр Македонський або скільки вояків було в армії Ганнібала, коли він розбив римлян під Канами. Як бачите, Паолетта не помилилась: я — володарка Турина, а ви — мій гість, якого вона запросила, щоб нагадати туринцям про велич мистецтва й про те, що воно прославляє імператора Франції та його сестру Паоліну Боргезе.

— Отже, ви маєте нарешті все, чого прагнули. А що далі? — для годиться спитав Паганіні.

— А далі... Знову зваблюватиму чоловіків, — подарувала усмішку Паоліна, — і почну з вас. Здається, Теренцій зауважив: "Без Вакха і Церери немає жару у Венери", себто яке кохання може бути без вина й застілля. Зараз принесуть келихи з вином і фрукти. До речі, вам доводилося пити вино з трояндовими пелюстками? Ворожбити кажуть, що коли чоловік вип'є келих вина, в який звабниця поклала пелюстки червоних троянд зі свого вінка, кохання візьме в полон його серце, а сам він стане слухняною маріонеткою тієї звабниці. Вінок з червоних троянд я маю, — Паоліна зняла живу прикрасу з голови й поклала на коліна, — Вино вже несуть. Перевіримо, маестро, слова ворожбитів? Що як вони правдиві?

— Навіть якщо вони й не брешуть, ваші ворожбити, мене це не злякає, бо маю природну несприйнятливість до чуттєвих захворювань, до яких, до речі, належить і кохання. Роль звабниці принесе вам, княгине, лише розчарування.

— Гаразд, — Паоліна зірвала пару пелюсток і кинула у келих з вином. — А якщо червоні дарунки Венери отруєні? Це теж вас не зупинить?

— Згадали жакливу казку про Сальєрі? — в голосі Паганіні забриніла іронія. — То ви будете мене отруювати чи зваблювати?

— Ані те, ані друге. Я вже досягла того, чого прагнула: Еліза Бачоккі ніколи не повірить, що Паганіні провів зі мною три години в моєму палаці тет-а-тет і лишився недоторканим. Ваша Біла Троянда надто багато чула про силу моїх чар, щоб повірити в те, що я ними не скористалась. Щодня її серце гризтиме хробак ревнощів, вона схудне ще більше, стане підозрілою, накаже стежити за вами, ваше перебування в Луцці стане нестерпним... Хіба вам сподобається жити під наглядом? А виважувати кожний свій крок? А не спілкуватись із лукськими придворними дамами? Біла Троянда заборонить вам виїжджати за межі Тоскани, а якщо навіть і дозволить, то тільки у супроводі її лакуз. Впевнена, що й за великі гонорари, які ви вельми любляєте, ваша амбітна душа не стане довго терпіти такої наруги. Ви почнете думати про втечу, ретельно готуватиметесь до неї й однієї глибокої ночі по вірвовці спуститесь в сад Семирамиди, перелізете через паркан і в екіпажі, запряженим прудкими огирями, летітимете без жодної зупинки аж до П'ємонта. В Турині на вас чекатимуть. У мене є чудова вілла з бароковим парком, водограями, водоймищем, в якому раюють білі й чорні лебеді, й, ясна річ, є розарій із червоними ружами. Паганіні приїде наляканий погонею, втомлений важкою дорогою, змучений спрагою, з надією на підтримку й повернення духовного комфорту. Я зустріну його краще, ніж сьогодні. Ви матимете можливість писати музику, грати на своїй божественній скрипці в Імператорському театрі, їздити разом з Бланджіні на гастролі, закохувати в себе красивих жінок, вас прийматиме вище товариство, ніхто з моїх придворних не насмілиться гнути кирпичу, ви станете багатим і, що найголовніше, я проситиму

Наполеона подарувати вам дворянський титул. Що ви на це скажете, Паганіні?

— У вас чудова фантазія, княгине. Ви могли б писати романи не гірше за мадам де Сталь. А якщо серйозно, чому така прихильність до мене? Ви — княгиня, сестра французького імператора. Я — простий генуезький скрипаль, син бідного крамаря із завулку Чорної кішки. Що може нас єднати?

— Спорідненість душ, Паганіні, сила пристрастей, пошук новизни. Ви — геній у музиці. Я — геній у коханні. Хіба не єднає геніальність? Хто безкорисливо допоможе генію, як не такий же аномальний і самотній, як не такий же обпалений громовицею винятковості? Нам не треба бути коханцями. Я хочу, щоб ми стали друзями. Ви маєте шанс, маестро.

— Я подумаю, княгине. Яке б рішення не прийняв, знайте, що я вдячний вам за пропозицію. Дозвольте посмакувати вином з пелюстками троянд, — Паганіні подав келих княгині, взяв і собі. — Я п'ю до вас, Паоліно. Вино неймовірно чудове. Якщо воно отруєне, то тільки отрутою кохання.

— Отрутою самотнього серця, маестро. Нам треба прощатись. Хай залишиться вам на згадку про нашу зустріч цей дощ, — княгиня подала рукою знак служці, що застиг у чеканні біля входу в залу. — Ви любите дощ, Паганіні?

Згори, з ледь помітних отворів у стелі зали, сипнули струмені з пелюсток троянд — білих, рожевих, жовтих, червоних. Вони були достоту такі, якими ще вчора, орудуючи смичком, мов пензлем, маестро змалював портрет Паоліни Боргезе.

Дощ із трояндових пелюсток заколисував серце Паганіні, але замість очікуваної теплоти почуттів, воно наповнювалося холодом щему й розпачу. Раптом у залу крізь розчинені вікна ввірвався студений вітер, і трояндовий дощ перетворився на лапаний сніг, який падав на вії та ланіта маестро.

Березень 1832 року. Париж.

"Готель принців"

Паганіні прокинувся від холоду: його чорне вбрання стало хвилясто білим від схожих на трояндіві пуп'янки сніжних пластівців, які затягувало в кімнату розчинене вікно. Маестро визирнув з вікна, яке розчинила несподівана хурделиця. Це остання крилата колісниця зими, пролітаючи над Парижем, нагадала весні, що й вона підвладна часу.

Пасмо паризьких будинків із засніженими дахами нагадували гірський альпійський пейзаж. Вдалині, у білому мареві туману, погойдуючись, наче привид-корабель, виднів Нотр-Дам. На протилежному боці вулиці синьйор Паганіні побачив квіткарку з букетом червоних троянд. Самотня. Змерзла. Припорошеною білим борошном бруківкою проїжджали фіакри. Ховаючись від снігу під парасольками, поспішали парижани. Хоч би хто зупинився!

— Карло, — покликав слугу маестро. — На вулиці стоїть квіткарка. Дасте їй п'ятдесят франків за букет троянд.

— П'ятдесят франків? Боже! Це ж марнотратство.

Розділ III

Лорд Байрон

Березень 1832 року. Париж.

"Готель принців"

Букет червоних троянд, який приніс Карло, у порцеляновій вазі почував себе чудово. Дякуючи синьйору Паганіні за те, що він прихистив його й урятував від замерзання, він наповнив кімнату п'яним аж до запаморочення ароматом. Здалеку, сидячи в кутку на турецькому дзиґлику, маестро милувався ожилими квітками й з неабияким задоволенням спостерігав за тим, як вони із сором'язливих і запобігливих перетворювались на гордовитих і царственних. А коли перетворення відбулось, Паганіні видалося, що не він прихистив ці квіти, а вони дали притулок його самотньому серцю.

У кімнату тихо, мов кіт, увійшов Карло з оберемком вечірніх паризьких газет. Гортаючи сторінки, синьйор Паганіні не затримував погляду на чисельних анекдотах, карикатурах і навіть повідомленнях, присвячених скрипалю з Генуї. Лише одна газетярська стряпанина привернула його увагу: "Антрепренер лондонського королівського театру Ковент-Гарден мсьє П'єр Франсуа Лапорт прибув до Парижа, щоб ангажувати імператора скрипок Нікколо Паганіні на серію концертів у зимовому британському сезоні та на сольний виступ під час коронації короля Вільгельма IV. Після недовгої словесної баталії "імператор", згадавши уроки Ватерлоо, якими колись англійці почастиували великого корсиканця, вирішив не дратувати долю й погодився на всі запропоновані Лапортом умови".

Прочитавши цю побрехеньку, Паганіні зневажливо скривився: знали б нікчеми від пера ті умови — отетерили б від заздрощів. Для фунтів стерлінгів замало буде й кованої скрині, яку придбав імператор скрипок для "військової експедиції" на Британські острови.

Зжужмивши газету, Паганіні жбурнув її в зголоднілу пащу каміна. Якусь хвилюнку газетний жмут лежав недоторканий. Та ось по ньому забігали вогняні ящірки, і він затремтів, засудомився й запалав, на мить освітивши стіну, на якій маестро побачив — у цьому він міг заприсягтися — профіль Байрона, зухвалого Орфея з Туманного Альбіону. Причулася навіть лементация, яку чи не найбільше любляв лорд:

*Злигодні, біди, великі скорботи людям вчинивши,
В мідній в'язниці лишила навіки Пандора надію,
Щоби від розпачу люди змарніли й сконали...*

Гесіодові гексаметри боляче озвалися в душі синьйора Паганіні. Пригадалося далеке минуле: зустріч із Байроном у Флоренції. Скільки вже зірок згасло на небі! А тоді вони дарували маестро проміння безтурботності й упевненості, і все здавалося скрипалю з Генуї не таким уже й поганим, а вірші Гесіода сприймалися не як осмислення вічної трагедії людства, а як нудний переказ застарілого міфу.

Серпень 1822 року. Флоренція.

Будинок неподалік від мосту Понте Веккіо

Дім, у якому зупинився лорд Байрон, вікнами фасаду дивився на ріку Арно, над якою клубочилися блідо-рожеві хмаринки вранішнього туману. Ніщо не заважало лорду милуватися незвичним для англійця міським пейзажем: вдалині височіла над черепичними дахами флорентійських осель середньовічна вежа Палаццо Веккіо, вздовж протилежного берега ріки простягнулася бурштинова стрічка

проторенесансових палаців заможних флорентійців, погойдувались на воді схожі на качурів рибальські човни, застиг у вічному задумі міст Понте Веккіо, достоту гігантська кам'яна черепаха, що гріє лапи-стовпи у навдивовижу теплому мінливо блакитному Арно.

З балкону Байрон помітив чорний фіакр, запряжений парю вороних конячок. Він підкотив до лордового притулку й зупинився навпроти прикрашеного мармуровими левами ганку. Візник запобігливо відчинив двері фіакру, й з нього на бруківку ступив довготелесий і патлатий чоловік у чорному сюртуку й чорному крислатому капелюсі. Під пахвою прибулого був футляр, у якому музиканти зазвичай носять скрипки.

— За те, щоб побачити, як ви граєте на одній струні, маестро, я заплатив стільки скудо, що міг би, залишивши їх у кишені, не працювати цілий місяць, — долинув до Байрона уїдлиий закид візника. — Чи не компенсуете ви мої витрати, шляхетний синьйоре?

— Залюбки, гречний і гостинний нащадку гвельфів, — відказав похмуро скрипаль у чорному вбранні, — але за однієї умови: я знову сяду у ваш фіакр, і ви покатаєте мене на одному колесі.

— Бравіссімо, маестро! Чудова відповідь, — тепер уже приязно й весело залякотів візник. — Ми, флорентійці, любляємо підсікати заїжджих. Але ми вміємо віддячити тим, хто дарує нам зустрічі з великим мистецтвом. Вважайте, маестро, що ви мій друг і прогулянка у фіакрі безкоштовна. Це вдячність флорентійця за хвилини насолоди від вашої гри на скрипці.

Паганіні, а лорд Байрон уже не мав сумніву, що це саме він, сприйняв слова візника як належне й, поблажливо посміхнувшись, сховав гроші, якими збирався розрахуватися за послугу. Візник і музикант вклонилися ввічливо один одному, і Байрон почув, як маестро зронив не без іронії: "Можу порадити, друже, написати на вашій

колісниці: "Фіакр а-ля Паганіні". Повірте, бажаючих скористатися вашими послугами буде набагато більше, і ви зможете частіше бувати на моїх концертах. Заповзятливі німці давно вже торгують туфлями та капелюхами а-ля Паганіні". — "Геніально! — вигукнув візник. — Я скористаюся вашою порадою, синьйоре!"

Байрон усміхнувся й посунув до балконних дверей, подражняючи себе думкою: "Цього гостя треба зустріти по-англійськи". Слуга у надміру розкішній лівреї, схожий чимось на плеканого ірландського сетера, вже чекав на появу синьйора Паганіні. Виконуючи наказ лорда, він повів маестро мармуровими сходами на другий поверх, де був кабінет господаря. Над дверима кабінету Паганіні побачив схожу на еллінський щит бронзову табличку, на якій грецькою було викарбувано: "Прибульцю, тут тобі буде гарно: тут задоволення — найвище благо". "Лорд оригінальний, — подумав маестро. — Подібне безглуздя, видряпане на глиняній табличці, висіло над брамою саду Епікура".

Гостя не здивувало, що в кабінеті не було хазяїна: про епатажні манери лорда він чув неодноразово. Слуга, вклонившись, залишив маестро розглядати полотна флорентійських малярів, що прикрашали драпіровані червоним оксамитом стіни "святая святих" англійського барда. Оглядини тривали недовго: без вагань синьйор Паганіні сів на турецьку канапку біля шафи з книгами й кинув погляд на ампірове бюро, на якому лежав розгорнутий фоліант і стояли каламар із гусячим пером і мініатюрна копія шедевра Бенвенуто Челліні "Персей". Рятівник Андромеди з перев'язом через плече, на якому амбітний Челліні залишив своє ім'я, був зображений у ту вікопомну мить, коли він відрубав голову Мудузи-Горгони. На обличчі Персея застигли класичні стриманість і незворушність.

Паганіні взяв статуетку й почав вдивлятися у вигадливу оздобу шолома Персея, намагаючись розпізнати прихований від непосвячених автопортрет флорентійського скульп-

тора. Про цю диковинку розповідав Антоніо Канова, коли смакували вином із саламанського винограду в захаращеній мармуровими статуями майстерні.

— Милуєтеся витвором розбійника з руками феї? — почув позаду голос і озирнувся: з потаємних дверей увійшов до кабінету вродливий молодик у білосніжній сорочці й у червоних турецьких шароварах, тримаючи за волохату руку чорну мавпу. — Я — Байрон. А це мій приятель Арістобул, любитель апельсинів і знавець філософії Епікура. Ми вас вітаємо, маестро, в нашій оселі. Вам не заважає капелюх? Чи може він пильнує мелодії, ув'язнені у вашій голові? Подаруйте атрибут фаустівської цивілізації Арістобулу, щоб він звільнився від античних забобонів і страху смерті. До речі, на відміну від самоського балакуна, мій філософ не в задоволенні від гасла: "Живи самотньо". А щодо незворушності й супокою, а тим паче благочестя, він і зовсім його антипод. Можете в цьому переконатись.

Лорд випустив руку мавпи, і шимпанзе, вицирившись на непроханого гостя, почав кулаками гамселити себе в груди.

— Чи не нагадує вам Арістобул автора "Персея"? Либонь, саме так виявляв гнів ваш земляк, коли вдерся в майстерню своїх суперників і горлав: "Ви не ювеліри, а непотріб! Настав жаданий час, коли я повбиваю вас усіх!"

— І прохромив одного з них, на ймення Помпео, кинджалом, — невдоволено продовжив маестро. — Ця брехня поширилась по всьому світу, як і та, що нібито Паганіні вісім років сидів у в'язниці.

— Нарешті генуезький сфінкс заговорив, — розсміявся Байрон, і в очах його загорілися задьористі вогники. — Містере Спайк! — покликав він слугу. — Заберіть мерщій Арістобула й принесіть шампанського.

Слуга, гидливо скривившись, вхопив мавпу за волохату праву руку й потягнув до дверей. Арістобул сердито верещав і вільною рукою лупцював слугу по спині, а потім вчепився зубами в рукав його лівреї.

— Як істинний філософ, Арістобул не терпить насилля, — прокоментував не без задоволення лорд. — Ви не замислювались, маестро, чому владарі цього світу хизуються здебільшого тим, що можуть безкарно чинити злочини? "Павук пишається тим, що спіймав муху; а поміж людей один гордиться тим, що зацькував зайця, другий — що вполював рибу, а ті сповнені гордоців з того, що вбили вепра або ведмедя, а цей вже тріумфує, влучивши стрілою в сармата. Хіба всі вони не розбійники, якщо розібратись у їхніх спонуках?" Ви згодні з думкою Марка Аврелія, синьйоре з Генуї? — Байрон узяв у руки фоліант, що лежав розгорнутий на його письменницькому бюро, і прочитав: "Усе, що ми так цінуємо у житті — порожнеча, гнилизна, мізерність... Марність усякої пишноти, театральні видовища, бої гладіаторів — все це не більше, ніж кістка, яку кидають собаці, скибка хліба, яку розкришують для рабів. Це знемога мурашки, що тягне свою ношу, втеча переляканих мишей, танець ляльок, яких змушують кривлятися, смікаючи прив'язані до них вервечки..." — Лорд поклав фоліант на місце. — Якби Марк Аврелій був не імператором з душею філософа, а філософом з душею поета й народився трохи пізніше, Шекспіру б не поталанило. Влада, слава, хтивість... Шалений потяг до них він порівнював із коханням до птахів, що відлітають у вирій. Стає сумно, коли думаєш про це, синьйоре. Давайте краще думати про жінок, яких я люблю й ненавиджу.

Слуга наповнив келихи лорда і його гостя шампанським.

— Я радий нашій зустрічі, синьйоре Паганіні, — приязно усміхнувся Байрон. — Мені імponує ваша оманна понурість і подобається красномовна мовчазність. Ваше спілкування з англійським лордом викликає повагу. А як би ви поводили себе, якби мали аудієнцію з англійською леді?

— З Чарівною Леді? — прохопився словом Паганіні.

— Киньте каменем в того, хто скаже, що є англійські леді, котрі не вважають себе чарівними. Проте, як на мене, вони програють італійкам, а ще більше корсиканкам. Чого варта хоча б краса Паоліни Боргезе?! Мені не пощастило по-знайомитися з оригіналом, але статую богині кохання, моделлю якої була сестричка Наполеона, я бачив. Чув, що Антоніо Канова стверджував: краса Венери Корсиканської до-сконаліша, ніж краса Венери Мілоської. Хоча кому я це розповідаю?! Ви ж друг Паоліни Боргезе.

— Збираєте плітки? — насупив брови маестро. — Я лед-ве знайомий з княгинею. Давайте краще повернемось до англійських леді. Чим вони відрізняються від звичайних жінок?

— Майстерно парируете. Що ж сподіваюсь, ви спитали не для годиться, а як чоловік, який грою на скрипці й демонічною зовнішністю зводить жінок з розуму. На перший погляд, англійська леді — істота без жодних емоцій. Вона — сама неприступність, байдужість, оцінює вас із крижаним блиском в очах. Мумія єгипетської цариці у порівнянні з нею здається пустункою. А втім, стати світським левом в Англії не така вже й проблема: треба зна-ти лише психологію наших леді, точніше — мову їхніх очей. Якщо леді скаже вам "ні" й при цьому роздратовано й боляче штрикне вас очима, то це означає "мабуть"; якщо вона відповість вам "мабуть" і в очах її ви побачити знена-висть і презирство, то це означає "так"; а коли, італійський серцеїде, ви почувете "так" і в очах предмета ваших бажань сяятимуть захоплення й прихильність, то ваша співрозмов-ниця не англійська леді.

— Приємно бачити вас у веселому настрої, лорде. Скори-стаюсь вашою наукою, якщо пощастить опинитись у вищо-му англійському товаристві. Хоча... хто мене туди запро-сить? Мій батько торгував цвяхами у генуезькому порту, а мати — звичайна селянка. Свято вірила в Бога, любила дітей, кохалась у музиці. Зі сльозами на очах слухала в

церкві орган, раювала, прислухаючись до великодніх дзвонів. Батько грав на мандоліні, але їй це не подобалось: вона була закохана в скрипку. Якось уві сні до неї прилинув янгол і спитав, якої б вона хотіла милості від Бога. Мати попросила подарувати мені музичний слух, талант скрипаля й нестримне бажання стати великим музикантом. Мені тоді виповнилося чотири роки. Але вже після того сну я почав робити батькові зауваги, коли він фальшував на мандоліні. Мати напоумила купити мені скрипку. Я безмежно радів, одержавши той дарунок. Гадки не мав, що скрипка стане моєю мукою. Якщо я грав без старання, батько зачиняв мене в хаті, і я мусив грати до пізнього вечора. А в цей час однолітки бавились на вулиці, співали, сміялись, танцювали. Якщо не допомагав домашній арешт, батько наказував не давати мені їсти. А коли я наслідуював бігати без дозволу до моря, щоб подивитись на схід сонця, він бив мене різками. Щоправда, не по руках, бо малюк Нікколіно мав продовжувати грати на скрипці без упину й без сліз... — Паганіні сумно посміхнувся, але миттєво відігнав сумне й сказав упевнено. — Я пишаюсь своїми батьками. Без них я б не став маестро Паганіні з Генуї.

— Похвально... — обличчя лорда не було вже веселим і безтурботним, як кілька хвилин тому. Його очі стали ключими, навіть злими. На чолі з'явилися борозни зморшок: лорд поринув у спогади, але вони були вельми важкі. Раптом він гордо скинув голову й зухвало й визивно промовив: — А мені нема чим пишатись. Мій батько був, хоч і аристократ, але розгнуданий розпусник, а мати... мати — божевільною. Вороги пояснюють мою ексцентричність порочною спадковістю. Вони, мов хробаки, намагаються вигризи серцевину моєї душі. Я ненавиджу хробаків, маестро. Вони перешкоджають досягати яблукам. Вони заздрять їм, бо не черв'яки, а рум'яні плоди — пожива для людства. Зауважу, духовна пожива. Ми з вами — яблука, синьйоре Паганіні. І наш родовід не має тут значення.

Ми — обранці Бога. А на шляху обранців не лише троянди. Ви замислювались над тим, у чому сенс життя геніїв і пророків? Бенвенуто Челліні, який подарував світу "Персея", був генієм. Він повстав проти посередностей. І це не брехня, що він убив ювеліра Помпео. Нездара насмілився з ним змагатись, і був за це покараний. Знаєте, що після того сказав суддя? «Люди, які є неперевершеними майстрами у своєму ремеслі, а до таких належить Челліні, зрідка підкоряються законам, створеним посередностями». Чи не правда, маестро, сказано мудро? Законом генія має бути його сумління.

— А коли сумління немає? Геній стає злочинцем?

— Він стає Наполеоном. Бути генієм — найжорстокіша мука у світі. Дарувати юрбі скарби душі, а одержувати натомість безглузді оплески або брутальну лайку — хіба це не мука? Що залишиться в наших душах, коли ми віддамо їм усе?! Порожнеча! Так у чому ж сенс нашого життя, Паганіні?

— Я — музикант, а не філософ. Скрипаль народжується для того, щоб грати на скрипці. Музика — мій хрест, і нестиму його до скону. Так думаю не тільки я. Так думають усі скрипалі.

— З іншими скрипалями у вас немає нічого спільного, окрім смичка та скрипки. Ви — геній, Паганіні. У вас і в мене сенс життя, який суттєво відрізняється від сенсу життя звичайних людей. Ми самотні, як вовки, які відбилися від зграї. На нас полюють. Ми знаємо, що приречені на загибель, але ніколи не скиглимо. Посередності думають, що ми виємо на місяць, а то наша пісня. Щоразу ми співаємо, як востаннє. Іноді відчуваю в серці такий гнів на мисливців, що ладен проковтнути сонце. Вони бояться темряви, а ми любимо ніч. У нас є зорі й місяць. Ви бачили, як зміючиться по снігу місячне проміння, Паганіні? Хоча де в Італії можна знайти сніг...

Байрон раптом замовк. Де зараз блукали його думки? Які тривоги краjali серце? Обличчя лорда старіло щомиті.

Ще трохи — і воно стане машкарою мерця. Аж тут Байрон підхопився. Його лице засяяло неземним світлом, але скоріше пекельним, аніж янгольським, в усякому разі так здалося Паганіні.

— Почекайте тут. Я переодягнуся, і ми поїдемо до нього. Тільки він знає, в чому сенс нашого життя. Я домовився зустрітися з ним у Соборі Санта Марія дель Фьоре.

Паганіні не питав у лорда, хто за один той таємничий третій, хоч їхати не мав ані бажання, ані настрою: італійська ввічливість вимагала витримки. І все ж... чи не піти йому звідси, не прощаючись, по-англійськи?

Коли Байрон повернувся, він був не схожий на веселого молодика, який годину тому зустрічав маестро: безпристрасне обличчя, нудьгуючий погляд, підкреслено повільні рухи. Лорд одягнув маску, до якої примусив звикнути усіх своїх шанувальників.

У фіакр сідали мовчки. Паганіні вирішив не задиратись: у кожного є своя маска. Всі ми невільні учасники споконвічного театрального видовища — актори й водночас глядачі. Такий творчий задум Режисера.

Серпень 1822 року. Флоренція.

Собор Санта Марія дель Фьоре

У небі над Флоренцією блукало надвечір'я. Собор Санта Марія дель Фьоре у променях призахідного сонця був схожий на велетенську східну шкатулку, на яку покладали відірвану від стеблини пурпурову квітку тюльпана. А стеблиною тієї квітки — бані Собору — була дзвіниця Джотто, яка вартувала кам'яну шкатулку. Паганіні впіймав себе на тому, що вичавлює знічев'я недолугі поетичні образи. Хвалити Бога, хоч не вміє читати думки цей пестун долі, котрий усім своїм виглядом нагадує, що втомився від слави. Маестро скося глянув на лорда й посміхнувся: поруч із цим зануреним у сплін красунчиком, одягненим у вишуканий фіолетовий сюртук, на комір якого наче загад сів

білосніжний метелик, він, генуезький скрипаль, незграбний, у чорному вбранні, парсуною схожий на зморшкувату, висушену сливу, є неабияким контрастом і предметом для клинів флорентійських роззяв. Байрон знехочу дивився на величезну споруду. Жодної емоції на гордовитому порцеляново-блідому обличчі. Показна нечуливість англієця починала дратувати Паганіні:

— Сподіваюсь, ця кам'яна споруда не є тим провидцем, у якого ви збираєтесь спитати, у чому сенс вашого життя?

— Нашого життя, — поправив Байрон. — З духом великого провидця ми побачимось у Соборі. Нам відповідатиме Данте.

— Невже? А чи не з'явиться він разом із Вергілієм?

Іронія не зачепила лорда. Ввійшли у Собор. Тихо ступали по підлозі храму, вимощеної кольоровим мармуром. Обабіч храмового шляху височіли могутні пілони, на рамена яких спирались величезні арки й стрільчасті склепіння нефів. Сонячне проміння, що проникало крізь вітражі високих вікон, наповнювало собор і тремтіло в повітрі мільйонами різнобарвних краплинок. Паганіні здалося, що він чує музику. То не краплинки сонячного світла, а безліч крихітних, завбільшки з мурашку скрипок погойдувались у повітрі й, торкаючись струнами невидимих смичків, тішили слух фантастичною мелодією, легкою, як крила янголів, і журливою, як очі святих. Байрон ішов попереду й не бачив, як музикант екзальтовано перехрестився. Лорд прямував до олтаря й розп'яття, які, огорнуті божественним світлом, що линуло до них згори, притягували його грішну душу. Раптом він зупинився й, глянувши на Паганіні великими наповненими вщерть скорботою очима, пішов не до олтаря, а до бюста, що бовванів у круглому прорізі в стіні лівого нефа.

— Ось тут... — прошепелів спраглими вустами, наблизившись до бронзового погруддя.

— Ви щось хотіли сказати синьйору Філіппо Брунеллескі?

— Того дня я стояв біля нього. Поява Данте мене не налякала. Ми говорили про марноту буття, про пекло і рай. Завадили нашій розмові прочани. Він сказав, що ми зустрінемося ще раз. Через три роки. Того ж дня і тієї ж миті. Ось чому я тут. Ось чому запросив сюди вас.

— Хочете мати янгола-охоронця?

— Хочу мати свідка, щоб зрозуміти, чи я не божеволію.

— І який же він мав вигляд, той дух? Ви хоч пам'ятайте?

— У червоному вбранні. На голові — лавровий вінок. У руці — "Божественна комедія"... Як на картині Доменіко ді Мікеліно.

— А може, все це вам примарилось? Таке буває від перетому.

Байрон дістав із кишені срібну цибулину годинника:

— Лишилося кілька секунд. Ну що, маестро із Генуї, покличемо Данте?

— Як собі хочете. Мене вже ніщо не здивує.

— Великий Данте, обранцю Божий, явись перед очі двох приречених на самотність геніїв. Явись перед очі тих, кого обожнюють і водночас ненавидять, прославляють і водночас паплюжать, кому бажають успіхів і водночас заздять. Явись і скажи, чи варто їм жити на землі, де панують грішники і злидарюють праведники, де кидають каміння у цнотливих і шанують розбещених, де насміхаються над добродійністю і в захваті від лиходійства. Чи варто писати музику і вірші, коли на цій землі обманюють, грабують, принижують, неславлять? І якщо ти вважаєш, що варто, то поясни, у чому ж сенс життя таких, як ми?

— Браво, лорде. Монолог, якому б позаздрив навіть Едмунд Кін. Якби я був не Паганіні з Генуї, а флорентієць Данте, то, почувши вашу тираду, негайно б полишив едемський сад і прилинув сюди, щоб задовольнити вашу цікавість. Але, здається, Данте має іншу вдачу. Вам доведеться трохи почекати, а я, з вашого дозволу, піду. Скажіть лише на про-

щання: а ви хіба ніколи не обманювали, не заздрили, не насміхались, не ненавиділи?

— Ви — зануда, маестро. Хто з нас не грішний?! Але якщо я ненавидів, то ніколи не обожнював, а якщо заздрив, то не бажав успіху. Ходіте. Дух Данте не хоче спілкуватися з нами.

Коли вийшли із Собору, лорд сумно посміхнувся й зронив:

— Очевидно, я помру так і не дізнавшись, у чому сенс мого життя.

— Живіть довго, скарбничий скорботи, і на схилі літ дізнаєтесь.

— А якщо жити набридло?

Того ж вечора вони побували в салоні однієї вельможної флорентійки. Вирватися з полону шанувальників поезії та музики, щоб поговорити тет-а-тет і по щирості, Паганіні й Байрон не зуміли. Ранком поет мав їхати в Парму, а музикант повертатися до Венеції. Перед тим, як сісти в екіпажі, приязно попрощалися, сподіваючись зустрітися найближчим часом і обов'язково тут, у Флоренції, щоб разом побувати в Соборі Санта Марія дель Фьоре, аби все ж таки побачитися з Данте (на цьому наполягав англієць). Зустрітися їм не судилося. Через рік Байрон поїхав до Греції, де невдовзі помер у Міссолунзі. Почувши сумну звістку, Паганіні написав у Флоренцію приятелеві, щоб той замовив у Соборі Санта Марія дель Фьоре заупокійну месу, аби хоч трохи полегшити долю неприкаяної поетової душі.

Розділ IV

СІМ СМЕРТНИХ ГРІХІВ

Березень 1832 року. Париж.

"Готель принців"

Богиня Нікта спочивала на заквітчаній маками смарагдовій луці під сивочубим дубом, на якому замість жолудів висіли срібні дзвіночки. Легіт торкався тонкими, як у піаніста, пальцями тих дзвіночків, і нестерпно ніжна й водночас сумна мелодія лоскотала слух небожительки. Нерухома, наче сфінкс, сова, що сиділа на сухій гілляці, невдоволено дивилась на владарку ночі сліпими, схожими на два опалові амулети очима. Біля тихого, як сором'язливість, ручаю бавилися людськими сподіваннями кучеряві малюки із цнотливими, як у путті, крильцями — Сон і Смерть, діти богині Нікти. Раз по раз їхні крильця стеналися чи то від співчуття, чи то від сорому. Раптом вони затремтіли, неначе налетів студений вітер. Очі хлопчаків, дотепер непроникливі, наповнилися журбою, і на віях заблиснули сльозинки. Паганіні здогадався, що до рук малюків потрапили його сподівання. Крихкі й вразливі, вони були достоту засохлі квітки жасмину, які вже кілька років возив маестро із собою дорогами старої Європи в томику Овідієвих віршів. Знав скрипаль із Генуї, що ніколи не радуватиме та жасминова гілочка запашним білосніжним квіттям полохливих закоханих, як ніколи не відчує душа маестро раювання ані вві сні, ані по смерті. Владарка ночі прокинулась і підвелася: аби не грецький хітон, у який вона була одягнена, боги-

ня була б викапана княгиня Еліза Бачоккі, правителька Лукки та Пьомбіно, при дворі якої кілька років поспіль служив вірою і правдою скрипаль із Генуї, він же, за примхою сестри Наполеона, капітан гвардійців Нікколо Паганіні. Крижана краса лиця богині, облямованого чорним, як вороняче крило, волоссям, великі темно-сині, мов дві корсиканські сливи, очі, пружні гордовиті брови, вбивчо-зневажливий погляд... Паганіні вже не мав сумнівів: це була Еліза Бачоккі власною персоною — Біла Троянда, як називали княгиню тосканці. Почуття розгубленості та неспокою гострою трояндовою шпичкою вп'ялося в серце маестро.

— Не чекав такого? — причулося Паганіні. — Два світи сполучаються, і ти матимеш сьогодні змогу в цьому пересвідчитися.

Еліза поволі, мов човен проти течії, наближалась до скрипаля, тримаючи за рученята усміхнених крилатих малюків.

— Тобі було замало моєї прихильності та кохання, Нікколо? Бракувало почестей і привілеїв у моєму князівстві? Кому ти дав перевагу проти мене? Непутящому метелику? Лафонтеновій комасі? — розмірено, немов перебираючи чотки, шпетила маестро ядучими запитаннями княгиня. — Тебе привабила Паоліна тим, що схожа на порцелянову ляльку? Чи, може, тим, що пише з орфографічними помилками? Ким би вона була, аби не наш маленький корсиканець? Хіба не він примусив князя Камілло одружитися з королевою витребеньок? Що вона зробила для пьемонтців, коли Наполеон дозволив їй владарювати в Турині? Хіба замінять хліб феєрверки, бали і регати? Як ти міг захопитися цим зухвалим реп'яхом?

— Паоліна не реп'ях, мила Елізо. Вона — дамаська троянда з темно-червоними п'янкими пелюстками. Я захмелів від аромату цієї екзотичної квітки. А коли Паолетта якимось прошепотіла мені: "Мої губи таять секрет мого серця", — скрипка Гварнері дель Джезу заспівала закохано й прире-

чено, а Нікколо Паганіні зрозумів, що стане в'язнем туринського замку.

— Отямся, нерозумний генуезцю! Музиканту, який грає, як Орфей, потрібна не Паолетта і навіть не я, а жінка, схожа на Еврідіку. Ходімо зі мною. Я поведу тебе туди, де побував лише Данте.

Мимохіть поринув синьйор Паганіні у незвідані глибини сну й опинився разом з Елізою на генуезькому цвинтарі. На землю спускалося надвечір'я. Дзвони церкви Санта-Кроче і Сан-Сальваторе прощально гули у високості. Між могилами блукали пурпурові промені згасаючого сонця. Аж раптом усе навкруг поринуло в непрозору темряву, і в цю ж мить, наче зневеснілий від страху кінь, заіржав на цілий світ грім. Золотою нагайкою спалахнула над цвинтарем блискавка, освітивши хрести, надгробки, епітафії. І на землю впали перші, важкі, як сльозини, краплі дощу. Могила, біля якої зупинились Нікколо й Еліза Бачоккі, була розгорнена і здавалася входом в аїдове царство. "Ходімо, скрипалю, — прошепотіла Еліза. — Не бійся. Ти повернешся знову на землю, але не один, а зі своїм ідеалом, з жінкою, образ якої переслідує тебе уві сні, коли твій розум не в змозі захистити серце від чар кохання протиприродною вигадкою: "Кохати можна тільки скрипку". Еліза взяла Нікколо за руку, й вони увійшли у чорний тунель. Далеко попереду видніла завбільшки з долоню світло-рожева пляма. Йшли мовчки, але Нікколо розумів і без слів, що Еліза змінила гнів на милість. Острах у серці скрипаля, що був спочатку величезним чорним круком, потроху зменшувався й нарешті перетворився на шпачка, котрий, розправивши крильця, безгучно відлетів. І в цю ж мить на крилах фантастичних мелодій в отвір тунелю увірвалося сяйво світла, осліпивши Нікколо. А коли зір знову повернувся до нього, Нікколо збагнув, що з царства темряви й безгоміння потрапив у царство світла й музики. Тисячі райдуг, звиваючись у дивовижні вінки, мерехтіли різнобарвними вогни-

ками в унісон зі звуками нечуваної симфонії. Божественні голоси скрипок, чарівні мелодії флейт, солодкі зітхання гобоїв, млосьне раювання віолончелей, ніжні й лоскотливі наспіви арф... Незримий оркестр, диригентом якого міг бути тільки сам Бог, заворожував Нікколо, брав у полон його душу, і він відчув, що без сумніву й вагань віддав би зараз усі подальші роки свого земного життя, аби тільки голос його скрипки міг прилучитися до цього надприродного суголосся. "Хочеш стати першою скрипкою райського оркестру? — читала його думки Еліза. — Ладен задля цього пожертвувати земними втіхами? Так залишайся тут". — "Моє місце не в раю. Я — грішник, як усі музиканти. Ми суперничаємо з богами, а за це, як побіднений Марсій, приречені на вічні муки". — "Ти не язичник, Нікколо. Християнський Бог милостивий до тих, хто Його любить. Він милосердний навіть до тих, хто народився задовго до того, як Спаситель проповідував у Єрусалимі. Гріх твій не в тому, що ти — скрипаль, а в тім, що тобі вже замало здобутої слави. Ти хочеш бути диригентом людських душ. Добре, хоч зараз ти зрозумів, що радість не в цьому". Перемовляючись, наблизились до палацу з кришталю та аквамарина, споруди заввишки із Собор Санта-Марія дель Фьоре. У палаці прогулювались або кружляли в повільному сомнамбулічному танці блаженні душі. Стиха грали на скрипках янголи, а шестикрилий серафим у задумі музичив на контрабасі. У бурштиновій залі Нікколо побачив душі композиторів: зворушливо награвав на невеличкому органі сивоголобий Бах, рудий абат Вівальді диригував хором янголят, котрі імітували голоси музичних інструментів, Бетховен, як завжди із скуйовдженою шевелюрою, чаклував за роялем, торкаючись чутливими пальцями схожих на чорних лебедів клавішів. Тремтливо-ніжна мелодія чарувала слух Паганіні. Нікколо привітався й задля ввічливості сказав маестро, що сподівався одержати в дарунок скрипкову п'єсу з автографом автора. На жаль, це так і залишилося

сподіванням: "Адже ви..." Паганіні не зміг вимовити слово "померли" й зніяковів. Бетховен зрозумів його й подарував приятну усмішку: "Могла б вийти непогана п'єса, синьйоре Паганіні, якби мене не покликав Бог. А знаєте... я щасливий: до мене повернувся слух. Я насолоджуюся музикою, написав кілька нових сонат... Шкода, що їх ніколи не почувуть мої шанувальники".

Еліза повела Нікколо до бірюзової зали, де духмянів солов'язками ароматами незрівнянної краси сад. Голосами тисячі срібних флейт співали райські птахи, даруючи блаженним душам Великодню радість. На галявині веселились янголи, ніжні й безтурботні, як закохані. Під квітучими, немовби огорнутими рожевим туманом, деревами, на смарагдовій траві сиділи душі тих, хто палко кохав одне одного на землі, свято дотримуючись Божої заповіді. Серед них Нікколо побачив Франческу і Паоло, котрих зустрів колись у пеклі флорентієць Данте. "Бог простив цих мучеників кохання, — пояснила Еліза, — і перевів їх до едемського саду. Наш Спаситель вельми милостивий". Далі йшли берегом прозорої, як сльоза, річки. Зграйки сріблястої форелі бавились і пустували, наздоганяючи одна одну. Підійшли до альтанки, обвитої вічнозеленим плющем. "Ось твоя Еввідіка, — усміхнулась Еліза. — Сумує в альтанці". — "Я нікого не бачу. Там немає нікого", — прошепестіли вуста Нікколо. — "Помолись Богу і придивись". — "Якось хмаринка..." — "Це тінь душі твоєї Еввідіки. А душа її перебуває зараз на землі й має чудову оболонку. Повертайся назад. Тінь душі твого ідеалу йтиме за тобою. Щоб не сталося — не оглядайся, інакше вона залишиться тут, і ти ніколи не зустрінеш Еввідіку на землі й усе життя кохатимеш тільки скрипку". — "Ти називаєш тінь душі мого ідеалу Еввідікою. А яке її справжнє ім'я? Як називати ту, котру зустріну, повернувшись у наш грішний світ?" — "Називай її Чарівною Леді". — "Вона — англійка?" — "Вона — досконалість".

Не озираючись, повертався Нікколо. Не звертав уваги ані на янголів, ані на блаженні душі, ані на Бетховена, який хотів передати йому партитуру обіцяної скрипкової п'єси. Всім своїм еством відчував, що прозора хмаринка, тінь душі Чарівної Леді, пливе за ним. Пам'ятаючи слова Елізи, не озирався, щоб не заподіяти лиха своїй мрії.

Нарешті вхід у тунель. Темрява була приємніша за царство світла й музики, в якому тільки-но побував. Коли вибрався з могили, благословлялося на день. По хрестах і надгробках ковзали сонячні лелітки, джеркотили пташки. Нікколо полегшено зітхнув: можна й озирнутись. І що ж? Де ж та хмаринка? Де тінь душі Чарівної Леді? Тільки хрести й сонячне павутиння. Блукання по раю, Еліза, Бетховен, янголи... — невже все це глумливий сон? Тож прокинься! Він стояв ошелешений на зеленому пагорбі, на якому спочивало кладовище, і з болем дивився то на ліс, то на озеро, то на середньовічний замок, що виднів удалині, огорнутий рожевим серпанком. "Це не генуезький цвинтар!" — мов розжареним залізом обпекла думка. Де море з вітрильниками? Де аквамаринове генуезьке небо? Де собор Санта-Кроче і Сан-Сальваторе? Ледве пересуваючи ногами, підійшов до чорної мармурової плити, біля якої тягнувся гіллям до сонця обсипаний білосніжними квітками жасминовий кущ. Прочитав на плиті викарбуване латиною: "Воскресну!" — і ледве не знепритомнів. Це був виклик безжальному й невблаганному закону життя, виклик з потойбічного світу, відчайдушна надія на безсмертя. Серце скрипала стиснули приреченість і скорбота, і з глибин його вирвався стогін: "Вірую! Вірую, що воскресну!"

— Я теж сподівався воскреснути, — почувся знайомий голос.

Рвучко озирнувся:

— Байрон? Звідки ви тут? Я був упевнений, що ніколи з вами не зустрінусь.

— Хотіли зустріти Чарівну Леді, а побачилися зі мною.

Яка прикрість! А втім, хто, крім мене, може розтлумачити ваш сон?! Блукання по раю, бажання стати солістом райського оркестру — що це як не гордота і честолюбство, які не дають відпочинку вашому мозку навіть уночі? А щодо тіні душі Чарівної Леді, то це відгомін туги за коханням, потяг духу й плоті до створеного вашою уявою ідеалу. Бідний маестро...

— Лорде, як позбутися цього наслання?

— Що я можу порадити, закоханий у неіснуючий ідеал синьйоре? Чув, що ви, як і я, бавитеся віршами. Навіть запам'ятав один з них, подарований вами віденському едельвейсу — Леопольдіні Блахетці після її фортепіанного концерту.

Гармонія, замріяність, чарівність —

Ознаки, Панно, вашої душі.

Яка з них є божественний рушій —

Збагнути це, здається, хіть наївна.

Оспівують талант Ваш барди нині,

Але й цього замало для богині.

— Ви ж не заперечуватимете, що експромт ваш, синьйоре?

— Не заперечуватиму, але...

— Розумію ваш подив, Я інколи буваю там, де гастролюєте ви. Того року був на всіх ваших концертах у Відні. Чув, як Франц Шуберт казав своєму приятелеві, що коли ви виконували адажіо, його слух чарував спів янголів. А той у відповідь називав вас пекельно-небесним скрипалем і концертантом-піратом. І він мав рацію: 5 гульденів за один концерт — це занадто, Паганіні. Був я і в Імператорському палаці, коли вам за варіації на австрійський гімн присвоювали звання придворного соліста, бачив і золоту медаль, виготовлену віденцями на вашу честь, і читав напис на ній: "Згасають звуки, але не згасає слава". Ось так, маестро. Мій дух іноді має змогу мандрувати по вашому грішному світу.

Йому за пристойну поведінку небесна канцелярія видає записку звільнення, і він вирушає у подорож, як вигаданий мною Чайльд-Гарольд. Щоправда, останній міг не квапитись із поверненням, а мій дух, якщо запізниться навіть на мить, буде покараний довічним ув'язненням у Тартарі.

— Ви не втратили почуття гумору, лорде. Але зараз трохи відхилилися від теми. Чому ви згадали мої скромні етичні вправи?

— Ага! Ви хочете почути пораду... Пишіть вірші, присвячуйте їх Чарівній Леді, наповнюйте пристрастю, стражданням. А прочитавши написане, кидайте без жалю й сумніву у вогонь. І повторюйте це, допоки у вашому серці не залишиться ані краплинки кохання. Тільки тоді повернеться велична самотність, і ви знову насолоджуватиметеся гіркотою духовного нарцизму. А якщо без іронії — ви нагадуєте мені вовка в облозі. Запам'ятайте, маестро, мисливці мстиві й нещадні, як Калігула. А тепер прокидайтесь. Побувати у царстві мертвих, хоча б уві сні, а потім прокинутись і побачити знову остогидлий світ — хіба це не воскресіння?

Нещадний сміх Байрона розбудив синьйора Паганіні. І він опинився в паризькому "Готелі принців", в огорнутому темрявою вольтерівському фотелі. Черленими золотими піщинками жеврів у каміні жар, але й цього було достатньо, щоб уздріти на столику чистий аркуш паперу і каламар із гусячим пером. Мов уражений лихоманкою, маестро вхопив тремтячою рукою перо, вмочив у чорнило й, не на мить не зупиняючись, наповнив біле рілля паперу чорним насінням літер:

*Любов остання — наче блискавка в імлі,
Що, влучивши в соснину непохитну,
Спалила та обвуглила її,
Лишивши по собі жалобну мітку,
Німотний і самотній чорний стовп...
Яка вже тут романтика кохання?!
Але приходить раптом на світанні*

*Синьйор Гварнері і, зібравши
Скорботну домовину почуттів,
Несе в майстерню на околиці Кремони,
Де, у молитві муз усіх згадавши,
У муках перетворює труну на скрипку,
Щоб я зіграти на одній струні міг,
Леді Чарівна, мелодію останнього кохання...*

Поставивши крапку, синьйор Паганіні запалив свічку й прочитав написане. А після цього, зжужмивши зненависний аркуш, жбурнув його в камін. Якась хвилька — і в каміні вже здригалась вогняним сміхом маленька куляста блискавка.

Почув, як рипнули двері. У кімнату зазирнув заспаний Карло:

— Ви ще не спите, маестро? Принесли лист від синьйора Джоаккіно Россіні.

Акуратний рожевий конвертик. Запах паризького одеколону. Недбалій почерк. Запрошення на академію якогось Гектора Берліоза. Виконуватимуть його "Фантастичну симфонію". І в кінці вбивче резюме самозакоханого "класика": "Париж не сприймає цього невдачу. Він приречений на загибель, як його тезка, троянець Гектор. Шкода витратити час на його академію, але ми, обранці долі, мусимо бути поблажливими". І стрімкий "піднебесний" підпис автора сорока опер — *Джоаккіно Россіні*.

Маестро подумки сипонув чортами і кинув конверт у вогонь: хай читає камін. Нарцис у перуці! Не всім же талантих, як тобі... Коли вже скінчиться ця ніч...

Знову, як галич, злетілися спогади.

Весна 1821 року. Рим.

Карнавал

Над Римом безліч сердолікових човників-хмаринок. Призахідне сонце розмальовує єгипетські ієрогліфи на

обеліску, який тримає на спині мармуровий слоник Лоренцо Берніні. У готель на п'яцці делла Минерва, в якому зупинився Паганіні з Генуї, прийшов його приятель, везунчик і веселун Россіні, а з ним "наближені особи" з його почту — молода співачка Катарина Ліпаріні й літератор Массімо Адзельо. Випили за зустріч пляшку шампанського і вирішили приєднатись до карнавального походу, про який сповіщали музика й веселі пісні, що линули з вулиці. Вигадник Джоаккіно запропонував вирядитися сліпими музикантами. Поки слуга синьйора Паганіні, незворушний Карло, збирав годящий одяг, Россіні, насвистуючи арію Фігаро із "Севільського цирюльника", складав вірш для пісеньки сліпих. Аж ось він вигукнув: "Браво, Джоаккіно!" — і заспівав. Мелодія пісеньки була грайлива, жвава. Приспів підхопили майбутні жебраки:

*Сліпі ми з пелюшок.
Нема нам порятунку.
Гей, скнари, у мішок
Мерщій кладіть дарунки!*

Паганіні акомпанував на гітарі. Літератор Адзельо кривлявся, заплющивши очі, пританцьовуючи, намагався впіймати за талію Катарину. А вона, примружуючись, похльостувала залицяльника по кінчику носа китайським віялом і, ховаючись за спиною Россіні, реготала руладами. Всім було неймовірно весело. Усміхався навіть слуга Карло, котрий застиг на порозі, притискуючи до грудей латані сорочки та спідницю, які купив у ганчірника. Переодягнувшись, дивлячись один на одного крізь задимлені скельця окулярів, постукуючи по бруківці тростинами, посунули за карнавальною юрмою на майдан, де мало відбутися театралізоване дійство. А на майдані, біля схожого на човник водограю, вже зібралися сотні городян у масках і різнобарвних костюмах. Середньовічні лицарі, феї, персонажі відо-

мих італійських казок співали, реготали, пританцьовували, жонглювали кульками й жезлами. На імпровізованому театральному кону розпочалося видовище: грали відому легенду "Рік і Дванадцять місяців". Сивобородий старий з величезним скіпетром у руці виводив по черзі на кін чоловіків і дівчат, одягнених у костюми, які викликали у глядачів згадку про той чи інший місяць. Паганіні побачив симпатичну смуглявку в довгій сукні з пришитими до неї золотими клаптиками-листочками й з кошиком у руці, наповненим виготовленими з ганчір'я досяглими яблуками, червоним перцем, виноградним гроном, колосками жита. Коли сивобородий Рік запитав у натовпу, хто поруч із ним, всі, як один, загорлали: "Вересень!" І вони не помилились. А відтак старий почав розпитувати, чи знають вони, яка погода у вересні, які збирають фрукти та овочі, чи грають у вересні весілля. Натовп дружно й весело відповідав, пересипаючи відповіді жартами й каламбурами. Сліпі жебраки почимчикували до єпископського палацу, перед ґанком якого виступали акробати. Показували "піраміду": на голові акробата-парубка, балансуючи на одній нозі, стояла дівчинка, а на голові у неї сиділа, скоцюрбившись, маленька мавпочка. Трохи далі чолов'яга у крилатому капелюсі бив у бубон, а величезний бурий ведмідь-крекотень робив повільні оберти. Почало сутеніти. Над карнавальним натовпом запалали сотні смолоскипів. Настрій у публіки дедалі ставав веселішим. Ніхто не звертав уваги на удаваних сліпих, аж доки вони не наблизились до ґанку палацу й не почали свій концерт. Як тільки Паганіні й Россіні заграли на гітарах і разом з Катариною й Массімо заспівали жартівливу пісню, один по одному до них посунули феї та лицарі, і через якусь хвилику їх оточили сотні масок, а відтак вони почали підспівувати, і скоро вже над усім майданом лунало:

*Гей, скнари, у мішок
Мерщій кладіть дарунки!*

Особливо сподобалось публіці те, що у приспіві щоразу з'являлось нове звертання: після "скнар" глузували із "заздрісників" і "ледарів", шпетили "розпусників" і "ненажер", не забули й "гордунів", і "гнівливих". До того ж веселила натовп і пантоміма, неабиякими майстрами якої несподівано показали себе Катарина й Массімо. Кілька разів повторювали пісеньку на "біс". У мішок, яким, пританцьовуючи, жонглював Массімо, накидали стільки грошей, що можна було їхати до ресторану. Аж тут натовп розступився, пропускаючи прибульців, котрі так відрізнялись від кумедних лицарів і пустотливих фей, як відрізняється чорна хмара від пістрявої веселки. Це була Смерть зі своїм лиховісним почтом — сімома смертними гріхами: Гнівом у чорному плащі й кинджалом у правиці, Заздрістю, з рота якої виповзала змія, а в руці смертної грішниці кривавилось погрижене серце, Розпустою, на оголених грудях якої сиділа потворна жаба, Гординею із дзеркалом, у якому злодючилась диявольська пика, Скнарістю із зав'язаними очима й бридким гаманцем на шії, Лінощами, що вели на повідку закаляну свиню, й Ненажерливістю, короновану побитим тлею виноградним листям, й тацею в руках, на якій громадились гнилі томати й сморідні недоїдки. Прибульці наблизились до "сліпих" музикантів і зупинились у погрозливому мовчанні. Натовп завмер, очікуючи блазенського продовження. Тишу порушувало тільки рохкання свині. Від цієї свинячої музики у всіх, окрім Паганіні, на вустах заграла усмішка. За непроникним обличчям маестро силкувався схвати тривогу, яку чомусь (а це було так недоречно!) викликало в його душі це огидне рохкання.

Маска Смерті (звертаючись до Паганіні). Злякався, Нікколо? Зустріч зі Смертю завжди небезпечна. А що як вона прийшла за тобою?! Заспокойся: попереду в тебе ще чимало років життя.

Паганіні. Помиляєшся: я не злякався. Мені не подобається, коли на карнавалі хизуються таким, як на тобі, вбранням. Звідки ти знаєш моє ім'я?

Маска Смерті. Смерть знає всіх своїх майбутніх бранців. Відомо їй і те, як має закінчитись їхнє земне життя.

Паганіні (роздратовано). То як же закінчиться моє, бридка маско?

Маска Смерті. Надвечір'я життя буде здаватися тобі безхмарним: матимеш багатство і славу, пишатимешся дворянським титулом, відпочиватимеш душею в колі вірних друзів. Але... як завше, серед вірних знайдеться Іуда. Він втягне тебе в авантюру: ти станеш власником казино, на сцені якого гратимуть Штрауса і Бетховена, а за лаштунками за картярськими столами збиратимуться азартні гравці, до того ж злісні порушники законів. Це казино закриють, а ти збанкрутуєш. Почнуться виклики до суду, цькування твого ім'я в усіх газетах, тобі загрожуватиме ув'язнення в борговій тюрмі, конфіскація майна, навіть улюбленої скрипки... Ти страждатимеш морально й фізично, тебе переслідуватимуть хвороби, втратиш голос... Твою спустошену душу візьмуть у полон безвихідь і розпач. Ти помреш у муках. Але це буде тільки прелюдія до твоїх нових бід...

Паганіні (не витримавши). Замовкни! Годі брехні! Ти мене лякаєш, потворна маско, та мені не страшно. Скинь свою личину, блазню! Я хочу побачити, хто ти є насправді.

Маска Смерті (зневажливо). Не поспішай. Ти побачиш моє обличчя, коли будеш прикутий до ліжка смертельною хворобою. Щоразу, коли до тебе приходитиме священик і вимагатиме покаятись, я стоятиму в кутку твоєї кімнати й посміхатимусь чарівно й обнадійливо. Повір, Нікколо, моє обличчя не бридке й не огидне, як ця маска. Ви, смертні, уявляєте мене потворною старою, а я насправді молода й вродлива. І, до речі, кохаюсь у мистецтві, люблю музику, але не жалобну, яку ви звикли грати на похованнях, а веселу й грайливу. Тобі поталанило почути, Нікколо, яким буде вечір твого перебування на грішній землі. Невже відмовишся почути, якою буде його ніч?

Паганіні (креснувши очима). Кажи.

Маска Смерті. Церква затаврує твоє ім'я, називатиме скрипаля Паганіні по смерті еретиком і безбожником, відмовить у дозволі поховати твоє грішне тіло. За наказом єпископа, твоє тіло набальзамують, а труну з ним триматимуть у шпиталі для прокажених. Ночами мешканці навколишніх будинків прокидатимуться від звуків твоєї осиротілої скрипки, і їм ставатиме моторошно від того плачу. Непоховане тіло ще чотири роки лежатиме в труні в оточенні трупів прокажених, а бідна душа твоя блукатиме по землі, благаючи небо пощадити її. Згодом свинцеву труну із твоїм тілом повезуть до Італії, але ніколи не поховать тебе на цвинтарі рідної Генуї. Десятки років переїжджатиме труна з кладовища до кладовища, її закопуватимуть і відкопуватимуть, і навіть гробарі тремтітимуть од жаху, коли виконуватимуть цю пекельно-безтямну роботу.

Паганіні. Ти скінчила, маско?

Маска Смерті. Так. Хіба цього замало?

Паганіні. Де буде останній причал моєї посмертної одісеї?

Маска Смерті. Останнім притулком стане Парма.

Паганіні. Кому дістанеться моя скрипка?

Маска Смерті. Дитя Гварнері дель Джезу зберігатиметься в Генуї. Ти напишеш у заповіті: "заповідаю скрипку рідному місту, хай вона там зберігається вічно", і земляки виконають твою волю. Що скажеш на це?

Паганіні. Жорстока в мене доля... Прикро, що не зможу забрати скрипку із собою...

Маска Смерті. Там є кращі за твою. Але чи гратимеш ти на них, не знаю. То вже не мій клопіт. Бачу, ти змарнів. Чи знайдеш сили для розмови з моїм почтом?

Паганіні. Я маю сили. Але... (прохопився). Де всі, хто був зі мною? Де Катарина? Де Россіні? Ми прийшли на карнавал...

Маска Смерті. Вони зараз тобі не потрібні. А карнавал

зачекає. Послухай, Нікколо, що скаже ця пихата жінка із дзеркалом у руці, амбітна синьйора Гординя.

Маска Гордині. Ти вважаєш себе, зухвальцю, найпершим музикантом у світі. Ти з презирством ставишся до тих скрипалів, які намагаються наслідувати тебе, називаєш їх епігонами й нездарами. З висоти своєї слави ти дивишся на шанувальників твого таланту, як на римських плебеїв. Ти відмовляєшся від допомоги можновладців лише тому, що вони мають титули князів і баронів, а в тебе їх немає, бо народився в сім'ї дрібного крамаря. А якщо й приймаєш від них допомогу, то мучиш себе докорами й шпигаєш голками кпинів своє сумління, не розуміючи, що їхніми руками тобі допомагає Бог. Ти надміру пишаєшся своїми успіхами, забуваючи подякувати за них Всевишньому, й ремствуєш на Бога, коли тобі не таланить, замість того, щоб приймати випробовування долі смиренно, як це належить християнину. Ти відмовляєшся сповідуватись, мотивуючи це тим, що священник, до якого треба йти на сповідь, звичайна людина, а не янгол чи апостол. Ти не хочеш передати свої секрети жодному музиканту, не хочеш мати жодного учня, пояснюючи це словами: "Все одно другого Паганіні не буде". Твоє серце переповнене егоїзмом. Для тебе найвищим божеством є власне похмуре й саркастичне "я". Ось деякі штрихи до твого портрета, Нікколо. А тепер спробуй заперечити, що це не гординя керує твоїми вчинками, що це не один зі смертних гріхів став ознакою твоєї етики.

Паганіні. У твоїх словах є сенс, маско, але немає правди. Я не вважаю себе найкращим музикантом у світі, бо є найкращі піаністи, найкращі віолончелісти й навіть найкращі музиканти, що грають на ударних інструментах. Але я впевнений, що скрипка підкоряється тільки мені й поки що немає скрипаля, який би міг змагатися зі мною. Не буду заперечувати той факт, що я не люблю скрипалів, котрі наслідують мене. Щоб стати справжнім музикантом, треба шукати свій власний стиль. Епігонство не є ознакою майстерності.

Це лише імітація таланту. Мої шанувальники для мене не плебеї, а еліта, бо зрозуміти музику Паганіні може лише той, хто має здатність піднятися на висоту його почуттів. Щоправда, частина публіки на моїх концертах не має навіть краплини аристократичного духу й займає ложі й партер лише тому, що Паганіні — король скрипки, а вони — королі гаманця. І все ж я вклоняюсь і їм, і справжнім шанувальникам мистецтва більше, ніж будь-який артист, хоч над моїми уклони постійно насміхаються борзописці, називаючи їх незграбними й навіть цапиними. Я дійсно часто відмовляюсь прийняти допомогу титулованих снобів, але не тому, що заздрю їхнім титулам, а тому, що давно вже не бідую. У світі надто багато бідних музик, які терплять злидні і яким потрібна підтримка. Але князі й барони хочуть допомагати не їм, а мені, щоб можна було похизуватись у вищому товаристві: "Я — один з тих, хто допоміг Паганіні стати великим скрипалем". Коли ж я приймаю їхню допомогу, то справді мучусь докорами сумління, бо боляче поступатися принципами й до того ж не можу рівноцінно віддячити благодійникам. Успіхами я пишаюсь, але не на стільки, щоб подумки не подякувати Богові, котрий зробив мене своїм обранцем. Щодо ремствувань на Всевишнього за невдачі, то вони наївні, подібні до образи сина на батька за неподаровану іграшку. Ходити на сповідь справді не люблю. Серед священників чимало грішників, а грішник, навіть якщо він у суктані, відпускати гріхи не має права. Тепер про учнів. Щоб їх готувати, треба мати не тільки бажання, а й час. А зайвого часу в мене немає. Я не лише виконавець, а й композитор, і ти це добре знаєш, маско. Писати музику вельми не просто. Чотири струни мають передати музику пристрастей, які нуртують в глибинах моєї душі: і сум, і радість, і зненависть, і любов... Той, хто вважає мене егоїстом, не знає, що таке бути митцем.

Маска Заздрості. Ти кажеш, що не заздриш титулованим дурням. А чом же хочеш одержати дворянський титул?

Паганіні. Це не заздрість, а незгода з несправедливістю традицій. Чому навіть телепень, що народився у дворянській родині, стає бароном, графом, лордом і вже з дитинства чує: "ваша світлість"? Чому він має пільги, не ворухнувши навіть пальцем? Що він додав до слави батьківщини? Чим зміцнив її? Наполеон ламав традиції. Чимало титулів одержали ті, хто йшов попереду його легіонів. Наполеон мав рацію. Титули давати треба тим, хто не шкодує сил, духовних і фізичних, задля вітчизни, незалежно в якій сім'ї він народився — ремісника чи селянина, музиканта чи лікаря. Хіба ті, хто приходить на мої концерти, не згадують Італію? Хіба італійці не пишуться тим, що найкращий у світі скрипаль — генуезець, їхній земляк? Хто більше прославляє Італію — я чи нащадок маркізів, котрий танцює на балах, напивається на бенкетах, куняє на урочистих церемоніях?

Маска Смерті. Тебе заносить, Нікколо. За високим парканом можна сховати маленьку халупу, але за високими фразами сховати негожі наміри — неможливо. Ти ладен навіть купити дворянський титул, аби до тебе звертались: "ваша світлість", аби вклонялись тобі швейцари, коли ти під'їжджатимеш до готелю в кареті із золоченим гербом. Ти хочеш купити дворянський титул, щоб бути "своїм" у вищому товаристві, щоб світські левиці вітали тебе звабною усмішкою й запитували: "Чому ми так давно не бачили вас у нашому салоні, милий графе?" або з тією ж інтонацією: "Ви, кажуть, учора приїхали з Баден-Бадена, бароне?" Ти ладен заплатити за титул графа або барона половину заробленого тобою потом і кров'ю. І ти купиш дворянство, Нікколо. І знаєш, у кого? У його величності короля Вестфалії. Газети опублікують повідомлення: "Нікколо Паганіні зведений у звання барона й командора Вестфалії. Цей титул є спадковим і передаватиметься чоловічою лінією". До цієї події лишилось не так уже й багато: років десять, дрібничка, з погляду вічності. Зверни увагу, Нікколо, й на те, що станеш ти не італійським дворянином, а німецьким. Хоча яка тобі різниця.

Паганіні. Не хочу вірити, що так буде.

Маска Смерті. Шлях у пекло вибрукуваний благими намірами.

Маска Скупості. До речі, маестро, ти заплатиш королю кругленьку суму. Королівський скарбничий доповідатиме його величності, що державна каса наповнилась ущертъ. І це при тому, що ти не щедріший за мольєрівського скупого. Чи не так?

Паганіні. Чутки про мою скупість — брехня, яку поширюють газетярі. Хіба мало я даю благодійних концертів? Хіба не підтримую моїх земляків-вигнанців? Чи не на мої кошти лікують бідних?

Маска Смерті. Але Богові ближче вдовиця, яка віддала злидарям останнє.

Маска Лицемірства. Скажи, Нікколо, а чим ти поясниш свої компліменти впливовим особам, присвячення музичних творів можновладцям? Чи це не лицемірство?

Паганіні. Свобода є найвищим благом для музиканта. Я не втрачав її ніколи. Лицеміри — раби, які принижують себе, вичавлюють зі свого серця гідність. Компліменти я дарував лише жінкам, звичайно, були серед них і впливові особи, скажімо, княгиня Еліза Бачоккі. Але яка це жінка! А твори я присвячував меценатам, звісна річ, вони належать до сильних світу цього. Але як ще можна віддячити тим, хто підтримує бідних акторів і музикантів, видає вірші поета, який живе у злиднях? Чи були лицемірами флорентійські поети, які присвячували вірші Лоренцо Чудовому? Невже хтось насмілиться докоряти Горацію, котрий супроводжував свої поезії присвятами Гаю Цільнію Меценату?

Маска Смерті. Хтось із французів сказав, а ти, Нікколо, послухай: "Дехто так звекає лестити іншим, що починає улещувати й себе".

Маска Розпусти. Ти згадав зараз княгиню Елізу Бачоккі, непогрішний скрипалю. А чи не забув ти ще одну бо-

напартову сестру — Паоліну Боргезе? А чи не викинув з пам'яті генуезку Анджеліку Каванну? І скажи нам, що це за таємничий синьйора Діда, заради якої ти переїхав у глушину, вирощував городину й писав любовні дуети для гітари та скрипки?

Маска Смерті. А може, спробуєш згадати прийдешнє, Нікколо? Попереду зустріч з Антонією Бьянкі, і таємні побачення з баронесою Єленою фон Ріттерштайн, яку ти уві сні називатимеш Чарівною Леді...

Маска Розпусти. Ти називаєш свої пригоди пошуком ідеалу. Ласуєш жіночими серцями, як апельсинами. Хіба це не розпуста?

Маска Смерті. Жінки довірливо дозволяють тобі дивитися у дзеркала їхніх душ, а ти бачиш у тих дзеркалах тільки себе й милуєшся своїм талантом. А люстро своєї душі ти запинаєш чорним покривалом, як це роблять, коли в домі покійник. І твоя душа мертвіє, Нікколо, стає холодною, байдужою, нечуйною. Приречений долею бути самотнім, ти обпалюєш самотою жіночі серця й примушуєш їх страждати.

Паганіні. Я ненавиджу розпусту. Признаюсь, що жіноча краса притягує мене, як сонце сонях. Але я не хочу, щоб у променях пристрасті моє кохання перетворилося на соняшникове насіння, яке стане поживою для горобців. Усе, що ви мені закидаєте, називаючи аморальним, напівправда. У дзеркалі жіночої душі я бачу не себе, а свою приреченість, і жінки це розуміють. Хто з них мене ненавидить? Чи може троянда ненавидіти садівника за те, що він, освіживши її пелюстки водою в засушливу пору самотності та розгубленості, пішов далі, щоб допомогти півонії, яка спраглими вустами кличе його, бо теж скніє без дощу кохання? Я не в змозі згадати прийдешнє. Музикант не провидець. Я не знаю, яким буде Нікколо Паганіні, коли в майбутньому зустріне тих жінок, імена яких ти називала, маско Смерті. Все, що я сказав, стосується минулого.

Маска Ненажерливості. Здається, в чому тебе не звинуватиш, Нікколо, так це у непомірності в уживанні їжі та питва. Щодо цього, то ти — аскет. Але є інша ненажерливість — духовна. Ти з'їдаєш і перетравлюєш тисячі партитур, проковтуєш сотні видань музичних творів своїх попередників, слухаєш концерти десятків музикантів. Ти не боїшся переситу? Тебе не мучить згага?

Паганіні. Я люблю музику. Записи музичних творів наповнюють мою душу мелодіями, які канули б у небуття, аби не ноти. Мелодія — це людина, це композитор, який радів або журився. Моя душа, прислухаючись до тих мелодій, пізнає душі тих, кого немає вже на цьому світі. Я їм співчуваю, я за них радію, я їм навіть раджу. А якщо читаю нотні послання моїх сучасників, то передаю їм свої думки й враження на відстань, близьку або далеку: в Мілан, у Відень, Варшаву, Париж... Хіба заборонено передавати думки на відстань? А на концертах я насолоджуюсь живою музикою. Без музики я був би схожий на дельфіна, викинутого шаленою хвилею на пустельний берег.

Маска Смерті. Духовна ненажерливість пробачна. В майбутньому ти захворієш ненажерливістю іншою: жадатимеш стати музичним крезом, роками в спеку, дощ і стужу їздитимеш по Європі, даватимеш сотні концертів у столицях і провінціях, не знатимеш відпочинку, не бачитимеш небесної блакиті Італії — і все це задля золота, бо славу ти здобув уже сьогодні.

Маска Ненажерливості. О, це вже щось! А я наївна...

Маска Смерті. Ти справді наївна й покvapна. Навчися слухати. Я стану зараз адвокатом цього синьйора, як це не дивно. У нього буде малюк Ахілл, синок із золотими кучерями й синіми, мов два озерця, очима. Колись амазонки виховували без чоловіків доньок, а наш Нікколо пеститиме без жінки сина. Залишити по собі золотокосому янголятку мішки із золотом — ось мрія, яка заповнить його душу. Над ним сміятимуться, його називатимуть жаднюгою, нена-

жерою, а він називатиме своїх критиків безголовими задрісниками й з насолодою уявлятиме, як його Ахілліно житиме в розкішному палаці, виїжджатиме в кареті з баронським гербом, матиме найпрудкіших коней, найкращих навчителів, найрозумніших лікарів, подорожуватиме по світу з метою пізнати культуру, а не задля того, щоб шукати заробітки, думаючи про хліб насущний. Чи можемо ми засуджували за таку мрію скрипаля Нікколо, панове судді? Надто складне життя було у юного Паганіні. Він не мав нічого з того, що вирішив залишити у спадок синові. Хто з батьків не мріє про те, щоб їхні діти жили краще за них? Це не ненажерливість, а прояв батьківського інстинкту.

Паганіні. У мене буде син... Це поки що єдина приємна звістка, яку я почув від тебе, маско. Зарані присягаюсь, він не буде музикантом, тим більше — скрипалем. Я хочу, щоб він мав душевний комфорт, щоб не страждав і не примушовав страждати інших.

Маска Гніву. Ти вперто захищаєшся, Нікколо, намагаєшся переконати не стільки нас, скільки себе самого, що сім смертних гріхів не залишили родимих плям на твоїй душі. А я стверджую, що ти лукавиш. Хіба ти не закипав од люті, коли хтось із оркестрантів на репетиції фальшивив? Хіба не тупотів ногами, не ламав смичка? Згадай, як ти горлав: "І ви збираєтесь грати перед публікою, яка прийде на концерт Паганіні? Вам треба грати перед віслюками!"

Паганіні. Я не вважаю справедливий гнів гріхом. У храмі мистецтва немає місця нездарам і ледарям. Я служу в цьому храмі й мушу оберігати парафіян від отрути фальшивою музикою.

Маска Гордини. О, ти не вмреш від скромності, Нікколо! Зрозуміла річ, ти вважаєш себе жерцем цього храму.

Паганіні. Я не жрець. Я лише той, хто запалює свічки.

Маска Лінощів. На репетиціях з оркестром ти часто кажеш музикантам, гра яких тобі не подобається: "За сон коня не купиш", натякаючи на їхні лінощі. А хіба сам ти не

проспав три роки в маєтку тосканської синьйори на ймення Діда? Згадай, як ти закинув футляр зі скрипкою на шафу й не доторкався до струн красуні-гварнері ані ранком, ані ввечері. Ти забув про своє призначення — бути скрипалем. Твій день починався прогулянкою алеями парку. Потім велелюбна синьйора частувала тебе фруктами й виноградним вином. Поснідавши, ви йшли до озера й сиділи в альтанці, бавлячись компліментами, або насолоджувались романтичною подорожжю на човні, збирали водяні лілії. Після цього обідали, обмінюючись враженнями від прогулянки, а пообідавши, відпочивали, щоб, поновивши сили, вирушити в запряженому парюю вороних коней візку помилуватись мальовничими тосканськими ландшафтами. Ви брали із собою кошик з вином і закускою й обов'язково гітару, на якій полюбляла грати синьйора на уквітчаній луці або на березі річки, в якій раювала срібляста форель. Повернувшись до маєтку, ви знову відпочивали, а потім зустрічались за вечерею. А після цього спостерігали з балкону захід сонця, і синьйора знову чарувала твій слух грою на гітарі. Приносили шампанське, ставало інтимніше. Зірки шепотіли слова кохання, й ви, збуджені вином і пристрастю, зникали за дверима спальні, щоб потрапити в тенета амура. І так щодня. Три роки, Нікколо, три зими й три літа! А в цей час селяни орали, сіяли, вдобрювали, збирали врожай. Садівники доглядали за квітами, які ти приносив оберемками синьйорі Діді. Винороби готували напої, якими ви насолоджувались, усміхаючись одне одному. Рибалки полювали на форель, мисливці — на дичину, щоби кухарі могли приготувати смачні тосканські страви. Коваль підковував коней і ладнав візок, щоби ви могли вирушити в чергову подорож. Слуги подавали на стіл, наповнювали ваші келихи, прибирали, мили, прали, прасували, міняли білизну, а ще... запалювали свічки, щоправда, не в храмі мистецтва, як це робить зараз маєстро Паганіні, а в залах і кімнатах вілли синьйори Діди. Тобі не здається Нікколо, що ти три роки жив, як тру-

тень у вулику? Бджоли працювали, а ти смакував медом, запиваючи його нектаром сонливого й одноманітного кохання. Хіба це не лінощі? Хіба це не один зі смертних гріхів?

Паганіні. Де ти навчалася софістики, маско? Чи не в езуїтській школі? Не заперечуватиму: я справді промарнував три роки. Але я не перший і не останній з артистів, які не витримали хвороби, спричиненої гучним визнанням їхнього таланту, що, наче сніг, впала на сад молодої душі й побила холодом оплесків квіти жаги до життя. Я шукав портунку і знайшов його в обіймах кохання. Воно оживило сад моєї грішної душі. Я визволив з припорошеного пилом футляру мою прекрасну ув'язнену, скрипку Гварнері дель Джезу, поцілував її й присягнувся більше не зраджувати. Тієї ж ночі я втік із маєтку синьйори, яку ти, маско, називаєш Дідою. Ти й тобі подібні пліткарі ніколи не почують її справжнього ім'я. Воно залишиться в моєму серці, як і вічна вдячність невдячного скрипаля Паганіні за її щедрі й безкорисливі любові.

Маска Смерті. Браво, Нікколо! Зворушливо й натхненно. Але не вельми переконливо. Причина твоєї трирічної бездіяльності завжди буде огорнута для смертних таємницею. Тож не дивуйся легенді про те, що ти три роки провів на каторзі за вбивство неіснуючої коханки, що там навчився грати на одній струні, продав душу дияволу за нечувану прижиттєву славу й відтоді накульгуєш, як він, через незагоювану рану на нозі від важких, пекельних кайданів. Половину свого життя ти проведеш у дорозі, їздитимеш у промерзлому від стужі або гарячому від спеки екіпажі, проклинаючи свою долю, ковтаючи ліки, заходячись кашлем, нетерпляче чекаючи на появу вдалині якогось міста, де ти матимеш кілька годин довгоочікуваного відпочинку, щоб, зібравши в кулак волю, забити втому й хворобу, а ввечері вийти на сцену зі своєю скрипкою й упродовж концерту бути владарем світу, й раювати в океані оплесків своїх підданих, й подумки дякувати своїй долі, долі музиканта й муче-

ника. А тепер прощавай, Нікколо. Я зі своїм почтом вирушаю в навколосвітню подорож. Повертайся на свій карнавал. Там тебе вже шукає Россіні з компанією.

Маски щезли, а Паганіні знову опинився на нічному осяяному смолоскипами римському майдані серед карнавального натовпу. До нього вже протискувалися Россіні, Катарина й Массімо, вдягнені в неподобне дрантя сліпих жебраків.

— Подивіться на цю мармизу, синьйори. Хіба це Паганіні? Якийсь блідолиций тритон! — весело заторохтів Россіні. — А де пришелепуваті маски? Заворожили і покинули? Посміхнись, скрипалю! Май совість — ми шукаємо тебе цілу вічність!

— Вічність, кажеш... Вічним може бути тільки сон... Ти сповитий веселим сном, Джоаккіно. А в мене лихе безсоння. Це і є життя, сліпий жебраче, і тривалість його лише одна мить.

Розділ V

ЄЛЕНА БАВАРСЬКА

*Червень 1832 року. Пті-буре. Неподалік від Парижа.
Вілла маркіза Агуадо. Дзеркальна зала*

Вілла маркіза Агуадо, побудована в мавританському стилі, нагадувала тим, хто побував у краю войовничих конкістадорів, палац Альгамбра у Гранаді. Масивні із зубчастими верхівками кам'яні вежі, що охороняли центральну будівлю із залами та покоями, внутрішнє подвір'я з водограєм, оточеним мармуровими левами, галереї зі струнками, як східні вояки, колонами, прикрашені різьбленими орнаментами стіни, пальми та миртові дерева в сандалових кадобах — усе це мало тішити серце іспанця Алессандро де Агуадо згадкою про красу та славетне минуле його батьківщини, а Агуадо-банкіру, котрий віддав перевагу фінансовій кар'єрі над військовою, — нагадувати про його маєтність, яку оцінювали у вісімдесят мільйонів франків. Гордістю маркіза Агуадо, людини з неабияким естетичним смаком, були колекція живопису та оранжерея. У його картинній галереї перехоплювало дух від зустрічі з полотнами Рафаеля, Корреджо, Веласкеса, Сурбарана. Були там і шедеври французького малярства — картини Пуссена, Фрагонара, Делякруа. Радували око й полотна німецьких романтиків — Каспара Фрідріха та Вільгельма фон Шадова, які маркіз придбав у Німеччині.

А в оранжереї іспанського естета можна було знеприпомніти від п'яного аромату екзотичних рослин і різно-

барв'я та стоголося квітів — ніжного колоратурного сопрано фіалок, замріяного меццо-сопрано маргариток, зворушливого контральто примул, збентеженого тенора гвоздик...

Паризький бомонд частенько збирався на віллі Агуадо. Господар показував гостям картинну галерею та оранжерею, а після того, як правило, всі йшли до дзеркальної зали, і там вельможні паризькі меломани потрапляли у світ музики: виступали солісти Італійської опери, звучали твори кращих європейських композиторів, показували своє мистецтво віртуози-скрипалі.

Запрошував до своєї господи маркіз Агуадо і представників паризької богеми: молодих малярів, скульпторів, але найчастіше співаків та музикантів, оскільки саме їх підтримував щедро як відомий у Франції меценат. Гостював на віллі Агуадо і Джоаккіно Россіні, автор славнозвісного "Севільського цирульника", щасливчик, веселун і найголовніше — нерозлучний друг маркіза.

Россіні зазвичай був розпорядником мистецьких вечорів і тим, кому Агуадо доручав запрошувати на ці вечори музикантів-гастролерів, одним з яких і був синьйор Паганіні, що вже кілька місяців з неодмінним успіхом виступав на сцені Гранд-Опера та в залі Паризької консерваторії.

Наповнена світлом дюжини кришталевих люстр і музикою оркестру Італійської опери дзеркальна зала вілли у Пті-буре обіцяла гостям приємний відпочинок. Джоаккіно Россіні піднявся на імprovізовану сцену, на якій красувався розкішний білий рояль, пальчиком наказав оркестру зробити паузу і, галантно вклонившись, запросив дам зайняти крісла, що стояли біля кону, нагадуючи згори розгорнуте віяло. Коли дами вгніздилися, а чоловіки вишикувалися позаду крісел, Россіні подарував люб'язну усмішку й оголосив, що призначений розпорядником вечора і не дозволить публіці нудьгувати:

— Спочатку Марі Малібран зворушить вас ламенто Дездемони з мого "Отелло", за нею Луїджі Лаблаш розвеселить

арією Дона Базилію з мого ж таки "Цирульника". А потім Джудітта Паста порадує арієтою Попелюшки з опери, яку я написав під сміх і танці акторів італійської комедії дель арте, що тиждень бенкетували у моїй оселі. Завершить концерт гітарист Фердинандо Карулі. Він почастиє ваш слух неаполітанською музикою. А після цього, пані та панове, за задумом мого друга, маркіза Агуадо, має відбутися бал квітів. Ви оглянете оранжерею, відшукаєте улюблену квітку, прикрасите нею своє вбрання. А далі — музика, вальси, шампанське й обрання королеви балу. І як фінал вечірньої симфонії — змагання скрипалів: імпровізації на тему, яку підготував я, ваш покірний слуга, та музичний критик Франсуа Кастіль-Блаз. Хто ж братиме участь у цьому вельми не простому змаганні? погодилися французи Шарль Лафон і П'єр Байо та бельгієць Шарль Огюст де Берію, — Россіні зробив інтригуючу паузу, а коли побачив збентежені обличчя дам, чарівно усміхнувся й вигукнув:

— І, зрозуміла річ, мій земляк, маестро Нікколо Паганіні!

Дами полегшено зітхнули, почувись оплески, і Джоаккіно запросив на сцену паризьку примадонну Марі Малібран. У білому легкому, як хмаринка, платті, помахуючи сніжнопінявим віялом, вона пропливла між рядами крісел і плавно, наче підтримувана хвилею, піднялась на прикрашений гірляндами квітів театральний кін. Россіні вже чекав на неї за роялем, розминаючи пухкенькі пальчики. Малібран мала виконати "Пісню плакучої верби", яку Дездемона чула в дитинстві від годувальниці. Нагадати про ту пісню мусив голос гондольєра, що лагуною пропливав у човні повз палац ревнивого мавра. Не було ані лагуни, ані човна, ані розчиненого вікна палацу, зате сидів за роялем Россіні, у світло-каштановому фракку із золотими гудзиками, котрий грою на роялі мав створити вечірню картинку Венеції, і чарувала грацією красуня Малібран, яка на очах публіки перетворювалась на засмучену тривожними думками Дездемону. Після перших акордів Россіні-гондольєр

затягнув: "Немає більшого суму, ніж згадка про щастя, яке зникло навіки..."

Потроху звуки рояля почали затухати, а голос Россіні слабнути. І тут заспівала Марі Малібран. Її зворушливо-жалісне меццо-сопрано наповнило співчуттям серця слухачів. У руках дам з'явилися хусточки. А коли оркестр Італійської опери заплакав скрипками, затужив віолончелями, а потім забрязкотів міддю тарілок, імітуючи звуки розбитої вітром шиби, і голос співачки затремтів, забарвився журбою, краючи душу передчуттям загибелі Дездемони, й раптово обірвався, публіка завмерла. Здавалось, можна було почути болісне калатання сердець. Сльози Марі Малібран, розпач в її цютливих очах, безпорадність зім'ятого віяла, що випало з її безживної руки, — все це ще раз нагадало присутнім, що Марі не тільки перша співачка Франції, а й перша французька трагічна актриса. Буря оплесків і вигуки "бравісімо!" розірвали тишу.

Джоаккіно підбіг до співачки, поцілував її руку й назвав мадонною Рафаеля, звідки впливало, що Рафаель — це він, улюбленець долі Россіні. Арія Дона Базиліо у виконанні імпазантного Луїджі Лаблаша та арієта Попелюшки, яку проспівала кокетна Джудітта Паста, потішили товариство, а коли Россіні розповів, як під час прем'єри опери "Попелюшка" в римському театрі Арджентіні по сцені промчала з диким нявканням руда кішка, гості маркіза Агуадо остаточно розвеселились. Гітару Фердинандо Каруллі слухали неухважно, перемовлялися й пересміювалися, що дратувало й обурювало гітариста, і тільки оплески трохи заспокоїли неаполітанця. Россіні нагадав про бал квітів. Оркестр загравав веселий марш, і гості рушили до оранжереї.

Квітень 1832 року. Вілла банкіра Агуадо.

Картинна галерея

Натовп, який затопив площу Людовика XV Коханого, а відтепер — Революції, з висоти пташиного польоту нагаду-

вав збіговисько веселих мурах, що жартували, пересміювалися, пританцьовували, смакували тістечками, навіть наспівували, очікуючи початку театралізованого видовища, акторами якого мали стати фанатичні прихильники Робесп'єра, національні гвардійці, служитель церкви та кат Самсон, а примадонною — колишня королева Марія Антуанетта, яка напередодні спромоглася передати з в'язниці Конс'єржері художниці Віже-Лебрен обручку із захованим у ній пасмом волосся. На тій обручці було викарбувано: "Воно посивіло від горя та безнадії".

На дерев'яному ешафоті, театральному кону смертельної вистави, виблискувало у кривавих променях вранішнього сонця лезо гільйотини, яку охороняла, мов осліплений велет-циклоп, статуя Свободи, що нещодавно замінила на постаменті невдачу-попередницю, статую Людовика XV.

Синьйор Паганіні, котрий невідомо як опинився на цій паризькій площі, даремно намагався збагнути, як це могло статися. Мав він зовнішність понурого чолов'яги і розум битої життям людини, а мусив би мати зовнішність підлітка і розум школяра, бо сьогоднішнє видовисько — а в цьому він був переконаний — давно вже відбулося, і стояв він тоді, одинадцятирічний хлопчак, не на заповненій юрбою площі в Парижі, а грав на скрипці під час великої меси в церкві Санта-Кроче та Сан-Сальваторе в рідній Генуї. Як потрапив маєстро в небачене минуле і в чуже місто, міг знати тільки Всевишній, а для чого — відав флорентієць Данте, розгорнутий том "Божественної комедії" якого залишився на столику в паризькому "Готелі принців". Відчував Паганіні й те, що серед цих веселих і безтурботних мурах, є він убивчим докором, і якби вони звернули увагу на нього, то неодмінно обурилися й стали агресивними, бо і вид маєстро, і його чорне скорботне вбрання були сьогодні недоречні: парижани чекали на вельми приемну виставу, яка не поступиться навіть тим, безжальним режисером яких був у Давньому Римі імператор Нерон. Люди-мурахи дивилися крізь постать скрипа-

ля, як крізь вимиту дощем шибу. І зрозумів маестро, що немає на цій площі його тіла, а присутня тут лише душа, яка полишила свою крихку оболонку. Жодного знайомого обличчя не міг знайти в натовпі синьйор Паганіні. Та й чи були тут обличчя? Тільки озброєні зубами роти. Вони жували, кривилися посмішками, очерювались, жовтіли прокурені, чорніли побиті гнилизною. Гнітючі то були враження, ніби Пітер Брейгель Старший чи Ієронім Босх своєю хворобливою уявою створили ці парсуни, тоді як божественна природа забулась уві сні. Аж тут душа маестро радісно затремтіла й водночас побожно стривожилась: на протилежному боці площі Революції, біля мосту, що перекинувся через Сену, вона розгледіла до болю знайомі постаті, сумні й розгублені. Свята Цецилія у вінку з білих троянд і лілей, апостол Павло з мечем, яким його було вбито у Римі, Іоанн Євангеліст, на плечі якого сидів орел з каламарем у дзьобі, Августин Гіппонський з єпископським посохом і стрілами, що вп'ялись у його груди, та Марія Магдалина з вазою з притиранням, яким вона колись помастила ноги Христа, — не смертні образи, котрі найліпше уособлювали християнську філософію любові. Натовп не бачив ті сакральні постаті, бо якби прозрів хоч на мить, то схаменувся б, зцілився від диявольської байдужості, збагнув би, що карати грішницю не мають права грішники, бо на всіх чекає Суд Божий. Синьйор Паганіні уздрів, як два янголи злетіли з небесної високості й передали святій Цецилії дарунок Божий, невеличкий орган, дивовижне джерело неземної музики. Цецилія торкнулася тонкими чутливими пальцями клавішів органу, і до маестро долинули звуки скорботної й до нестями прекрасної мелодії. Паганіні не міг помилитися: то були сакральні барви "Реквієму" Моцарта. Натовп був глухий до тієї музики. Вуха, мов чорні соняхи, повернулись у той бік майдану, звідки цокотіла підковами інша, бридка й блюзнірська, яacobінська музика. Мідь сурм сповіщала про те, що ось-ось в'їде на театральний кін візок Смерті з катом Самсоном і примадонною,

вдовою Капет. Веселі мурахи на очах перетворювались на зловісних і нещадних термітів. Скорботно-божественна музика моцартівського "Реквієму" згасла, не витримавши мідних пекельних тортур. Постаті святих розтанули, залишивши душу синьйора Паганіні сам-на-сам із ненавистю й лиходійством. На площу виїхав вершник на блідому коні. Він вимахував шаблею і сурмив, закликаючи звіра.

Нарешті в кінці площі з'явився запряжений двома вороними шкапами візок, у якому сиділа на необтесаній дошці Марія Антуанетта, за спиною якої закам'янів незворушний кат Самсон. Одягнена в білу сукню, з білою шаллю, що огортала її шию, засуджена на страту була схожа на геральдичну лілею Бурбонів, яку наказував колись висаджувати на клумбах версальських садів тепер уже зрізаний гільйотиною Людовик XVI. Лице королеви, попри всі страждання, перенесені у в'язниці, та моральні тортури, яких вона зазнала на суді, ще зберігало ознаки краси та гордості, але Паганіні подумав про те, що біла лілея невігойно хвора і в'яне, марніє щомиті, як зірвана і кинута напризволяще квітка. Ані образливі вигуки, ані глум, ані кпини не порушили зовнішнього спокою Марії Антуанетти. Вона подумки молилася Богові, бажаючи Його простити тих, хто не відає, що коїть. Один лише раз по її обличчю пробігла тінь подиву та жалю: вона помітила серед гвардійців, шереха яких стримувала натовп, верткого чоловіка з малярським альбомом та олівцем, котрий похапки писав її останній портрет. Це був зять колишнього розпорядника королівських палаців, депутат Конвента, друг шаленого Робесп'єра, художник Жак Луї Давід. Зневага та жорстокість скривили його розпалені губи, либонь, такими вони були й тоді, коли він ставив свій підпис під одним з протоколів допиту приреченої на смерть королеви. Вона знала його полотна — "Клятву Гораціїв" і "Брута" — й була впевнена, що око й рука цього злого генія не схиблять і, попри упередженість і розсудливу безжальність його серця, залишать для історії помертвіле від мук обличчя, на

якому відбилися велич і незламність духу, що прозрів на порозі смерті. Візок з білою лілеєю зупинився біля ешафоту. Натовп завмер у передчутті фіналу не гіршого за фінали трагедій Шекспіра. Чорні черевички Марії Антуанетти легко торкалися східців-клавішів жажливої челюсти. Паганіні почув музику смерті, але вона не лякала, а була напрочуд ніжна й заспокійлива, нагадуючи звучання небесних дзвоників. Здалося, що королева підіймається не на ешафот, на якому вищирилася гострозуба диявольська машина, а на прикрашений геральдичними лілеями поміст, на якому стояв монарший трон. Коли Паганіні знову побачив лице королеви, на вустах її грала усмішка. Маестро заприсягнувся б, що схожа вона була на усмішку "Джоконди". Кат Самсон з пекельною чемністю допоміг Марії Антуанетті лягти на чорну дошку, ласкаво підсунув під лезо гільйотини і з грацією сатани смикнув за закривавлений мотуз. Душа маестро здригнулась од болю та відчаю. А кат уже тримав у простягнутій до неба руці відтятую голову королеви. І знову Паганіні видалося, що на обличчі її жевріла усмішка леонардової Мони Лізи. Два янголи, змахнувши сріблястими крилами, підхопили душу Марії Антуанетти й понесли у блакитну високість. Натовп не чув горньої музики органу, клавішів якого торкалися тремтливі пальці святої Цецилії. Паганіні зрозумів, що то Божий знак: незаслужений земний рай і незаслужене земне пекло, якими випробувала дух Марії Антуанетти байдужа до людських почуттів Мойра, канули в небуття. Бог почув останню молитву французької королеви й простив її грішну душу. Маестро здалося, що згори до нього долинув зворушливий шепіт Марії Антуанетти: "Не сумуйте, синьйоре Паганіні".

— Що вас так засмутило, маестро? — легкий доторк чиеїсь руки повернув до тям Паганіні. Як крізь туман, він побачив обличчя молодої симпатичної жінки зі смарагдово-синіми, дзеркальними, мов два альпійські озерця, очима.

— Хто ви? — прошепелестів неслухняними вустами.

— Я — баронеса Єлена фон Ріттерштайн. Ми з чоловіком були на вашому концерті у Веймарі. А тепер приїхали до Парижа, щоб ще раз почути вашу чарівну скрипку, — відповідала вона з легким німецьким акцентом.

— Дякую, баронесо, за інтерес до моєї музики, — маестро спробував усміхнутися. Його очі вже не запинав туман, і він мав змогу зазирнути крізь два русалкові озерця в душу цієї милої жінки. Відтепер він уже знав, що його присутність на страті Марії Антуанетти, — кошмарне видіння, спричинене враженням від картини Елізабет Віже-Лебрен "Королева з дітьми". Геній без совісті, Жак Луї Давід, звинувачував її в тому, що ця картина втілює ідею вічної монархії. Художниці загрожувала страта. Зараз Елізабет перебувала у вигнанні — її маестро бачив узимку в Римі, а картина "Королева з дітьми" знаходилась у галереї маркіза Агуадо, котрий надіслав Паганіні запрошення взяти участь у змаганні скрипалів, що мало відбутись у дзеркальній залі вілли у Пті-буре.

— Сьогодні я і барон Людвіг — гості маркіза Агуадо. Ми зраділи, почувши, що тут виступатимуть скрипалі й серед них будете ви. Я залишила чоловіка слухати арії з опер Росіні, а сама пішла сюди, щоб оглянути галерею. В колекції маркіза є картина нашого земляка Каспара Фрідріха "Подорожній над морем туману". Як на мене, Рафаель і Пуссен — минуле малярства, а Каспар Фрідріх — його прийдешнє. Я не помилилась на слові, саме прийдешнє. Його "Подорожній..." — шедевр над шедеврами.

— Ви мене заінтригували, — зронив недоладність маестро, аби не образити баронесу. Він міг припустити, що полотно німця Каспара Фрідріха — шедеври, як, скажімо, і картини Пуссена, але в те, що Фрідріх або хтось інший створив шедевр над шедеврами, а значить, перевершив Рафаеля, повірити Паганіні міг лише тоді, коли почув би, що руку того маляра водив сам Бог. Рафаель із Урбіно, геній з вічно мо-

лодою душею, був обранцем неба. Навіть природа побоювалась, що він її перевершить, і ледве не вмерла від суму, дізнавшись про його передчасну смерть. Для синьйора Паганіні будь-яка картина Рафаеля, кожна її фарба, кожний відтінок кольору були звуками, які складались у мелодію. І кожну таку мелодію могла повторити його скрипка. Оскільки музику Рафаеля — Паганіні був упевнений — нині можуть чути тільки одиниці, то це є беззаперечним доказом того, що його мистецтво для прийдешнього, коли Бог дозволить кожній жінці народжувати генія. Такі думки промайнули в голові маестро. Побачивши в очах баронеси розгубленість, він зрозумів, що пауза затягнулась, і підбадьорив її. — Я був би вам вдячний, якби ви показали "Подорожнього над морем туману"...

А в цей час у протилежній частині картинної галереї з'явилися двоє чоловіків і, жваво перемовляючись, підійшли до полотна Нікола Пуссена "Царство Флори".

— Задля цієї картини я і приїхав з дружиною до Парижа, синьйоре Россіні, — сказав високий і сухорлявий, як породистий хорт, чоловік. — Дізнавшись про те, що баронеса Єлена мріє послухати скрипку Паганіні, мій тесть, королівський радник, доручив мені приємне з корисним: разом із баронесою побувати у паризьких салонах, де збирається французька еліта, й познайомитися з бароном Агуадо, в колекції якого шедевр, місце якому, на думку тестя, в галереї короля Баварії. Моя місія полягає в тому, щоб схилити Агуадо продати "Царство Флори". Зрозуміла річ, за пристойну ціну, й до того ж ваш друг одержить королівську грамоту, яка гарантуватиме повне сприяння його фінансовій діяльності на теренах Баварії.

— Який все ж таки майстер цей француз Пуссен! — удавано захоплено прорік Джоаккіно Россіні, даючи зрозуміти баронові, що не вельми переймається його баварськими проблемами. — Як на мене, в опануванні античних сюжетів він нічим не поступається Рафаелю та Тиціану. Та й техніка у Пуссена

не гірша. Боже, де він знаходив таких чарівних натурниць?! Яка Флора! Яка Клітія! А німфи?! Підтримайте мене, бароне. Ви ж цінитель жіночої краси. Достатньо глянути на вашу дружину, щоб дійти такого висновку. Мав честь спілкуватися з нею: зовнішність Єлени Троянської, а розум Афіни Паллади. Кажуть, вона перекладає Овідія й захоплюється Марком Аврелієм і Страбоном. Для жінки з вищого товариства це рідкість. Звідки в неї інтерес до спадщини римлян?

— Це від батька, — з неприхованим роздратуванням відповів барон Людвіг. — Щоб наступні ваші запитання не заважали меті нашої розмови, мушу їх унеможливити: баронеса непогано розуміється на малярстві, стерпно володіє пензлем, може відрізнити Бетховена від Гайдна, щодня грає на фортепіано Генделя. Думаю, цього досить?

— О, я вражений! І таку перлину ви так довго ховали в баварському замку?! Ви страшніший за Синю Бороду, — в очах Россіні заграли бісики. — З ваших слів випливає, що баронеса шанувальниця німецької музики. А італійська? Невже вона байдужа до моїх опер? Скажу відверто: мене образило, коди я не побачив її у дзеркальній залі, де Марі Малібран і Джудітта Паста співали арії з "Отелло" та "Попелюшки". Хоча я можу зрозуміти почуття молодої жінки: поспілкуватися з маестро Паганіні приємніше, ніж мучити свій ніжний слух жахливою музикою Россіні. Погляньте у кінець галереї, баварський Парісе: чи не правда мила парочка?

Тільки зараз барон фон Ріттерштайн побачив свою дружину і синьйора Паганіні. Він завжди глузував із чоловіків, які мали вдачу Отелло, але зараз не став би цього робити. Зусиллям волі барон Людвіг відігнав ос ревнощів і відказав з підкресленою погордою:

— Ви думаєте, що та чорна чапля здатна спокусити мою дружину? Хіба не ви назвали мене баварським Парісом? — на аристократичному тонко вирізьбленому виді барона заграла самовпевнена усмішка. — Баронеса ніколи не закохається в потворне. І закарбуйте: я не венеціанський мавр, а

ви не Яго. До того ж я звик карати за фамільярність, — фон Ріттерштайн так глянув на композитора, що в того відразу пощез веселий настрій, а по спині забігали мурахи. — Аби не ваш талант і роль, яку я відвів вам у моїй місії, завтра вранці відбулася б дуель. А відтак, натхненний служителю Муз, перейдемо до справи: я хочу, щоб ви допомогли мені переконати Агуадо в тому, що вдовольнити примху короля Баварії й отримати за це скриню із золотими талерами та ще й королівську грамоту — для нього неабияка честь. Назвіть ваші умови. І без околясів.

Схожий на пустотливого пухнастого котика, котрий натрапив на сердитого хорта, Россіні не став вигинати дугою спину й сичати у відповідь. Продовжувати дражнити пихатого баварця було небезпечно. До того ж, як директор Італійської опери в Парижі та автор опер, з яких наполовину складався репертуар театру, він був зацікавлений у налагодженні контактів із баварським двором.

— Чим мені може віддячити король? Орденом? Титулом? Мене вже цим не приручити. Я — Россіні, — сказав, випнувши груди. — Моя умова така: якщо "Царство Флори" перекочує з колекції Агуадо до палацу Його Величності, має бути підписаний контракт на гастролі Італійської опери в Баварії. І в ньому мусить бути зазначено: на кожній баварській сцені — тільки мої опери.

— Приймається, — самовдоволено посміхнувся барон. — На відміну від багатьох італійців, вам не бракує практицизму, суто німецької риси характеру. А тепер давайте порушимо ліричний затишок, у якому раює синьйор Паганіні.

Вони підійшли до маестро та баронеси Єлени. Баронове серце відразу одержало порцію ліків: не без задоволення він подумки відмітив, що вигляд скрипаль із Генуї мав не донжуанський. Наче з перебитим крилом чапля, змучена та сумна. І все ж барон фон Ріттерштайн не втримався від спокуси пустити шпильку: йому це потрібно було для самоствердження, для перемоги над настирними осами ревнощів.

— У Веймарі на вашому концерті я чув, як Гете сказав: "Я не можу назвати знайомство з музикою Паганіні насолодою, себто тим, що для мене знаходиться між почуттям та інтелектом". Якої ви думки з цього приводу, маестро?

— Гете мав рацію: моя музика не знаходиться між почуттям та інтелектом. Вона над ними, бо є філософією.

— І що ж це за філософія? — напорошив вуха барон.

— Філософія скрипки. Не гармат, не золота, а скрипки. Розумієте різницю?

— Ваша музика може налякати навіть Мефістофеля.

— Музика мусить лякати демонів. Орган німця Букстехуде виганяв із храмів злих духів, — Паганіні глянув на барона з викликом. — Ви бачили демонів на даху Нотр-Дам? Вони повтікали туди від божественних звуків органу.

— У вас хвороблива фантазія, маестро Паганіні. Витесати з каменю демонів і химер — ще не означає їх позмагати.

— Панове, — поквапився втрутитися Россіні, — ви захопились. Ми не на диспуті схоластів, а в картинній галереї. Подивіться на полотно, біля якого ви сперечаєтесь: чорна постать, чорний щербатий бескид, холодний, як саван, туман... Моторошно стає, ніби кинули у в'язницю. Хто він за один — цей похмурий художник, котрий написав цю картину?

— Це наш німецький геній, — набундючився барон. — Каспар Давид Фрідріх. Зрозуміти його художній задум вам, італійцям, важко. Ви не маєте честі бути земляками Канта і Шеллінга. Не італійська філософія скрипки, — глянувши скося на Паганіні, продовжував фон Ріттерштайн, — а німецька класична філософія надихає Каспара Фрідріха. Його картина — гімн непохитному, як ця скеля, нордичному характеру. Величні гори, огорнуті густим, як вічність, туманом, безмежна далечинь... Ані кульгавого минулого, ані теперішньої буденності. Тільки звитяжне прийдешнє. Подорожній збагнув, що означає — бути безсмертним. Услід за Гельдерліном він може сказати: "Людина — це бог, якщо вона істинна людина".

— А що скажете ви, маестро? — спитала баронеса.

— На жаль, це не музичний твір. І все ж я спробую... Художник не показує обличчя подорожнього, щоб ми здогадалися: саїтник сліпий, як Едіп. Його розум засліплений гордотою. Якби було не так, він не стояв би на краю скелі, спираючись самовпевнено на ковіньку, а впав би на коліна й звернувся до Бога з молитвою каяття і смирення. Аби подорожній був зрячий, велич і таємничість природи нагадали б йому про всемогутність Бога, котрий створив храм природи і зліпив із глини його, мізерного у порівнянні з нею. Я не згоден із Гельдерліном: людина не бог і ніколи не стане божеством. Тільки тоді її можна назвати істинною людиною, коли вона здолає свою гордоту й усвідомить, що треба жити з вірою у Христа.

— Вам би не скрипалем бути, а проповідником, — уїдливо зронив барон і міцно стулив свинцеві губи.

— Фрідріх живе на майже безлюдному балтійському острові, — перевела розмову в спокійне річище баронеса. — Його називають відлюдником і диваком. Рибалки розповідають, що під час шторму він стоїть на уламку скелі, який Поліфем закинув далеко в море, і, мов шаленець, змоклий до рубця, змерзлий від холоду скажених хвиль, рече в обличчя смерті.

— Він не дивак і не шаленець. Він — один з небагатьох, хто зрозумів: люди не можуть здолати смерть, а тому, щоб стати немертвим, треба не думати про кощаву, а сміятися їй в обличчя. Пісковий годинник нашого життя в руках Бога. Тільки Він знає, скільки в ньому піщинок. Блез Паскаль сказав: людина має стати свідомою своєї мізерності, взяти в тямки, що вона лише мисляча очеретинка.

Коли виходили з галереї, баронеса непомітно торкнулася руки маестро:

— Мені говорили: ви збираєтесь на гастролі в Німеччину. Будете в Баварії — завітайте до нашого замку. Відпочинете хоч один день від нав'язливих шанувальників. У нас чудовий ліс, озера...

Паганіні побачив в очах баронеси стільки ніжності й теплоти, що відкинув сумніви щодо щирості запрошення:

— Якщо матиму змогу, неодмінно... Може, біля ваших озер живе Чарівна Леді...

— У нас можна зустріти тільки фей і гномів. Та ще в горах у срібних копальнях — шкідливих кобальдів. А леді та ще й чарівна... За таким дивом вам треба їхати до Англії, — баронеса Єлена сумно посміхнулась. — Моє серце ніколи не помиляється: ви не маєте щастя, маестро. Людина мусить знати, чому вона безталанна.

— У світі, баронесо, є багато людей, які жодного разу в житті не зазнали втіхи від щастя. Але немає жодного серед смертних, хто б ніколи в житті не страждав.

Квітень 1832 року. Вілла банкіра Агуадо.

Оранжерея

Джоаккіно Россіні запросив подружжя фон Ріттерштайн і Паганіні до оранжереї. Вона була достоту мініатюрним царством Флори. Яких тільки квітів там не було! Гіацинти, півонії, троянди, хризантеми, орхідеї... Різні сорти з різних країн. Була і латиноамериканська екзотика: різнобарвні квітки, які прикрашали колючі кактуси.

Баронеса зупинилася біля вазонів з квітами, які в Баварії називали мачухою. Наче пензлем, природа намалювала на оксамитових пелюстках людські очі: велике й сердите — мачухи, маленькі і сумні — падчірок. Баронеса й сама росла без матері, але від мачухи Бог милував.

— Подобаються? — почула доброзичливий голос. Це був маркіз Агуадо. — У Росії, казав мені один російський князь, їх називають очицями Анюти, є в них таке жіноче ім'я. Щодо цих, то мені привезли їх з Англії. Кольори пелюсток достоту метафізичні, як три потойбічні ноти. Оці з чорними пелюстками, ніби з царства Плутона, а із зловісно-червоними — немовби народжені полум'ям пекельного вогню. Після звуків цих кольорів у моєму серці журба і тривога. А от коли

дивлюсь на божественно-блакитні, ніби поринаю у гармонію добра. Такого кольору плащ Діви Марії, зображеної на олтарі церкви Санта Лючія дель Маньйолі. Я був у тому храмі, коли у Флоренції поставили оперу Россіні "Танкред". Здогадуюсь, якою квіткою прикрасить свою сукню баронеса.

— Ви не помиляєтесь, — прихильно підтримала маркіза Єлена фон Ріттерштайн і срібними ножицями зрізала квітку з божественно-блакитними пелюстками, прикрасивши нею свою вечірню з легкого китайського шовку сукню.

— Картини і квіти — захоплення маркіза. А легенди про улюбленців Флори — джерело його філософських міркувань, — приточив Джоаккіно Россіні. — До речі, зверніть увагу, баронесо: в петельці фрака маркіза — тюльпан, квітка Вольтера. А очиці Анюти, маленької російської синьйорини, справді ефектні.

Синьйор Паганіні, якого теж зацікавило незвичне забарвлення "очиць Анюти", зупинив свій вибір на чорній, як ніч, квітці. А барон Людвіг, котрий до того мовчки з отруйною посмішкою стежив за дружиною та маестро, награно весело засміявся й зірвав квітку із зловісно-червоними пелюстками. Маркіз Агуадо запросив гостей до дзеркальної зали, звідки до оранжереї долинали звуки вальсу. Коли за Паганіні та подружжям фон Ріттерштайн зачинилися двері "агуадового царства Флори", Джоаккіно Россіні змовницьки запитав у маркіза:

— Алессандро, чому у вас радісно загорілись очі, коли маестро та баронеса Єлена вибрали для балу квітів ці таємничі рослини, а коли барон поспішив зробити те саме, ви ледве не заспівали арію Фігаро з мого "Цирульника"? Здогадуюсь: з цими квітками пов'язана якась історія. Але я, хоч і романтик, ставлюсь до всіх аналогій вельми скептично. І переконаний, що вибір квітки — випадковість.

— Якщо ви переконані, то навіщо питаєте? Англійці, які вивели ці оригінальні сорти "очиць Анюти", дали їм винятково символічні імена. Вам, Джоаккіно, треба знати ці

імена хоча б тому, що ви намислили написати оперу "Фауст". Квітки з божественно-блакитними пелюстками вони охрестили Маргаритою, з чорними — нарекли Фаустом, а квітки, що мають зловісно-червоне забарвлення, їм забаглося назвати Мефістофелем. Вам і тепер здається, що вибір наших гостей випадковість?

— Баронеса Єлена, дорогий Алессандро, не Маргарита: вона — натура пристрасна, але аж ніяк не наївна. Паганіні не Фауст, хоч марновірні люди й поширюють чутки, що він заради скрипки заставив душу, а з барона, попри його зловмисність і агресивність, такий Мефістофель, як з мене китайський мандарин. А тепер маю до вас ще одне питання. Ви здогадуєтесь, чому барон фон Ріттерштайн приїхав до Парижа?

— Мені повідомили про мету його мандрівки ще за тиждень до того, як він сідав у карету. Цей пихатий баварець хоче придбати для свого короля картину Пуссена "Царство Флори", сподівається отримати за це від Його Величності нагороди та додаткові привілеї. Баронеса про це не знає. Оскільки мені хотілося, щоб вона побувала у мене в гостях, я до сьогодні тримаю барона фон Ріттерштайна на гачку.

— Ви збираєтесь відмовити барону? Вам як фінансисту не зашкодило б мати добрі стосунки з королем Баварії. А я, як посередник у цій справі, одержав би вигідний для Італійської опери гастрольний контракт.

— На жаль, Джоаккіно, надії барона Людвіга і ваші здійснитися не можуть. Картина Пуссена зберігається в сховищах Лувра. В моїй колекції лише копія. Не переживайте, друже: я надаю фінансову допомогу вашому театру. А щодо випадковості вибору квітки, то раджу подивитись на своє вбрання. Хіба нарцис у петельці вашого фрака не жертва вибору самозакоханого автора сорока опер?

Червень 1832 року. Вілла маркіза Агуадо.

Дзеркальна зала

Бал квітів був у розпалі, а оркестр Італійської опери в

піднесеному настрої. Диригент не давав перепочинку ні музикантам, ні танцювальним парам. Мов у фантастичному царстві Флори, кружляли гіацинти і фіалки, гладіолуси і камелії, маки і конвалії, троянди і півонії... І якби зачаровані мелодією вальсу пари хоч на мить забули про чуттєву насолоду дотиків і поглядів і підвели очі вгору, то побачили б, як із білогривих хвиль музики народилась Афродіта і, граційно розгладивши брижі на гаптованій срібними зірками туніці, зробила кілька витончених па й кокетно скинула із засмаглої ніжки позлотистий черевичок, і він, падаючи, перетворився на химерну орхідею, яку французи здавна називають черевичком Кіпріди. Ця чарівна квітка відшукала красуню-співачку Марі Малібран і прикрасила її білосніжну вечірню сукню. Паризька примадонна не помітила цього і, коли її кавалер зронив, танцюючи: "Де ви знайшли таку дивну квітку, Марі?" — вельми здивувалась — начебто ж вона зірвала червону камелію, знаючи з мемуарів Жозефіни Богарне, що імператриця залюбки милувалася червоними бранками Сатурна в замку Мальмезон. Здавалося, вальс австрійця Ланнера звучатиме вічно, і приречені вічно кружляти втомлені усмішки та згасаючі квіти. Аби чаклун Россіні владним жестом плеканой руки не зупинив диригента, оркестр ніколи б не загаснув, і настала б мить, коли знесилені пари, як мертві, попадали б на підлогу. Джоаккіно, як молодий галльський півник, заплигнув на сцену: "Дами та кавалери, музичне коло Ланнера замкнулось. Підійдіть ближче до кону, щоб можна було побачити, які квітки красуються на сукнях прекрасних дам. Їхні вдача, вчинки, навіть примхи давно вже відомі. І ми спробуємо визначити, кому з них найбільше пасує обрана квітка. Після цього я матиму честь назвати ім'я королеви балу. А поки що всі можуть посмакувати шампанським, яке любили кардинал Рішельє та принц де Конті.

Стомлене вальсами товариство пожвавішало. Полиць кришталевих келихів. Лелітки в пінливому шампанському.

Мерехтіння компліментів, жартів, здогадок. Достоту свято оманливого щастя. Синьйор Паганіні участі в ньому не брав. Стояв, як убогий за дверима, самотній і забутий, притиснувши до грудей чорний футляр з дитям Гварнері дель Джезу. Його журні думки були далеко від штучного царства Флори. Вони блукали в царстві блаженних душ, шукаючи тінь душі Чарівної Леді. Він не чув ані імені Марі Малібран, яку Россіні проголосив королевою балу, ані гучних оплесків, ані вигуків "віват, Марі!". Отямився лише тоді, коли різонули по серцю бравурні фанфари і Джоаккіно Россіні запросив на сцену учасників змагання скрипалів. Коли пролунало ім'я Паганіні, публіка очима почала шукати синьйора з Генуї, а коли відшукала довгу, схожу на чорну тінь постать, загоготіла, як римські гуси. Скрипалі піднялись на сцену. Мусили імпровізувати одночастинну сонату на тему, складену з трьох тактів. На диво і французи, і бельгієць імпровізації показали блискучі. Важко було комусь із них віддати перевагу. Настала черга Паганіні. Баронеса Єлена, що сиділа в останньому ряду, ніби крізь туман, бачила, як із-за лаштунків вийшов на сцену, злегка накульгуючи, Подорожній з картини Каспара Фрідріха, але замість палиці він тримав смичок і скрипку. Його демонічний профіль, чорна махрова квітка в петельці фрака, похитуючись, пропливали в тумані. А коли чорна постать зупинилась і повернулася обличчям до зали, баронеса зуміла розгледіти очі Подорожнього. Вони були, як два чорних дзеркала, в яких тремтіли відбитки пломенів двох ворожильних свічок.

Смичок маестро Паганіні торкнувся струн скрипки Гварнері дель Джезу, і неймовірно ніжна мелодія золотавою павутинкою потягнулась над головами слухачів, лишаяючи на хмаринках світла, які огортали люстри, тонкі іскристі візерунки. Баронесі Єлені вони видавалися схожими на квіти, якими весною пістрявіє лука, що неподалік від замку, де вона жила з осоружним Людвігом фон Рітгерштайном. Смичок маестро, ніби ковтнув напою з нектару тих квітів. За-

хмелів, запаморочився, але швидко очувся й почав, як вожбит, чаклувати, перетворюючи голоси струн на фарби, які на полотні уяви баронеси створювали картини напівміфічного-напівреального життя. Чи то красуня Прозерпіна, чи то вона, баронеса Єлена, обманувши варту, що охороняла царство Плутона чи замок барона фон Ріттерштайна, вирвалася на світ Божий разом із німфами-служницями й побігла до завітчаної луки, маючи надію зустріти там того, хто стане її коханим і унесе із собою подалі від принизливої розкоші ночі і фальші стосунків. Прозерпіна-Єлена та німфи-служниці збирали квіти неподалік від вигаптуваного білим лататтям озера. Крокуси, конвалії, лілеї... — розмаїття барв, яке могли створити тільки пристрасне серце маестро й неймовірно рухливі пальці, слухняні пажі його буремної душі.

Німфи-служниці плели вінки й складали біля ніг Прозерпіни-Єлени. Вінок із золотих кульбаб вона приміряла. Підбігла до озера й зазирнула в дзеркальну воду. Несподівано побачила не себе, а Флору. Але не ту, рембрандтову, яку змалку щодня бачила в батьківському кабінеті, а іншу. Флору, яку в прийдешньому мав зобразити Арнольд Беклін, котрий зараз бавився іграшками. Флора притиснула руку до грудей. Її білосніжні пальці, як п'ять слабких оленят, намагалися стримати порив почуття, яке називають коханням. Прозерпіна-Єлена раптом почула закличні та журливі звуки скрипки. Мелодія приреченої на страждання душі, яка прагне любові, примусила Прозерпіну-Єлену здригнутись: до неї пливла, ледь торкаючись скуйовджених голівок квітів, напівпрозора, ніби з димчастого кварцу, тінь скрипаля. Не музикант грав на скрипці, а вона сама співала закохано й безнадійно, злегка погойдуючись, плинула поруч з безталанним привидом. А в цю мить, наче з-під землі, ламаючи квіти, ввірвався у царство Флори четверик чорних, як згряя круків, коней. Вони мчали вогняну колісницю, над якою грізно височіла постать Мисливця. Він натягував схожий на

вигнуту блискавку лук, і стріла ось-ось мала пронзити серце скрипаля. Білим птахом із чорними крилами вилетіло кохання із серця Прозерпіни-Єлени й метнулося до музиканта, щоб врятувати його. Блискавка-стріла наздогнала кохання, і воно, як підстрілений птах, каменем впало на забризкані кров'ю квіти. Вихор несамовитої музики лютував, явився, краяв душу баронеси Єлени, а її Прозерпіна, підхоплена диявольським вітром, зникла разом із чорними огирями та пекельним Мисливцем у безодняві ночі, яка крізь отвір у розверзнутій землі війнула в обличчя баронеси холодом смерті.

Єлена фон Ріттерштайн опритомніла від бурі овацій та оплесків, що загрожували непохитності склепіння дзеркальної зали. Каштановий фрак Россіні та квітка нарциса в петельці його фрака вже маячили на арені змагань.

— Пані та панове! — голос Джоаккіно тремтів від хвилювання. — Віртуоз, імпровізатор, скрипаль демонічної вдачі, синьйор Паганіні здобув сьогодні беззаперечну перемогу. Аплодували навіть його суперники — мсьє Шарль Лафон, П'єр Байо та Шарль Огюст де Беріо. Їхню світлу, життєдайну музику, оптимістичні, сповнені любові та сподівань сонати, зруйнував ураган музики зневіри та безнадії, розпачу та самотності, знекровленого ревнощами та мстивістю кохання. Зі сцени я бачу черевичок Кіпріди, шляхетну орхідею, яка прикрашає сукню королеви балу Марі Малібран. Я милуюся цією квіткою і мимохіть думаю про імпровізацію синьйора Паганіні. Вона достоту орхідея, але така, краса якої вабить, а пахощі отруюють песимізмом. І все ж музика маестро фантастична, і я, Джоаккіно Россіні, схиляюсь перед надприродною силою його таланту...

Композитор так захопився своїм красномовством, що не помітив, як Паганіні, незграбно вклонившись публіці, зник за лаштунками. Усі чекали на його повернення, викликали оплесками, але очікування виявилось марним. Ані на подвір'ї з водограєм і мармуровими левами, ані в картинній галереї, ані в оранжереї скрипаля не знайшли. Аж ось

прибіг камердинер: фіакр, у якому сидів маестро Паганіні, ще півгодини тому вирушив до Парижа. Невдоволені й ображені гості маркіза Агуадо почали роз'їжджатись.

На Пті-буре, помахуючи довгими, як у альбатроса, крилами, опускалася ніч. На чорному оксамиті неба, мов золоті талери, мріли зірки. На підвір'ї вілли метушилися смолоскипи. Перегукувалися візники. Іржали коні. Подружжя фон Ріттерштайн сідало в карету з баронським гербом. Барон подумки сипав чортами, лаяв маркіза: його місія до Парижа з тріском провалилась. Картина Пуссена "Царство Флори" ніколи не прикрашатиме галерею короля Баварії, а це означає, що йому, Людвігу фон Ріттерштайну, треба викинути з голови надію на одержання додаткових привілеїв, нових орденів і вигідної посади при дворі Його Величності. Засмучена баронеса Єлена з вікна карети раптом побачила молоду служницю, яка чимдуж бігла до вибрукованого майданчика, на якому стояла колісниця фон Ріттерштайнів.

Баронеса відчула різкий біль у серці, ніби в нього вп'явся гострий, як розпач, шипшиновий шпичак. Крізь прочинені двері карети вона розгледіла в напівтемряві схвильоване дівоче обличчя.

— Пробачте, пробачте мені, ясновельможна пані. Я ледве не спізналась. Маестро Паганіні наказав передати... — тремтячою рукою вона поклала на долоні баронеси квітку кольору серця океанської мушлі, у якому народжується дивовижна чорна перлина. — Це квітка кактуса з оранжереї маркіза, — пояснила служниця й зникла, мов канула в небуття.

Червень 1832 року. Париж.

"Готель принців"

Ніч у номері готелю перетворилася на тортури. Кашель із кров'ю та біль у суглобах не дозволяли маестро заплющити очі ані на хвилику. Лише рано-вранці, коли хвилі білосніжних штор позолотили перші промені сонця, він забувся сном у снігових заметах ампірового ліжка. Для всю-

дисущих янголів, котрі з тривогою дивились на синьйора Паганіні з небесної високості, він здавався чорною флейтою-пікколо, яку загубив на засніженому полі захмелілий мандрівний музикант. Душа цієї флейти, яка вміла радіти й журитися, сміятися і плакати, зараз згасала, не маючи сили змагатися зі стужею хвороби. Відіграти душу, вдихнути в неї життя могли тільки теплі уста жінки, закоханої в музику скрипки Гварнері дель Джезу, — баварської бранки на ймення Єлена, яку самотньому й безпорадному генію кортіло наректи Чарівною Леді.

На венеціанському інкрустованому столику в маленькому вазоні дрімав кактус, схожий на кумедного зеленого їжачка із білою цяточкою на спині, згадкою про перламутрового кольору квітку, яка ще вчора радувала своєю красою колючого відлюдника. Поруч із вазоном скнів аркуш паперу, на якому рукою маестро був написаний вірш, — його синьйор Паганіні забув кинути у вогонь каміна:

*Твоїх очей смарагдовий вогонь,
Немов маяк для кораблів загиблих:
Бентежить душі він, на дні застигли,
Бо душі мають кораблі, либонь.
На жаль, нема спасіння для вітрил,
Вже не врятує світло мертві щогли.
Під товщею води фрегати стогнуть,
Мов зранені герої Фермопіл.
І не побачить золоті скарби
Вечірнє сонце, що блукає в дюнах:
Скарби в затоплених гибіють трюмах,
Де зупинився рух стрімких років.
І не зігріє теплота долонь
Штурвали привидів, до твані звиклих.
Немов маяк для кораблів загиблих,
Твоїх очей смарагдовий вогонь.*

Розділ VI

ПОЛЮВАННЯ НА ВОВКА

Жовтень 1834 року. Італія.

Вілла „Гайоне“ неподалік від Парми

Двоповерховий будинок у стилі бароко, з просторою терасою та колонадою, з високими залами, стіни яких прикрашали картини пармських малярів, і затишні покої з венеціанськими дзеркалами та туринськими меблями, а ще — оздоблений золотом осені парк і чисте, як сльоза, озеро з бурштиновим острівцем, навколо якого плавали білі та чорні лебеді, — ось якою була вілла „Гайоне“, лігурійський самоцвіт, який подарував сам собі маестро Паганіні, повернувшись через шість довгих років з мандрів по Європі на батьківщину.

Понурий, знесилений хворобами, блукав він залами вілли „Гайоне“, зупиняючись перед скляними шафами, щоб ковзнути поглядом по знавеснілих коштовностях і нагородах — золотих табакерках, перстнях зі смарагдами та топазами, булавках із діамантами, вишуканих виробів зі срібла, орденах, оздоблених заморськими перлинами... То були дарунки щирих і нещирих шанувальників його артистичних мук — маркізів, баронів, банкірів — усіх тих, кому він мусив колись поштиво вклонятися, притискуючи до грудей чарівну скрипку Гварнері дель Джезу, усіх тих, із ким він зараз міг говорити, як рівний з рівними, бо мав уже сам титул барона і був музикантом зі статком у півтора мільйона франків. Він став багатим, як Ротшильд, і неза-

лежним, як понтифік. Йому аплодувала вся Європа, як колись Наполеону Бонапарту. Гонор і честолюбність скрипала з Генуї могли торжествувати. Чому ж у його серці такий болучий смуток? Подовгу дивився він на мармурове погруддя, мертве зображення ще живого Нікколо Паганіні, яке стовбичило в залі урочистостей, викликаючи палкий захват у гостей. Чого тобі бракує, мармуровий бовване? Слави? Вона вже заважає дихати. Багатства? Його вже стільки, що важко нести. Зрозумій нарешті: мені нічогосінько не треба... Подумав так і полегшено зітхнув. Аж раптом голос: „Кажеш: „Я багатий, і збагатів, і не потребую нічого“. А не знаєш, що ти нужденний, і мізерний, і вбогий, і сліпий, і голый“. Чий це голос? Чий це докір? Я сам один у цій клятій залі. Ти ж не вмієш говорити, мармурове страхіття? Говорити здатна моя скрипка, але вона мовчить уже цілий місяць, похована заживо у чорному футлярі... „Раджу тобі купити в Мене золота, в огні перечищеного, щоб збагатитись, і білу одягу, щоб зодягтися, і щоб ганьба наготи твоєї не видна була, а мастю намасти свої очі, щоб бачити“. Знову цей голос! Невже я божеволю? „Кого Я люблю, тому докоряю й караю того. Будь же ревний і покайся!“ Цей голос мене переслідує... Я втрачаю розум...

— Не втрачаєте й не втратите, допоки не заплющите навіки очі, — почувлося заспокійливе.

Паганіні рвучко озирнувся:

— Лорде Байрон? Ви теж чули? Звідкіля ви тут узялись?

— Зійшов з портрета, який ви повісили над шафкою з колекцією скрипок. Маленькі сріблясті бабки полишили ставок Амати та Страдіварі, щоб леліти у струменях місячного дощу, а ви упіймали їх і замкнули у в'язниці. Це жорстоко, Нікколо... А голос, який вам докоряв, — з Божих уст.

— Ви — майстер на містифікації, лорде. Я ще не забув... Дякуючи вам, збагнув, що це мій внутрішній голос. Це слова з Одкровення Івана Богослова. Читав аж до ранку Послання до Лаодикійської Церкви...

— От бачите — ви при повному розумі! — зрадів Байрон. — І не мучте себе, либонь, минеться, хоч я знаю причину ваших мук... Ані слава, ані багатство не замінять вам навіть краплинки справжнього кохання. Любов до скрипки і любов до жінки — зовсім різні почуття. Пора це зрозуміти, не прикаяний генію. Досі ще шукаєте Чарівну Леді... Невже Єлена Баварська поступається вашому ідеалу?! Чому не відповідаєте на її листи? Ось останній: „Я надіслала Вам багато листів, а від Вас — жодної відповіді. Починаю вже звикати до Вашої мовчанки, а ще більше — до страждань. Не сподівайтесь — я не забула Вас. Не забула нашу зустріч у забутому Богом готелі. У мене немає Вашого портрета, але в моєму серці залишилася гравюра кохання, яка щохвилини нагадує мені про жорстокого скрипаля. Коли ми зустрінемося знову, Нікколо? Жага побачити Вас — як тортури розпеченим залізом...“. Цей лист баронеси ви кинули у вогонь каміна разом із віршем, присвяченим їй:

*Останній вірш, як смертний вирок,
Як нерозсудлива змія.
У парасольці сотні дірок,
Та все одно вона моя.
Дош заливає, б'є у вічі...
Не скоро сонце зазирне.
Скінчився бал, погасли свічі...
Благаю я: забудь мене!
Я знаю: кращого ти знайдеш.
Ще буде не одна весна...
Хоч і згадаєш вовка-зайду
Узимку, Леді Чарівна.*

Листи і вірші, маестро, не підвладні вогню... До речі, Єлена Баварська мешкає зараз у Парижі. Її батько, пан королівський радник, допоміг одержати згоду барона фон Ріттерштайна на розлучення. Баронеса Єлена захопилась

малярством, брала уроки у Енгра. Буває в салоні П'єра Беранже, пише музику на вірші Готьє. Нещодавно в Баварії вийшли друком „Метаморфози“ Овідія в її перекладі... Для паризької еліти баронеса — загадка, як квітка кактуса. Аби Париж здогадався, яке ім'я у колючого панури, що надихає і водночас примушує страждати цю квітку, жодна газета не відмовилася б опублікувати цю сенсацію. Що скажете на це, Паганіні?

— Кактус звик жити у безлюдній пустелі. Шляхетній квітці місце в аристократичному гербарії, а не у висушеній чорним сонцем піщаній тиші.

— Не обманюйте себе, Нікколо. Ви вирвали із серця амуру стрілу, але не в змозі загоїти в ньому рану. Щоб забути Єлену Баварську, ви подалися до Англії, дозволили закохатись у вашу персону посередній співачці Карлотті Вотсон, сновигали по Бельгії та Франції, блукали дорогами Австрії, скуповували антикварні скрипки та віолончелі, запаморочували голови шанувальницям на балах у королівських палацах... І що ж ви маєте? Розчарування та апатію. І фатальну згадку про кохання, яка, мов корабель-привид, переслідує вас, наповнюючи страхом вашу свідомість. Кохання, Нікколо, це перемога уяви над розсудливістю. Любов не може бути безпристрасною.

— Потойбіччя позитивно впливає на вас, лорде. У Флоренції я чув від вас щось інше. Справді, я не даю волю своїм почуттям, бо живу на острові, якому щодня загрожує океан Смерті. Скрипаль і його останній притулок не витримають навали нещадної хвилі, що вже народилася у тому океані й невпинно наближається до острова. Лише скрипка та барви її струн у змозі допомогти мені гідно зустріти смерть. А корабель-привид мого кохання до Чарівної Леді ще сотні років блукатиме у вигаптованому дощами пристрастей життєвому морі, лишаючись нерозгаданою таємницею для борзописців, котрі заробляють на життєписах.

— Браво, Нікколо. Є нова тема для поезій, якими ласує

вогонь вашого каміна. Спілкування з вами для мене неабияка радість, але час уже повертатись до задзеркалля. Тому останнє запитання: чому ви написали друзям, що маєте намір побратися з англійкою Карлоттою Вотсон, обманюючи їх і розуміючи, ще це повідомлення стане імпульсом для зливи пліток?

— Мені потрібен був скандал. Я хотів, розгорнувши лондонську „Санді таймс“, прочитати: Паганіні спокусив співачку Карлотту Вотсон, подібно до того, як колись чорнокнижник Фауст спокусив нещасну Маргариту. Я був упевнений, що це повідомлення підхоплять паризькі газети, а мої добрі вороги ознайомлять з ним баронесу Єлену. Я хотів покласти край нашим стосункам. Це жорстоко. Але саме жорстокість найчастіше виліковує. Розумію, вас турбує доля Карлотти Вотсон. Карлотта — безтурботний метелик, який забавив потанцювати навколо вогника слави й багатства. А коли збагнув, що може обпалити крильця, полетів до пихатої квітки на ймення Белі. Подружжя Белі кохається у заможності та мистецтві. Уроки співу, які я давав Карлотті, й статус „колишньої нареченої“ Паганіні зробили з посередньої співачки примадонну. Англійська публіка в захваті від її співу. А гастролі Карлотти в Америці були триумфальні.

— Сподіваюсь, вона вам вдячна? — зронив не без іронії Байрон. — Безкорисні уроки співу й кохання — це прекрасно. Що ж, маестро, час прощатись. До зустрічі в едемському саду, куди мене зрідка водять на екскурсію, — з останнім словом привид Байрона розтанув, і в цю ж мить на порозі зали з'явився захеканий і переляканий слуга Карло.

— Синьйоре, сталося лихо: вкрадено портрет англійського лорда. Залишилась тільки рама, — простогнав Карло, змахуючи ганчіркою з чола краплини холодного поту.

— Заспокойтеся, старий друже. Спросонку може й не таке привидітись, — підбодьорив поблажливою усмішкою Паганіні. — Старанно приберіть у кабінеті, щоб не залишило-

ся жодної порошинки. Ввечері гратиму на скрипці мелодії Моцарта. Ви чули, Карло, що янголи в присутності Бога грають Баха, а коли Він полишає їхнє товариство, вони насолоджуються музикою Моцарта?

Лютий 1833 року. Німеччина. Баварія.

Замок барона фон Ріттерштайна

Ранок удався вродливим, рожевощоким. Золотий клубок сонця викотився з-поза порослого замшілими ялинами пагорба, здійнявся над лісом і поволі полинув на захід, лишаючи на верхівках дерев довгі пурпурові нитки, а на засніжених правилках і галявинах — тремтливі блакитні тіні. Скрутень жовтогарячого прядива зачепився за мохнате гілля велетенських сосен, що вартували тишу навколо замку барона фон Ріттерштайна. І відразу спалахнули шиби у вікнах гостроверхих веж цієї середньовічної споруди, і зайнялися вигадливі вітражі мансарди баронового палацу, в якій провів безсонну ніч синьйор Паганіні, і поповзли вогняні змії по стайні, де конюхи годували вівсом баских огирів. Не второпавши спросоння що до чого, прийнявши виблиски вранішнього світила за пожежу, чорний, як сажотрус, півень злетів на високий паркан господарського двору, стріпнув шишкатим гребенем, збив крилами і що є сили загорлав на сполох.

Синьйор Паганіні відкинув козячої шерсті ковдру, підвівся й, тримаючись рукою за попереk, підійшов до вікна. Першою думкою було сказати за сніданком баронові та баронесі, що він захворів і хоче ввечері покинути їхню оселю. Але побачивши красу зимового ранку, сонячні барви, рожево-імлісті, наче з мейсенської порцеляни, припошені снігом і сонцем пагорби, схоже на срібну таріль замерзле озеро, вирішив відкласти цю звістку до обіду. Зітхнувши, прочинив кватирку й почав одягатися. Морозяна пара, що вливалася знадвору, приємно, але водночас погрозливо лоскотала ніздрі студеною свіжістю.

Паганіні увійшов у бенкетну залу. Високе склепіння з нервюрами та надійні й непохитні, мов лицарі в обладунках, колони відразу перенесли його уяву в добу Середньовіччя, коли пращури барона фон Ріттерштайна бенкетували тут, повернувшись до феодального гнізда з чергового Хрестового походу або принаймні з ловів, від яких потерпали селянські ниви. У цій залі, сидючи за грубезними дубовими столами, об'їдалися вони смаженою лосятиною, дудлили міцні напої, хвалилися військовими та любовними пригодами, шпетили сюзерена, ченців і сарацинів, а втомившись від балачок і небилиць, наказували впустити до зали шпільманів, і ті лоскотали їхні вуха звуками лютні й міннезангами Нейдгардта з Реєнталя, у яких зазвичай торжествували фрау Непристойність і фройлін Еротика. Нині про учти пам'ятали, либонь, лише оленячі голови з гіллястими рогами, заіржавілі арбалети та вицвілі гобелени з вершниками, хортами та переляканою дичиною, які вже кілька століть висіли на хмурних кам'яних стінах. Відблиском призабутої минувшини була бездоганна копія картини Лукаса Кранаха „Полювання на оленя“, що прикрашала простінок між двома готичним вікнами, — дарунок подружжю фон Ріттерштайн від батька баронеси Єлени, пана королівського радника, котрий прибув до замку з Мюнхена за день до появи в ньому синьйора Паганіні й сидів зараз за столом на почесному місці, пестуючи усмішкою дочку й дошкуляючи тією ж усмішкою затью. Коли гість і господарі обмінялися привітаннями й Паганіні сів навпроти барона й баронеси, а слуги почали подавати на стіл першу страву, королівський радник на правах старшого за віком почав світську розмову:

— Ваше турне по Німеччині, маестро, нагадує триумфальні походи Наполеона, — приязна усмішка заграла на вустах батька баронеси, і Паганіні мимохить згадалося, як усміхалася йому торік Єлена фон Ріттерштайн, коли вони познайомились у Пті-буре, на віллі маркіза Агуадо. Облич-

чям баронеса теж була схожа на батька — і це відмітив маєстро — але якщо парсуну королівського радника природа витворила без зайвих зусиль, як скульптор-недбайливець, то лице баронеси Єлени вона творила з натхненням і старанням, притаманними Лоренцо Берніні та Антоніо Канові. — Дрезден проголосив вас Шекспіром у музиці, — продовжував неквапливо королівський радник, — а Нюрнберг — новим Орфеєм. У мюнхенському театрі вас увінчали лавровим вінком, а франкфуртці запевняють, що бачили на вашій правиці славнозвісний перстень Моцарта, котрий нібито передав вам його із потойбіччя... Що з тих чуток варте уваги?

— Чутки, як сніжна кулька, яка котиться з гори, поступово збільшуючись до розмірів голови слона, а потім, натрапивши на якусь перепону, розбивається. Залишаються тільки спогади про тепло, з яким зустрічали музиканта шанувальники. Аби не те тепло, я б перетворився на сніговика, не врятувала б навіть ведмедяча шуба, яку я не знімав і в артистичній вбиральні. Німецька зима не для італійця. Хіба можна грати на скрипці, коли мерзнуть пальці? Щодня згадую італійське сонце, море і легіт. Музика скрипки народжується на обійсті Геліоса, тому її промені здатні розвіяти навіть морок злих чар. У мене на пам'яті венеціанська казка про принцесу, нареченого якої русалка-лиходійка перетворила на краба. Єдиним позитивом чаклунки з риб'ячим хвостом було те, що вона кохалась у музиці. Принцеса прийшла на морське узбережжя й почала грати на скрипці мелодії Вівальді, Кореллі й Тартіні. Вони розчулили русалку, проте цього було недостатньо, щоб вона погодилася зняти з нареченого принцеси злі чари. І тоді принцеса заграла каприччю молодого музиканта з Генуї. Русалку охопив екзальтований шал. Вона сказала принцесі, що поверне їй нареченого, якщо та виконає всі двадцять чотири каприччю генуезця. Годину змагалися музика і зло. Перемогла музика. Панцир краба залишився на березі моря, а щасливі закохані попростували до королівського замку.

— Блискуча небилиця, — заплескав у долоні барон фон Ріттерштайн. — Мед для сентиментальних дам. Бджоли тут горезвісні каприччіо, а бджоляр, зрозуміла річ, генуезький музикант, себто ви, синьйоре Нікколо. Сподіваюсь, присутні не стануть спростовувати мою інтерпретацію? І справді — Вівальді, Кореллі, Тартіні — хіба це не зірване вітром листя?! — глумливий погляд барона починав уже дратувати Паганіні, але він вирішив дотримуватися світської етики й не перебивати господаря замку. — Дозвольте й мені подарувати товариству небилицю, — криво посміхнувся фон Ріттерштайн, — щоправда, не італійську, а німецьку. Її надрукував лейпцизький щотижневик „Музикаліше цайтунг“, — барон Людвіг озброївся моноклемом і розгорнув газету, яку заздалегідь поклав на сусідній стілець. — Належить ця оповідка журналісту, котрий місяць тому побував на вашому концерті, люб'язний маестро. Ось як описує він свої враження: „Мені пощастило: в ложі поруч зі мною сиділа молода жінка зі смарагдово-синіми очима. Погодьтесь, це ліпше, аніж бути сусідом пристарілої меломанки, котра невтомно заважатиме зітханнями та запитаннями слухати музику. Я відразу звернув увагу на те, що обличчя симпатичної незнайомки, на відміну від лиць інших дам, що прийшли на концерт Паганіні, надто сумне, навіть більше — скорботне. Здивувало і її вбрання: не вечірня сукня й коштовні прикраси, як це личить шляхетній дамі, бо тільки дама з вищого товариства спроможна придбати квиток у ложі чи партері, а дорожня чорна сукня і на шії тоненька низка чорних перлин. Я помітив і те, що незнайомка нервується: пальці її красивих рук тремтіли, а хусточка була зім'ята. Почуття тривоги почало вповзати в моє серце. Коли в залі почувись оплески — на сцені ось-ось мав з'явитися Паганіні, — незнайомка зблідла, а коли із-за лаштунків виринула тінь генуезького скрипаля, вона і зовсім пополютніла, ніби їй привиділася тінь батька данського принца. В очах цієї жінки було стільки страждання, що я

мимохить згадав грішників, котрих мучить вічний пекельний вогонь. Закохано-ніжно заспівала скрипка Паганіні, і я на якусь мить перевів погляд на сцену: мов у кошмарному сні, мені привиділася величезна чорна комаха з довгими ногами. Ніби готуючись до стрибка, вона швидкострільно змахувала напівпрозорими, як вуаль, крильцями, утворюючи ними дивовижні, едемські звуки. Потворне народжувало прекрасне. Скоса глянув я на незнайомку: від тієї музики її обличчя пополовіло, наче його вразила смертельна хвороба. „Mein Gott! — покликнув я. — На вас лица немає!“. Вона не почула, хоч вигукнув я так, що в бік нашої ложі повернули голови ті, хто сиділи в партері. Почув і Паганіні. Я побачив демонічну посмішку, яка скривила його губи, й виразний кивок головою. Але і посмішка, і кивок були адресовані не незнайомці з погаслими, як у покинутої Дідони, очима, а Комузь, хто був позад неї. Я озирнувся: з напівтемряви ложі виринула загорнута в чорний плащ постать. У вирізах чорної машкари, що затуляла мармизу з довгим гакуватим носом, палав диявольський вогонь. Я побачив хижу волохату руку з кострубатими пальцями й пазурами. Вона захопила незнайомку за плече, підвела з крісла й потягнула в темряву. Я очманів, а коли очунявся, майнув за ними. З ганку театру я уздрів на освітленому ліхтарями майдані єгипетську колісницю, а замість коней — четверик величезних круків. У колісниці сиділи незнайомка і той Хтось із потойбіччя. Чорний, як вуглина, вовк-машталір цьвохнув батогом круків. Зграя чорних потвор, змахнувши крилами, злетіла й полинула до всіяного срібним порохом нічного неба, потягнувши за собою колісницю з незнайомкою, Гостем з тартару й вовка-машталіра“. Ось така казочка, маестро. Сподобалась? — барон з неприхованою ворожістю свердлив очицями Паганіні.

Обличчя синьйора з Генуї було непроникним і байдужим. Барону стало не по собі, тим більше, що він помітив осуд в очах тестя й презирство в смарагдово-синіх озерцях баронеси.

— У борзописця з Лейпцига мерзенна фантазія, — з бридливістю сказав королівський радник. — Ще й досі лейпцизька молодь збирається в шинку Ауербаха, в якому, за Гете, побували Фауст і Мефістофель. Витоки цієї брудної вигадки треба шукати у кухлі пива, яке вочевидь дудлив панок із „Музикаліше цайтунг“. Гетевського Мефістофеля він перетворив на демона в чорному плащі, якого нібито побачив у театральній ложі, Маргариту — на незнайомку зі смарагдово-синіми очима, а вам, маестро, цей негідник відвів роль Фауста.

— До речі, батьку, — прохопилася словом баронеса Елена, — ви колись казали, що прототипом гетевського Фауста був не середньовічний чорнокнижник, як це стверджують критики, а філософ Генріх Неттесгеймський, що жив значно пізніше. Що ви про нього знаєте?

— Генріх Агріппа Неттесгеймський — один з найзагадковіших філософів XVI століття. Захоплювався алхімією та астрологією, розумівся на кабалістиці, вірив у чудодійну силу амулетів і цифр, проповідував теорію переселення душ. Гете читав його трактат „Про таємниці філософії“. В ньому цей небезпечний дивак стверджував, що музика — перша серед інших видів мистецтв і до того ж здатна творити чудеса. Мій веймарський друг не заперечував, що знаходився певний час під впливом цього трактату. Не випадково у „Фаусті“ стільки музики. Згадайте ремарки у трагедії: там і поради щодо сольного виконання, і рекомендації щодо хорового співу, і настанови оркестру. Гете назвав свого героя Генріхом, щоб віддати шану автору згаданого трактату. Генріхом, а не Йоганном, як звали середньовічного Фауста.

— Я у захваті від вашої лекції, дорогий тестю, — уїдливо зауважив барон Людвіг. — Відчувається, що ви колись викладали в Гейдельберзькому університеті. Я можу доповнити вашу лекцію тим, що Генріх Неттесгеймський був неабияким механіком. Це він навчив Карла V робити залізних птахів, які перелітали з гілки на гілку в його зимовому саду

й співали не гірше за живих пернатих. А свята інквізиція внесла за це ім'я імператора в чорний список.

— Непогані знання історії, Людвігу, — похвалив королівський радник. — Особливо, якщо враховувати те, що вашим університетом була казарма.

— Дякую за цей сумнівний комплімент. А відтак хочу нагадати, що ми відхилилися від аналізу оповідки, надрукованої у „Музикаліше цайтунг“. Як на мене, в ній переплетені фантастика та реальність. Журналіст справді був на концерті синьйора Паганіні, справді сидів у ложі поруч із незнайомкою зі смарагдово-синіми очима, його здивував її душевний стан, ошелешила її істеричність, стурбувало несподіване зникнення таємничої жінки й, мабуть, я підкреслюю, мабуть, незвичайна поведінка на сцені маестро... Відкинемо все сумнівне: демона в чорному плащі, колісницю, запряжену чорними потворами-птахами, вовка-машталіра... Лишається незнайомка, жінка з рідкісним кольором очей. Я хотів би знати, хто вона — ця екзальтована шанувальниця таланту синьйора Паганіні. Чи не є вона дійовою особою його інтимного життя? Чи вона заміжня? До якого стану вона належить? Чому на ній була дорожня сукня? Звідки вона приїхала? Хто може відповісти мені на ці запитання? — барон фон Ріттерштайн подарував присутнім талейранову посмішку. — Чи не маєте ви якусь версію, Єлено?

— З цими запитаннями, бароне, вам треба звернутися до приватного нишпорки, їх зараз у Баварії хоч греблю гати, — без жодної емоції відказала чоловікові баронеса Єлена. — Ви начиталися бульварних романів, і вам аж кортить навіть у дешевій історії відшукати адюльтер. Я згодна із батьком: аби цей журналіст не мешкав у Лейпцизі й не гортав сторінок „Фауста“ — не виникла б вигадка про незнайомку та демона, загорнутого в чорний плащ. Не маючи часто навіть елементарної музичної освіти й бодай натяку на журналістську інтуїцію, газетярі неспроможні зрозуміти музику Паганіні, не здатні піднятися до пристрастей і почуттів,

які вирують у ній. Тому увагу вони зосереджують на другому-рядному: на зовнішності маестро, на манері гри, рухах, міміці. І все це нездари називають демонічним. А звідси — небилиці, версії, чутки. Я розмірковувала: а все ж таки що є насправді демонічним? Чи пізнається воно розумом? Чи не є воно сферою лише почуттів? У моїй вдачі немає демонічного, але я відчуваю, що моя душа не в змозі протистояти його вогняному вихору. Демонічне — це енергія, яка є в прозі Гофмана, полотнах Делакруа, у „Фантастичній симфонії“ Берліоза, грі на скрипці синьйора Паганіні. Либонь, вам, маестро, демонічне притаманне найбільше з усіх, кого я згадала. Сподіваюсь, моя сентенція вас не образила?

— Навпаки. Бути в шерезі митців, яких ви назвали, для мене неабияка честь. Зауважу лише: ви забули правофлангового — лорда Байрона. Усі ми вояки нового мистецтва, витоки якого у терцинах „Божественної комедії“ Данте.

— Шерега, правофланговий... Де ви набралися військової лексики, маестро? — не збираючись відсиджуватися в обороні, спитав барон Людвіг. — Чи не в князівстві Пьомбіно та Лукки, де носили мундир гвардійця й вірою та правдою служили княгині Елізі Бачоккі, сестричці Наполеона? Подейкують, ви мали чин капітана? Військовий чин і шпага — це я розумію. А військовий чин і смичок — для мене загадка. Не могли б допомогти її розгадати?

— Людвігу, всі вже втомилися від ваших запитань, — рішуче втрутився пан королівський радник. — Я пишаюсь тим, що ви, мій зять, були героєм Ватерлоо, але не поділяю вашого ставлення до всього, що пов'язане з ім'ям Наполеона та його родиною. Мені зрозумілий підтекст ваших запитань. Зараз вони недоречні. Можете не відповідати, маестро.

— Дякую вам за гречність, пане раднику, але я все ж таки хочу задовольнити надмірну цікавість барона, — дерев'яним голосом проказав Паганіні. — Я справді носив мундир гвардійця, коли був придворним музикантом Його Високості княгині Бачоккі. Мундир захищав мене від титу-

лованих снобів, котрі хизувалися дворянством і військовими чинами. Мої обов'язки не мали нічого спільного з придворною синекурою. Мені не потрібен був мундир, коли я готував оперні вистави, проводив репетиції з оркестром. Я одягав його, коли княгиня вимагала моєї присутності на урочистостях і балах для вищого товариства. Моя поява в мундирі викликала зненависть і злобу в колі придворних нероб, які одержали офіцерські звання не за бойові заслуги, а за приналежність до знатних італійських родин. Скрипаль у мундирі сприймався ними як натяк на сумнівну вартість їхніх військових чинів. Вони кривились і шпетили, але нічого не могли вдіяти.

— А що ж ваша скрипка? Їй теж пошили мундир? — підкинув шпичак барон фон Ріттерштайн.

— Вона мстила за нас обох. Коли я грав, вона перетворювала титулованих віслюків на слухняних маріонеток. Зачарувавши їх, вона переривала їхнє раювання нестерпним гавкотом собак і криками мавп, перетворюючи самовпевнених аристократів на юрбу божевільних.

— І княгиня вам це дозволяла?

— Вона розуміла мене. Княгиня Еліза добре знала, що більшість придворних заздять їй чорною заздрістю і зневажають її родовід. Хіба не вони говорили в кулуарах про те, що Еліза Бонапарт ніколи не стала б княгинею Бачоккі, аби її брат не був імператором Франції?

— Ви промовили слова „імператор Франції“ з особливим піететом, — не втримався від зауваги барон Людвіг. — Кажуть, ви присвятили корсиканцю сонату?

— Я написав сонату „Наполеон“, але присвятив її не йому, а княгині Елізі. Бачу у ваших очах, бароне, запитання: як це сталося? Можу пояснити. Випадково. Якось я грав свої каприччіо княгині та її чоловікові, князю Феліче Бачоккі. Раптом порвалася струна — і князь заплакав. Чи міг я припустити, що в нього таке вразливе серце? Він пояснив мені, що закоханий у скрипку Гварнері дель Джезу,

вона для нього як жива істота. Порвати струну — це те ж саме, що вирвати у співачки язик. Аби його заспокоїти, я загравав каприччіо на трьох струнах. Князь Феліче зрадив, як дитина, як хлопчисько, якому повернули іграшку. А коли я завершив п'єсу варіаціями на одній лише струні — Соль, він заплескав у долоні й попросив написати сонату для цієї струни. Я обіцяв, але... — Паганіні на якусь хвилюку замислився. Баронеса Єлена відчула, що це вагання: продовжувати спогади чи припинити під будь-яким приводом.

— Чому ж ви замовкли, маестро? Мабуть, із цими спогадами пов'язане щось інтимне? — у смарагдово-синіх очах баронеси з'явилися холодні й колючі, мов дві крижинки, вогники. Якби Паганіні був більш уважний, то здогадався б, що то були вогники ревнощів. Але він їх не помітив, бо блукав у лабіринтах спогадів.

— Було це так... — почав нарешті. — Мені подобалася юна фрейліна, улюблениця княгині Елізи. Я присвятив їй галантне скерцо „Любовна сценка“ і виконав його на двох струнах — Мі та Ля. Струна Мі співала голосом закоханої юнки, а струна Ля освідчувалася їй у коханні голосом молодого скрипаля. Струни перемовлялися, сміялися, плакали, раділи, страждали від ревнощів, тремтіли від щастя... Княгиня ледве не знепритомніла від почуттів, які переповнювали її серце...

— А фрейліна?

— Щоб зрозуміти музику, треба мати талант, а він народжується в душевних тривогах, має бути вистражданим. Юна фрейліна не знала тривог, а Еліза Бачоккі знала їх з дитинства. Коли моя скрипка замовкла, княгиня покликала мене й сказала: „Я не хочу знати, Нікколо, кому ви присвятили цей твір. Але хочу знати, чому ви досі не написали сонату для струни Соль, яку замовляв мій чоловік. Я даю вам два дні, щоб ви могли виправити свою помилку. Соната матиме назву „Наполеон“. У мого вінценосного брата скоро день народження. Я вимагаю, щоб цю сонату ви присвятили

мені“. Ось так і з'явилася соната „Наполеон“ на струні Соль для скрипки з оркестром.

— Княгиня була у вас закохана? — не втрималась баронеса.

— Якщо й була, то платонічно.

— Ви вважаєте, що буває платонічне кохання?

— А ви вважаєте, що це вигадка поетів?

— Платонічне кохання нагадує квіти на вітражах, — ніби сам до себе зронив барон фон Ріттерштайн. — Ані понюхати, ані зірвати.

— Вам би тільки зривати, — невдоволено пробурмотів Паганіні, даючи зрозуміти, що не має бажання розвивати цю тему.

— Ви не збираєтесь написати оперу, маестро? — спробував перевести розмову на інше королівський радник. — Скажімо, за мотивами „Божественної комедії“ або „Фауста“...

Батько баронеси Єлени, який деякий час мовчки слухав Паганіні та дочку і зятя, котрі ставили йому запитання, не міг не помітити порухів пристрастей, що відбивались на обличчях подружжя і синьйора з Генуї, і починав здогадуватися, що стосунки в родині барона далеко не ідилічні і причиною цього був понурий демон або янгол зі скрипкою.

— Я не збираюсь писати оперу, — ввічливо відказав Паганіні. — Щоб займатися цим, треба бути композитором Джоаккіно Россіні. Не писатиму й літургійну музику, бо для цього треба бути органістом Йоганном Себастьяном Бахом. Я хочу бути першим серед скрипалів і не хочу бути другим серед тих, хто присвятив своє життя оперній або церковній музиці.

— Переконлива відповідь, — люб'язно посміхнувся королівський радник. — Ви згадали літургійну музику. Справді, щоб її писати, треба бути Бахом. Свята людина. Інколи запитую себе: чому його ім'я ще досі не канонізоване. Хоча творцями хоралів і мес були не лише святі, а й люди грішні. Ви людина грішна, маестро, чи належите до золотої середини?

— Сподіваюсь, що коли флорентієць Данте вдруге мандруватиме по потойбіччю, він побачить мене у першому колі пекла.

— Разом з Гомером та Овідієм? Непогане товариство. Щоправда, вони язичники... Яким богам поклоняєтеся ви, грішний скрипалю? Якщо не секрет...

— Ісусу Христу та Музиці.

— Музиці? Але ж, здається, „на початку було Слово...“?

— Я не теолог. Будувати силогізми не моя справа. Я думаю серцем: спочатку мала бути гармонія звуків. З неї народжуються слова. Музика на порядок вища за будь-яке інше мистецтво. Музика — мова Всевишнього. Орган у соборі розмовляє з Богом без слів.

— Це софістика, — вклинився барон фон Ріттерштайн. — З одним лише згоден: ми з вами не теологи і не богослови. Хай Святе Письмо тлумачать батьки церкви. Повернемося краще до „Божественної комедії“. Чи не пам'ятаєте, в яке коло пекла Данте помістив мисливців? Невже тричі засуджений до страти міг про них забути й не згадати у своїй поемі?

— А справді — слухне запитання, — побачивши несподівану розгубленість Паганіні, спробував заповнити паузу королівський радник. — За давніми переказами, дехто з подібних до нас умів перевтілюватись. А що як, полюючи на птахів або тварин, ми стріляємо в людей? Мій зять цікавиться долею мисливців не випадково. Завтра у нас день полювання. У лісі барона з'явилася вовча зграя. Розбійники почали з оленів і козуль, а тепер уже взялися за свійських тварин.

— Завтра день помсти, — хижо повів очима барон Людвіг. — Як на мене, існують лише три види насолоди — влада, кохання і помста. Я вбиватиму завтра вовків з меншою насолодою, ніж колись наполеонівських вояків.

— Лягаючи спати, скидайте чоботи, Людвігу: ви не Карл XII і не Веллінгтон, — із сарказмом зауважила баронеса.

— Як тільки мої єгері з'ясують, де вовче лігво, а це не вельми важко, бо мої лісові угіддя поділені просіками на чотирикутники, я розставлю мисливців уздовж трьох сторін вовчого чотирикутника, а на четвертій — розташуються загоничі. За сигналом ріжка вони піднімуть зграю й гнатимуть її на стрільців. А далі, як кажуть баварці: летить птиця, несе у дзьобі вогонь, а поперек хвоста — вовча смерть. Чи не маєте бажання, синьйоре Паганіні, приєднатися завтра до нашого товариства? Я знайду для вас найкращу рушницю.

— Жартуєте, Людвігу? — креснув очима королівський радник. — Наш гість — музикант, а не мисливець.

— Я не охочий до жартів. Серед баварців є музиканти, котрі можуть дати фору будь-якому єгерю, скажімо, піаніст Франц Фріш. До речі, він зажив собі слави не лише мисливця, а й бретера. Коли викликає на дуель, завше гречно каже: „Я не можу, шановний нахабо, провчити вас віком рояля, бо воно занадто важке, тому мушу скористатися пістолем“, — барон реготнув і продовжив. — Споконвіку музиканти володіли зброєю. Згадаймо трубадурів, мінезингерів...

— Для мене взірець музиканта — Орфей, — зупинив його Паганіні. — Фракійській геній не полював на звірів, не поділяв їх на хижих і сумирних. Він грав на лірі, а тварини слухали музику, забувши про ворожнечу. Було так, як згодом казав пророк Ісайя: „вовк житиме разом із ягням, і барс лежатиме разом із козенятком, і молодий лев, і віл будуть разом...“

— Чудове знання біблійного тексту, — похвалив королівський радник. — Здається, є там і такі слова: „І корова буде пастися з ведмедицею, і дитинчата їхні лежатимуть поруч, і... лев, як віл, їстиме солому“.

— О! — зрадів барон. — Саме ці слова мені й треба. Ніколи лев не їстиме соломи, а вовк не скубатиме трави, як це робить зазвичай коза. Лев полюватиме на антилоп, а вовк —

на кіз. А ми, мисливці, захищаючи сумирних, будемо вбивати і левів, і сіроманців. Мисливцям, синьйоре Паганіні, потрібні не пасторалі, а військові марші, не скрипки, а сурми.

— Я зрозумів, маестро, що від полювання ви відмовляєтеся, — втрутився королівський радник, — то, може, прогуляєтеся з баронесою у гринджолах? Навколо замку ландшафт у стилі зимових пейзажів мого друга Каспара Фрідріха: вікові ялини в білому савані, в летаргійному сні скуте кригою озеро, відлуння потойбіччя — засніжений цвинтар на пагорбі... А якщо вирушатимете вранці, коли все огорнуте морозяним туманом, то побачите достоту зимовий міраж — середньовічну церковку. Я називаю її сестричкою Небесного Єрусалима.

— Я буду вашим проводирем, синьйоре Паганіні, — зігріла усмішкою баронеса. — Скажу камердинеру, щоб приготував для вас таку шубу, якій позаздрить навіть Санта Клаус.

— Зізнаюсь, збирався завтра їхати до Мюнхена, але тепер... Хіба можна відмовити такій чарівній господині!

— Тільки тримайтеся подалі від лісу, — процідив крізь зуби барон Людвіг. — У полюванні братимуть участь бюргери. А вони такі мисливці, як... Стріляють у вовка, а потрапляють у егеря.

— Не лякайте нас, Людвігу. Сподіваюсь, ви не готуєте замаху, прочитавши побрехеньку в „Музикаліше цайтунг“? Невже ви ревнуєте?

— Я не старий сюзерен із готичного роману, баронесо. Думаю, і ви не Ізольда, бо трохи вас знаю. А синьйор Паганіні... Ви ж не Трістан, маестро? Хоча б за віком... Щоправда, кажуть: сивина в бороду, а біс у ребро.

— Панове, — вирішив покласти край бароновим справам загострити розмову пан королівський радник, — давайте краще про полювання. Мені згадалось, Людвігу, як ви позаторік урятували стару жебрачку, котра потрапила у вовчу яму. Уявіть собі, маестро, зазирає барон у ту яму,

а там, окрім старої, сіроманець і лисиця. Вовк сидить, підбгавши хвіст, лисиця насвистує носом похоронний марш, а жебрачка стоїть навколішки посередині ями й благає Бога про порятунок. Людвіг наказав єгерю принести драбину, спустився в яму, вбив кинджалом вовка й визволив з полону стару.

— А лисиця? Що сталося з нею? — поцікавилась не без іронії баронеса.

— Лисицю барон відпустив. Вона й так натерпілась.

— Історія, якій позаздрив би Мюнхгаузен, — пустила шпильку баронеса Єлена.

— Ви ставите під сумнів правдивість моєї пригоди? — обурився барон. — Свідком був мій єгер, поштивий Ріхард.

— П'яничка Ріхард. За кухоль пива він зголоситься свідчити, що ви в лицарському обладунку допомагали Зігфріду здолати змія.

— Це вже занадто, — аж пополотнів од люті фон Ріттерштайн. Рвучко підвівшись, він витер серветкою підкручені лілові вуса, вклонився з викликом і залізною ногою посунув до дверей.

— Єлено, навіщо ви так? Що подумає про нас маестро? — засмутився королівський радник. — Ви ж не будете суворим суддею, синьйоре Нікколо? Мабуть, і в італійських сім'ях трапляються непорозуміння. А ви... якої ви думки про цю мисливську історію?

— Я вірю в правдивість навіть історій барона Мюнхгаузена. Звичайно, не всіх, а, скажімо, історії з дорожнім ріжком. Я читав її кілька днів тому моему синові Ахілліно. Замерзлий ріжок відтанув у будинку станційного доглядача і засурмив. Я сам колись був свідком такого явища. І ще... — Паганіні пожвавішав, — в мисливській оповідці вашого зятя є вельми цікава річ: стара жебрачка, потрапивши у вовчу яму, здавалося б, не мала й надії на порятунок — цілу ніч просидіти в пастці разом з голодним сіроманцем і залишитися живою — хіба це не чудо?

— Легше вибратися із Стигійського болота, — із розумінням похитав головою королівський радник.

— Стару врятував не барон Людвіг. Спасіння прийшло від Бога. Стара молилась, а сила молитви, коли вона ґрунтується на щирій вірі в Ісуса Христа, безмежна. Хіба не так приборкав лютого сіроманця Франциск Ассізький?

— Це той святий, що проповідував птахам?! — зрадів королівський радник: йому сподобався дипломатичний хід Паганіні. — Після його проповідей птахи линули до неба й утворювали у високості живу фігуру хреста. Я мав радість бачити в Луврі картину флорентійця Джотто ді Бондоне „Святий Франциск одержує стигмати“. Там є і сценка „Франциск і птахи“. Пригадуєте, Єлено, я розповідав вам про це?

— Так, батьку. Але зараз річ не в тім. Невже ви такий довірливий, синьйоре Паганіні, що могли повірити вигадці Людвіга? Зізнайтесь: ви задля дипломатії згадали мюнхгаузенову байку про відталий ріжок. Ще й доточили, що були свідком чогось подібного. Не можу зрозуміти — ви той скрипаль, що має демонічну силу таланту, а це означає — виклик і двобій, чи ви — хитромудрий дипломат з неймовірними здібностями музиканта? Скрипаль, котрий на сцені імітує демонізм, а в житті поміркований і обачний, як навчитель з парафіяльної школи, — то це і є уславлений Паганіні?

— Митець на сцені й митець у повсякденному житті — два різних полюси, баронесо. Ці полюси в постійній борні. Вранці перемагає один, увечері перемога за іншим. І так до скону... Митці стають жертвами цієї борні. Вона руйнує їхні чесноти, спокушає втечею у байдужість і пристосованість, завдає нестерпних мук сумлінню... Звідси — меланхолія, екзальтованість, безсоння, галюцинації, нав'язливі ідеї... Чи не тому геніям загрожує божевілля? — маестро втомленими очима дивився на баронесу, розгублено і з докором, і вона здогадалась, що ненароком образила його, бо зачепила болючу струну, яку синьйор Паганіні довгі роки зберігав не-

доторканою. — Доли Тассо, Свіфта, Руссо, — стиха продовжував маестро, — свідчать про те, що геніальність, заворожена блукаючими вогниками натхнення, може потрапити в трясовину безглуздя... Щодо музики відталого дорожнього ріжка, яку я справді чув, то вона могла бути звичайною слуховою галюцинацією. Але я чув музику, баронесо, і був у захваті. Либонь, щось подібне до цього відчував і Тассо, коли звідкілясь линула срібна музика дзвонів, чаруючи його слух красою й наповнюючи серце страхом. А може, моя історія з відталим ріжком — прозоріння слуху, несподіване, фантастичне, тому я вірю Мюнхгаузену.

— А я вірю вам, — розчулився королівський радник.

— Я хочу відтворити ту музику, — сумно посміхнувся маестро. — Чи не міг би хтось із слуг принести мою скрипку? Вона в чорному футлярі. Я поклав його на канапу в мансарді...

Коли принесли футляр зі скрипкою, Паганіні обережно, мов дитя з колиски, вийняв творіння Гварнері дель Джезу, погладив струни, на хвильку заплющив очі, а відтак змахнув смичком — і залу, яка застигла у напівсні, пробудили мажорні звуки ріжка.

— Неймовірно! — вигукнув королівський радник. — Точнісінько так попереджають візники зустрічні екіпажі, коли бенкетує заметіль або коверзує туман.

— А тепер уявіть собі зимову ніч, засніжену дорогу, екіпаж, у якому їде скрипаль із Генуї, завинутий у важку ведмедючу шубу, наляканих вовчим виттям коней і візника, який хворостить їх безжально батогом, а вдалині... А вдалині блукають у п'їтмі вогники селища... Чи то насправді селище, чи то фата моргана... Здається, що долинають з того жаданого притулку голоси свійських тварин і птахів... Мукають корови, бекають вівці, гавкають собаки, нявчать коти, кудкудакають кури, галдикають гуси, кукурікає півень... — Паганіні, наче розбійник ножем по горлянці, різонув по струнах смичком — і зала здригну-

лась од диявольської какофонії: завивання, іржання, цьвохкання, мукання, бекання, валування, нявкання, кудкудакання, шварґотіння, кукурікання — і все це на тлі нестерпно болючого співу віхоли. Баронеса Єлена, не витримавши тортур цієї пекельної музики, затулила руками вуха. Її красиве молоде обличчя вкрила тінь невимовного страждання. А в смарагдово-синіх очах, безхмарних і безтурботних ще за хвильку до початку шаленого танцю безжального смичка, застигли біль і благання. Паганіні, побачивши ті очі, збагнув нарешті, яка чутлива і вразлива душа у цієї німкені, й змилюється: приборкав смичок, і какофонія вщухла.

— Уявіть тепер, як у темряві екіпажа я дістаю з футляра мою скрипку і, щоб захистити себе, і візника, і знесилених чвалом коней від чортовиння жахливого марення, починаю грати...

Маєстро зробив розчерк смичком — і неймовірно ніжні звуки, які можна почути тільки навесні, коли повітря наповнюється ароматом квітучих садів і сонце розвішує на зелених гілочках золоте павутиння, наповнили залу. Поволі ці звуки спліталися смичком маєстро в мелодію неземного кохання. Баронесі здалося, що під склепінням зали з'явилися сотні маленьких, як колібрі, амурчиків, які, кружляючи в ритмі романтичного вальсу, сипали згори білосніжні пелюстки жасмину. А коли остання білосніжна пелюстка, ковзнувши по пасму бурштинового волосся, опустилась на долоню баронеси, перетворившись на перламутрового метелика, амурчики натягнули свої крихітні луки й випустили маленькі, як голки, стріли, й вони усі разом вп'ялися в її не захищене від любові серце. Баронеса Єлена знепритомніла, а коли почуття повернулись до неї — не без допомоги сімейного лікаря, Паганіні в залі вже не було. Баронеса зрозуміла, що відтепер її вражене коханням серце навіки належатиме цьому скрипалю — з пекельною зовнішністю й з едемським талантом...

Тільки-но на засніжених верхівках дерев зазміючилися срібні тіні зимового ранку, мисливці замку барона Людвіга фон Ріттерштайна вирушили на полювання. Дорогою до них мали приєднатися селяни й бюргери з навколишніх містечок. Не знаючи про це, в одному з чотирикутників барокового лісу раювала у снах вовча зграя. Зігріваючи своїм тілом цуценят, усміхалась уві сні красива молода вовчиця. Скрутившись бубликом, спали підлітки-поярки, мандруючи у сновидіннях лісовими стежками. І тільки не спав старий сіроманець, ватаг вовчої зграї. Тривога, мов злодій, нишпорила в його серці, не дозволяючи ні на мить заспокоїтись і заплющити очі. Старий вовк напружено вдивлявся в сіре сукно студеного вранішнього туману, що огортав бліді привиди кущів і стовбурів дерев, і раз по раз втягував ніздрями морозяне повітря, прислухався до зрадливої тиші.

Замок барона фон Ріттерштайна, який розбудили збори мисливців, як тільки останній з них опинився за його брамою, знову натягнув на вежі та мури снігову ковдру й поринув у глибокий зимовий сон. Блукала у сновидіннях у своїй спочивальні баронеса. Позасинали порадувані від'їздом барона та його супутників служниці. Полегшено зітхнувши, задрімав конюх. Захропів кухар. Засопіли носами уві сні кухарчата. І міг би Морфей святкувати перемогу, аби не синьйор Паганіні, який один не спав у цьому сонному царстві. Маестро відтоді, як зачинилася за мисливцями брама, ні на мить не присів, знервований, сновигав по кімнаті, раз по раз зупиняючись біля вікна, щоб зазирнути у проху кане у розмальованій морозяними квітами шибі вічко. Але його тривожний погляд ще довго не міг пробитися крізь важку сіру завісу ранку, щоб подолати засніжені версти й долетіти до лісу, в якому мала вдень розігратися трагедія. Паганіні здавалось, що коли його погляд досягне того лісу, він розбудить вовчу зграю, попередить її про небезпеку, й гнані звідусіль, винні лише тому, що з'явилися на світ, сірі аборигени лісових хащ встигнуть втекти, й замислена мис-

ливцями трагедія не відбудеться. Дивна річ, він, котрий на-
лежав до істот, яким поталанило чинити суд над усіма чоти-
риногими, не кажучи вже про хижаків, раптом відчув себе
відповідальним за споконвічну жорстоку владу людей над
тваринами. Він відчув нестримну симпатію до тих вовків, до
тієї вовчиці та цуценят, котрі зараз ще спали на снігу, диха-
ли, жили, а через якусь годину, нажахані пострілами, мета-
тимуться по лісу й падатимуть підкошені смертельним
вогнем на той самий сніг, і білосніжна скатертина забар-
виться кривавим сміхом. Тільки сьогодні Паганіні зро-
зумів, що він теж беззахисний, як ті приречені на загибель
вовки, хоча такий же, як вони сильний і розумний. Він був
достоту самотній вовк у замку барона фон Ріттерштайна, ко-
трий потрапив у пастку, котрому лапу мертвою хваткою за-
тисли щелепи капкана, й вирватися, здобути волю він може
тільки єдиним способом — безжально відгризти й залишити
в металевих щелепах ту нещасливу зранену лапу. Втоми-
вшись від шаленого руху й важких думок, маестро безсило
опустився на холодну підлогу й сидів на ній, скоцюрбив-
шись, здається, цілу вічність і ніколи б уже більше не
підвівся, якби не почув раптом рятівний стук у двері й вину-
ватий жіночий голос: "Ви не спите, маестро? Баронеса пита-
ють, чи не забули ви про свою обіцянку".

Баронеса чекала на Паганіні у залі, де зазвичай приго-
щали гостей баварськими стравами. Чемно привітавшись,
маестро спитав у господині, як вона себе почуває, і почув у
відповідь, що непогано, але не завадило б подихати свіжим
повітрям, і вона сподівається, що синьйор Паганіні не
відмовить супроводжувати її під час прогулянки околицями
замку.

Запряжені коні й розмальовані ґринджоли стояли вже
біля ґанку, а візник тупцяв на місці, гріючи змерзлі ноги.
Хоч баронеса була одягнена в елегантний оздоблений золо-
тими візерунками кожущок, а Паганіні ховався від морозу в
теплому довгополому пальті, але, сівши у ґринджоли, обид-

ва, загорнулись у ведмедячі шуби, котрі заздалегідь приготував для них запобігливий камердинер. Ранок був аж надто студений. Сонячне проміння, яке торкалось щоки маестро, здавалося йому викуваним з холодної криці.

Паганіні пошкодував, що нерозважливо погодився на цю прогулянку, ніби він був не втомлений роками й хворобами музикант, а молодий і здоровий, як огир, улан. Спочатку їхали мовчки. Баронеса робила вигляд, що не помічає похмурого обличчя маестро. Паганіні подумки дякував їй за це, але порушувати мовчанку не збирався. Перетнули вкрите білою веретою поле й скуту морозом річку й виїхали на припорошений снігом шлях, що вів до лісу, в якому кілька годин тому зник похід мисливців. Сонце подобришало. Його проміння вже лоскотало теплом маестрові ланити, й він змінив гнів на ласку. Баронеса відчула це й одразу прохопилася словом:

— Ви — прекрасний співбесідник, синьйоре Паганіні. З вами не занудьгуеш. Ваша вишукана балакучість зачаровує.

— Справді? А я вже грішним ділом подумав, що вам набридло мене слухати.

— Так набридло, що я вже думала вас розбудити, — підбадьорила баронеса чарівною усмішкою. — Ви не в настрої чи засмучені тим, що ми з вами наодинці?

— Не наодинці, а з візником, — усміхнувся й Паганіні. — А якщо серйозно, то мені протипоказані німецькі мори-зи. Як, до речі, протипоказане й спілкування з красивими німецькими жінками, особливо заміжніми.

— Ви побоюєтесь закохатися в одну з них?

— Навпаки, я боюся, щоб хтось із них не покохав мене.

— І чому ж, дозвольте спитати?

— Не хотів би, щоб її душа страждала від розчарування й безнадії.

— Ви занадто самовпевнений, синьйоре Паганіні. Невже ви ніколи не бачили себе в дзеркалі? — в очах баронеси засвітилися гнівні бісики.

— Закохаються не в мою парсуну, а в мою музику. Німкені — жінки вразливі, до того ж сентиментальні. На відміну від італійок, які живуть у царстві музики і для яких вона скоріше подруга, ніж володарка, німкені мріють потрапити в її царство, а коли потрапляють, то стають добровільно рабнями музики, і хоч це рабство вимріяє й солодке, воно з часом стає нестерпним, як нерозділене кохання. Ви чули про таке кохання, баронесо?

— Ми приїхали, Паганіні, — баронеса наказала візнику зупинити коней. — Далі підемо пішки...

Узлісся було пустинним. На тлі вбраних у білі шати ялин, що, як велети, торкалися срібними шоломами імлістого неба, застигли одягнені в білосніжні тоги й туніки карлуваті осики й кущі глоду та ялівцю, нагадуючи мармурові статуї еллінської доби.

*"Раптом призвідник ганебної бійки Фіней схаменувся:
Наче зі снігу, довкіл статуї друзів побачив.
Каючись, кличе на ймення тих безпорадних,
Небо про милість благає, хоче торкнутись найближчих:
Може, обманюють очі? Марна Фінея надія:
Скрізь тільки смерть мармурова..."*

— продекламувала латиною баронеса. — Читали Овідія?
— Мені читали. Одна синьйора, яка любила гітару...

Паганіні хотів щось додати до сказаного, але в цю мить у лісі пролунали постріли. А відтоді почалася така стрілянина, ніби в лісових хащах ішла війна не на життя, а на смерть.

— Барон знайшов вовчу зграю, — тінь суму пробігла по обличчю баронеси. — Допоки він не повбиває усіх вовків і вовченят — не заспокоїться. Торік натрапив у лісі на вовче лігво: старого сіроманця й вовчиці там не було, лише п'ятеро цуценят. Він так од люті оскаженів, що надавав стусанів єгерю, а вовченят потоптав чоботами. Таке може статися й сьогодні.

— У "Метаморфозах", про які ви щойно нагадали віршами, є оповідка про Лікаона, міфічного володаря Аркадії, котрий перевершив усіх нелюдів жорстокістю. Юпітер перетворив його на вовка. Те саме станеться і з вашим бароном Людвігом, якщо сьогодні він повторить свій жахливий вчинок, — в очах Паганіні було стільки вбивчої впевненості, що баронеса Єлена відсахнулась, відчувши страх і водночас захват.

Поверталися до ґринджол, не дивлячись одне на одного. Позаду гриміли постріли. Полювання на вовків тривало. Раптом баронеса зупинилась:

*"Шерстю почав обростати, пазурі злі замість пальців.
Ось уже вовком він став, та ознаки людські*

ще лишилися:

*Пасма блищать сивини й тільки йому притаманні
Люта заграва в очах й усмішки рана звіряча..."*

— У вас чудова пам'ять і бездоганне знання латини. А я не можу запам'ятати жодного вірша.

— Латини мене навчив батько, давав читати Горація та Вергілія. А коли подорослішала, подарував "Метаморфози" і сказав, що Овідій його найулюбленіший поет. Відтоді я не розстаюся з цією книгою. А ще залюбки читала Катулла, Апулея, Сенеку... У товаристві мене називали римською вовчицею.

— Ова, це комплемент.

— А коли написала шкiц про Марка Аврелія, почали дивитись, як на божевільну. Батько сказав: "Не хочеш, щоб круки виклювали тобі очі, — не вилазь на дзвіницю", — і почав шукати жениха. Нагодився барон фон Ріттерштайн...

— У вас оригінальний чоловік. Для аристократа — це рідкісне явище.

— Так, мені поталанило. Тисячі німкенів благають Бога послати їм такого чоловіка, як мій Людвіг. Я щаслива...

Неймовірно щаслива... — голос баронеси затремтів, і Паганіні побачив, як в її очах заблискотіли сльози.

Маестро розгубився, здогадавшись, що за цим станеться, і не помилився: баронеса обпалила його поглядом, у якому змішалися зненависть і кохання:

— Ви безчуттєвий, огидний. Ви могли б замість опудала лякати на городі горобців. Я не хочу вас бачити. Якби мала рушницю, ви б зрозуміли, на що здатна жінка, яка втрачає гідність. Я кохаю вас, жорстокого, бридкого. Кохаю й ненавиджу. Я не можу жити в цьому клятому замку, увезіть мене, украдіть.

Вона говорила з такою пристрасстю, з таким відчаєм, що Паганіні ледве втримався від необачного кроку. Він не мав права відповісти їй щирістю на щирість: те, що дозволено скрипці, заборонено скрипалеві.

— Баронесо, ви вродливіша за ту Єлену, котру ваш земляк зробив жінкою Фауста. Ви привабливіша за спартанську царицю, через яку спалили Трою. Але на жаль, я не гетевський герой і тим паче — не Паріс. Я старий і потворний. У мене тисячі вад і хвороб. В усьому винна моя скрипка: вона зачаровує жіночі серця й засліплює жіночі очі. Ви закохались у творіння Гварнері дель Джезу, а думаєте, що полюбили мене.

— Припиніть блазнювати! — перебила баронеса. — Ви — боягуз. Боїтеся скандалу, гавкоту газетярів, помсти барона, немилості баварського короля. Ви розумієте, що моя втеча з вами означатиме кінець ваших гастролей у Німеччині. Вигідних гастролей... Вам лячно від думки, що можете втратити тисячі талерів. Ви — жадібний, як Мідас: хочете, щоб усе, до чого торкнеться ваш смичок, перетворювалось на золото. Навіщо вам стільки грошей, Нікколо?

— Так запитує той, хто ніколи не злидарював, наївна Єлено, — з гіркотою відказав Паганіні.

— Не ображайтесь.. — мовила втомлено. — Це крик розбитого серця...

— Хіба можна на вас ображатися, баронесо? Навіть троянці, що зазнали через Єлену лиха, казали: "Воістину не без підстав воюють сини Іліона з ахейцями: ця жінка вродою не поступається немертним богиням".

Збентежені, вони не помітили, як піднялися на засніжений пагорб, на якому спочивав укритий білосніжною пухнастою ковдрою старовинний цвинтар і раювала в рожевих променях зимового сонця струнка, як свіча, готична церквочка. Якась невидима сила підвела їх до припорошеного білими пелюстками гранітного надгробка, над яким схилився у задумі всіяний сніжними квітками кущ жасмину. Паганіні підсвідомо збагнув, що і цей надгробок, і цей кущ жасмину він уже бачив, згадав далеке марення, яке вельми тоді стурбувало. Змахнув рукавом шуби сніг і напівпошепки прочитав викарбуваний на надгробку латиною напис: "Воскресну!" Прочитала й баронеса, але подумки. Непомітно глянула на маестро: він був зараз найсамотнішою у світі людиною, і цей земний самітник — тут баронеса не могла помилитися — дивлячись смиренно у синє небесне віконце, звертався з молитвою до Великого Самітника, котрим завше є християнський Бог. Либонь, віддала би баронеса частину своєї привабливості та молодості, аби дізнатися, які слова були в тій молитві.

— Ви щось хотіли в мене спитати, Чарівна Леді? — відчувши на собі співчутливий погляд, прошелестів змерзлимими устами Паганіні.

"Він назвав мене Чарівною Леді... Як дивно, приємно і боляче!" — подумала і сказала стиха:

— Ви не втомилися від самоти, маестро?

— У цьому житті всі ми самітники. Кожний з нас упродовж життя зазнає душевних мук і страждає чи то від нерозділеного кохання, чи то від невизнання, чи то від неспроможності втілити мрію... А якщо фортуна й усміхнеться комусь, і він матиме щасливе кохання, і славу, і багатство, і навіть владу, то все одно він зазнає страждань, якщо не

душевних, то фізичних. Поранення, хвороби, старість... Усе, що стосується душі — сновидіння й дим, а все, що стосується тіла — потік з порогами й водоспадами, лише інколи, коли таланить, — спокійне річище. Але насамкінець і потік, і спокійна ріка зникають, їх висушує пекельний вогонь Тартару. Кожний з нас, як би нам не співчували, як би не допомагали, має свої муки й страждання, болі й хвороби, початок і кінець. Немає жодного, хто б не лишався у скрутний час сам на сам зі своєю совістю, з усвідомленням своєї мізерності та смертності. То хіба ми не самітники?! Я втопився від самоти, баронесо, я втопився від життя.

— Думала, найбільшим песимістом навіки залишиться Марк Аврелій... а виявилось... — баронеса завагалась: що йому сказати? — Мені сумно з вами. Ще й цвинтар... Чий це надгробок? Ані епітафії, ані імені. Тільки цей відчайдушний поклик. А ви хотіли б воскреснути, маестро?

— Навіщо? Щоб знову страждати? Моя музика залишиться зі мною й у царстві тіней: Бог милостивий. Я сумуватиму лише за скрипкою... Ходімте, баронесо. Стає холодно.

Повертались до замку мовчки, ніби їхали не в розмальованих веселими фарбами ґринджолах, а в чорному катафалку. Не звертали уваги навіть на постріли, які все ще гриміли в лісі. Вкритий білим саваном, ліс поволі плинув на захід, збільшуючи відстань між ялинами, що вартували на узліссі, й ґринджолами, в яких, заплющивши очі, сиділи невдоволені собою маестро й баронеса Єлена, що поринула в хвили самобичування.

Коли в'їхали на подвір'я замку, срібний годинник, подарований Паганіні княгиною Елізою Бачоккі, сповістив мелодією тарантели, що половина шаленого дня канула на решті в Лету. Чи не вперше після розмови на цвинтарі маестро співчутливо глянув на баронесу, будучи впевнений, що побачить на її обличчі розгубленість і смуток. Але, на превеликий подив Паганіні, вид Єлени фон Ріттерштайн був

упевнений і погордливий, а постава достоту царствена, ніби в ґринджолах сиділа не вона, а спартанська цариця, котру Паганіні бачив на барельєфі Кампанського музею: кам'яна картина зберігла зображення гомерівської героїні, що поверталась у колісниці разом із Менелаєм до Спарти, і вигляд вона мала не полонянки, а тріумфаторки, яка перемогла своєю неземною красою і троянців, і агамемнонове військо. Холодні мурашки поповзли по спині маестро: у цю мить він теж відчув себе переможеним. Проте через якусь хвилику в душі, мов зойк обірваної струни, озвалося поранене "его", нагадавши про філософію скрипки Гварнері дель Дездемо, яку маестро присягнувся не зраджувати до скону.

На запрошення баронеси зустрітись після короткого відпочинку, щоб разом пообідати, Паганіні відповів, що почуває себе погано й має намір побути на самоті у своїй мансарді аж до повернення з полювання мисливців.

Мисливці повернулися з полювання веселі й збуджені шнапсом. Низка саней в'їхала на подвір'я замку з піснями й жартами. В останніх санях були мисливські трофеї — забиті сіроманці з вовчентами. Паганіні з вікна своєї мансарди бачив, як, жестикулюючи, розповідав мисливські небилиці королівський радник, як сміялися, слухаючи його, мисливці-бюргери, котрих запросили відсвяткувати вдале полювання, як барон фон Ріттерштайн показував камердинеру живого вовчєня, тримаючи маля за холку й розмахуючи мішком, з якого його витягнув. Маестро розумів, що барон залишив вовчєня живим для принади. Не було сумніву: врятувалася вовчиця, а значить, прибіжить з лісу до замку по своє дитя. Материнське серце тварини часто буває відданішим за материнське людське. Аби було навпаки, не зумів би синьйор Паганіні викупити права на сина в Антонії Бьянки, якого вона народила для маестро, й жив би Ахіллєно не з ним, а з істеричною й ласою до грошей співачкою.

Барон Людвіг кинув вовчєня у клуню й разом з іншими мисливцями посунув до тієї зали, де ще з часів Серед-

ньовіччя, коли його предки звели цей замок, зазвичай святкували перемогу над мешканцями лісового царства, незалежно від того були вони грізні та небезпечні, як вовки, чи сумирні та беззахисні, як лані. Бенкет у мисливській залі тривав аж до пізнього вечора, коли на чорному оксамиті неба один по одному почали з'являтися золоті талери. Либонь, ті, які пообіцяв заплатити мисливцям за вбитих сіроманців барон фон Ріттерштайн. Червонопикі від морозяної прогулянки та від горілки й баварського пива бюргери запихалися смаженими сосисками, об'їдалися гострими соусами, а втопившись, робили перепочинки й затягували веселих і войовничих мисливських пісень, зміст яких був незрозумілий для Паганіні. Хоч співаки прочинили вікна, важке морозяне повітря глушило звуки, безладно м'яло їх, перетворюючи на какофонічний гул. Паганіні не відходив від свого вікна, раз по раз прохукував у морозяній шибі вічко й стежив за тим, що відбувалося на замковому подвір'ї. Здоволено потирав змерзлі руки, коли бачив, як служниці носили кварта з горілкою та полумиски з наїдками вартовим, що грілися біля груби в сторожці й виходили по черзі, щоб стати на варту біля брами.

Нарешті, бенкет ущухнув, догорів, як хмиз у каміні синьйора Паганіні. На замок опустилася, мов зграя чорного вороння, ніч. Господарі, гості та слуги позасинали. Все огорнула мохната й глуха, наче тетерук, тиша. Ані звука, ані шереху. Синьйор Паганіні одягнув чорне, мов ця ніч, пальто, вхопив ще чорніший крислатий капелюх і тихо й м'яко, щоб не рипнула якась стара сходишка, почав спускати вниз. Ось і подвір'я. Очі швидко звикли до темряви: вдалині, біля брами, палав припнутий до муру, смолоскип, праворуч і ближче розгледів вольєр із напівміфічними круками, ліворуч видніла стайня, а неподалік від неї причаїлася клуня, в якій скніло затуркане й налякане вовченя. Маєстро пішов навпростець до дерев'яної споруди, підмітаючи полами пальто засніжене подвір'я. На щастя, клуня була не

зачинена. Паганіні напружив зір і побачив вовчєня, що скрутившись бубликом, спало у сїні. Він підняв його, притиснув до грудей і понїс до замкової брами. Варта куняла. Маєстро посміхнувся вартовому, котрий спитав німецькою, "куди йдеш", і, відказавши італійською "чао, бамбіно", перетнув кордон баронового маєтку.

Місяць, мов лисє телятко, боязко виглядав із-за хмар, кидаючи своє проміння на засніжену дорогу. Паганіні не знав, де він зупиниться й випустить вовчєня. Застелєне білою ковдрою поле здавалося безмежним. Аж раптом вдальїні уздрів два нерухомих срібно-зелєних вогники і збагнув, що то вовчиця. Важка тиша притискувала до землі, й здавалося, що це не тиша, а свинцева товща криги ламає щогли впевненості його душі. Попереду був хижак, і про наміри його знав хїба що Господь Бог.

Відстань між людиною та вовчицею поволі зменшувалась. Кроки маєстро ставали все важчими. Він примушував себе дивитися лише на сніг, а коли вже було не сила терпіти й він підняв голову, до вовчиці лишалося не більше дюжини кроків. Вона була напрочуд красива, сріблясто-біла, як той сніг, у якому ноги Паганіні загрузали по самісінькі колїна. За скривджєною володаркою лісів видніли пам'ятники й надгробки цвинтаря, на якому вдєнь назвав маєстро вродливу німкеню Чарівною Лєді. Серед тих надгробків був і той, на якому, за останньою волею несамовитого небїжчика, волало викарбуване без надїї на порятунок: "Воскрєсну!".

Паганіні зробив ще один крок, мабуть, найважчий. Вовчиця не поворухнулась, нїби розуміючи, що будь-який прояв її материнських почуттів може налякати людину, що притискує до грудей її цуцєня, і це може призвести до трагедії. Паганіні був вдячний їй за витримку. Обережно поставив вовчєня на сніг. Воно заскавувало, а потім радїсно вискнуло й почалопало до матерї, яка поспїшала назустріч. Вовчиця обнюхувала цуцєнятко, а маєстро здавалось, що вона його цілує.

Впізнавання тривало якусь хвилю. Аж ось срібляста красуня вхопила вовчєня зубами за холку й побігла через цвинтар до лісу. Серце маєстро радісно затріпотіло, як у далекому дитинстві, коли йому щастило врятувати якусь маленьку чотириногу істоту від сліпої злоби таких же маленьких двоногих катів. Він підійшов до того місця, де ще тремтіла у світлі місячного проміння хмарка з двох аур — вовчєняти та вовчиці. Із солодким щємом подивився на вовчі сліди на снігу й отетєрів од несподіванки: на зім'ятій білосніжній скатєртині виблискували десятки схожих на сльозинки перлин. Чи то сльози вовчиці перетворились на перлини, чи то заморські коштовні кульки з намєста баронєси Єлєни замерзали на околиці цвинтаря — маєстро так і не второпав. Внутрішній, породжений інстинктом самозахисту супротив примусив його розвернутися й стрімко, не розбираючи стежки, почвалати до замку.

У мансарді на синьйора Паганіні чекала несподіванка: на застєленому зеленою скатєртиною столі біліли засушена квітка кактусу та записка:

"Цю квітку я зберігаю вже два роки, поклала у томик Данте. Розгорнула сьгодні й прочитала:

*Єлену там уздрів, через яку
Ахєйці зруйнували давню Трою.
Помітив я в очах її сльозу
Розпуки, бо немає їй спокою,
Як і палкій Ізольді, що була
Отруєна Амуровим напоєм...*

Чому я поклала квітку саме на цю сторінку? Либонь, це доля... Подивіться на сплячу красуню і згадайте вечір на віллі маркіза Агуадо та почуття, яке спонукало Вас подарувати її мені. Я хочу, щоб Ви повернули квітку, але не вранці і не тут. Вам треба покинути замок, поки не прокинулись

мисливці. Барон не подарує Вам урятування вовченяти. На шляху до Мюнхена є містечко Вальдзее. Там є старий, як вільшаний король, готель. Зупиніться в ньому. Скажіть, що Ви — філософ Генріх Неттесгеймський. Я приїду через три дні, щоб забрати цю квітку. Ваша Єлена.

Чому Ви назвали мене на цвинтарі Чарівною Леді?"

До схід сонця синьйор Паганіні, не прощаючись ні з ким, сів у свій екіпаж і поїхав шляхом, що вів до Мюнхена.

Розділ VII

КЛЮЧІ ВІД РАЮ

Травень 1840 року. Франція. Ніцца.

Будинок неподалік від моря

Зимовий цвинтар за околицею Відня з висоти пташиного польоту нагадував сіряве старезне веретище, яке судомилося від тортур, що затято чинив безжальний, мов кат, північний вітер, обрушуючи на надгробки та хрести шквалісті потоки дощу й крижаних голок. Неподалік від виритої могили зупинився чорний катафалк. Дві виснажені повсякденною скорботною роботою шкапи схилили голови, намагаючись вберегти очі від гострих крижаних скалок. Візниця, брутално вилаявшись, гукнув двох вічних гробокопів, які, либонь, ховали й Гамлета ув Ельсинорі. Змерзлі недбайливці витягнули з катафалка домовину й понесли до могили. Візниця навіть не поворухнувся, щоб допомогти. Опустили домовину в яму, де вже гиніли від зневаги дві труни із безпритульними небіжчиками. Схлипнула чи то від смутку та жалю, чи то від того, що не дадуть і скибки хліба кладовищенська жебрачка. Витерла сльозу красива жінка у жалобному вбранні, засмучена й розгублена, ремствуєчи на мойр, байдужих і поквалних. Це була Смерть. Застукотіли грудки мерзлої землі по віку домовини. Ані дружини небіжчика, ані друзів. Тільки студений вітер. І чужі, мов шпільмани-заброди, люди, що грають у кошмарній виставі "Поховання Моцарта". І мовчазний, як місячна пустеля, глядач — синьйор Паганіні, невидимий для акторів проти волі.

— О, Моцарт, Моцарт! Який дивовижний талант і яка жахлива доля! — покликнув-простогнав Паганіні.

— А хіба у нас з вами доля краща? — почувлося, мов крізь завію сну.

— І ви тут, лорде?! — озирнувся синьйор із Генуї. — Знову зійшли з портрета?

— Ні, цього разу ваш друг Байрон спустився по цих сходах просто з неба, — поблажливо посміхнувся лорд. — Це ті самі сходи, які наснилися патріарху Якову, і ті ж янголи. Бачите?

Дивовижні були ті сходи: ніби з гірського кришталю, чисті й прозорі, але то не кришталь, а струмені світла з'єднували землю та небо, й архітектором цієї споруди, либонь, був сам Бог. Янголи з білосніжними крилами стояли на сходинках й сумними усмішками намагалися підбадьорити Паганіні, мовляв, ми не тебе зустрічаємо, твоє ще часом не помертвіло. Аж тут почув маестро малинові голоси небесних дзвоників, і на якусь мить усе навкруг освітилось, і цвинтар, і надгробки, і хрести, і гробокопи, і навіть катафалк заіскрили, наче на сонці паморозь. Ані вітру, ані дощу з гострими крижинками, ані зимової журби. Паганіні побачив Моцарта, усміхненого, життєрадісного. Він легко, мов невагомий, підіймався по сходах, а навстріч йому плинула постать молодої красивої жінки в атласистому блакитному вбранні з білою трояндою в руці. То була Марія Антуанетта, остання королева Франції, яку стратили марати й робесп'єри й обезсмертив пензель парижанки Віже-Лебрен. Янголи тепер уже всміхалися радісно. Малинові дзвоники співали весело. І не було вже болю в серці синьйора Паганіні, а лише ледь відчутний млосний щем.

— Ваше Величносте?! — почув маестро схвильований голос Моцарта. — Колись у віденському палаці нетямкий хлопчак Вольфганг освідчився в коханні австрійській принцесі, запропонував їй руку і серце, а вона відмовила...

— Ви тоді були дитиною, сонячний генію, — ніби виправдовуючись, відказала королева. — А принцеса Марія Антуанетта зарозумілим дівчиськом. Шкода, що все це в минулому. І все ж є вічна божественна справедливість, і тепер я хочу запропонувати вам руку... на жаль, тільки руку, бо серця наші лишаються на землі.

Моцарт галантно взяв за руку Марію Антуанетту, й вони, стиха перемовляючись, полинули сходами вгору, а янголи проводжали їх лагідними поглядами, допоки постаті генія та королеви не розтанули у ніжно-блакитній високості.

— Ну, ось і все, — мовив задоволено Байрон. — Душа Моцарта заспокоїлась. Сподіваюсь, Бог вручить йому диригентську паличку: хіба знайдеш кращого провідника для райського оркестру?! Добре, що Констанца Вебер злякалася негоди й після заупокійної меси в церкві Святого Стефана поїхала додому. Якби зараз була на цвинтарі й побачила, хто повів Моцарта в едем, не обійшлося би без сцени ревності...

— А друзі, де його друзі?! — покликнув синьйор Паганіні.

— Друзі бувають гірші за ворогів. Моцарт жив і помер самотнім. Така доля у більшості геніїв.

Почало сутеніти. Безіменний пагорбочок на віденському цвинтарі, злегка припорошений сріблястими голками, прощався з гробокочами та жебрачкою, бо знав, що скоро настане й їхня черга, й обірветься його зв'язок із грішним світом, і ні в кого буде дізнатися прийдешнім шанувальникам музики, де могила Моцарта. Гробокоча дозволили жебрачці сісти разом із ними в катафалк, і чорна карета скорботи рушила до міста. Подалася шукати нових переселенців до потойбіччя красуня у жалобному вбранні — немертна Смерть.

На цвинтарі залишилися тільки Байрон і Паганіні.

— Потиснемо один одному руку, маестро? Мені вже час повертатись, а вам прокидатись.

— Прокидатись?.. Значить, і ви, і небесні сходи, і поховання Моцарта — усе тільки сон? А після нього — пробудження: будинок у Ніцці, смертна одрина, вмираюча скрип-

ка, пожовклий папір, на якому писатиму розпорядження адвокатуві, бо вже втратив голос, і паризькі газети на столику, кожна з яких зловтішно сповіщає про останні судоми казино, якому я легковажно дозволив дати своє ім'я і на яке витратив зароблене потом і кров'ю...

— Я бачив готель "Гімар", перетворений ділками, яким ви довірилися, на казино: ротонда з концертною залюю, парк з водограями, афішні тумби і спокусливі обіцянки — академії з участю Паганіні, балет, вернісаж, літературні вечори... Був і на відкритті казино: увертюра Бетховена "Фіделіо", кантата Чезаре Пуньї, твори Вебера — все зі смаком... і репертуар, і виконання, щоправда, не було маестро з Генуї та його легендарної скрипки... А далі... Далі храм мистецтва, про який ви мріяли, непомітно перетворився на притулок для марнотратників і трутнів з вищого товариства, котрі не слухали класичну музику, а просаджували тисячі франків у кабінетах для азартних ігор. Коли ви дізнались про це з газет, у вас був сердечний напад. Поліція опечатала казино. Виручки з концертів не вистачило перекрити навіть чверті витрат. В один день ви стали банкрутом, геніальний мрійнику. Ледве не потрапили в боргову в'язницю. Погодьтеся, маестро, ви пошилися в дурні. Як ви могли потрапити в тенета пройдисвітів — ви, такий поміркований, і, не ображайтеся, скупуватий?

— Вони скористалися моїм розчаруванням, хворобою... Цілий рік життя я поклав на створення симфонічного оркестру в Пармі. Мене запросила Марія Луїза Австрійська, вдова Наполеона, що стала дружиною графа Бомбеллеса. Мій оркестр грав Гайдна, Моцарта, Бетховена... З ним я поставив оперу Вінченцо Белліні "Пуритани"... І замість подяки — відставка.

— Ви стали бароном, маестро, і забули про те, що треба догоджати придворним, посварилися з князем Санвітале, правою рукою Марії Луїзи, — ось і маєте. А треба було догоджати навіть мопсу герцогині, тримати для нього в кишенях цукерки, тістечка...

— Не знущайтесь, лорде. Відставка знищила не лише ідею створити найкращий оркестр в Італії — вона зламала мій дух. Хвороби накиннулись на мене, мов тарантули. Через сухоти я втратив голос. Та ще гірше я втратив надію грати на великій сцені. Концерт у рідній Генуї був останньою спробою... І тут заявилися заброди з Парижа. Втягнули в аферу моїх друзів. Обплутали й мене. Все інше ви знаєте з газет... Нині смиренно доживаю свій вік. Склав заповіт...

— Знаю. Творіння Гварнері дель Джезу заповіли Генуї. Не боляче розлучатися з супутницею життя?

— Буду сумувати за нею. Такої скрипки й у раю не знайти.

— Усе ще сподівається потрапити до едемського саду?

— Сподіваюся без надії... Я не Моцарт. Аби знав Сальєрі, що Моцарт диригуватиме райським оркестром, то налив би отруту в келих не йому, а собі.

— Моцарта вбив не Сальєрі. Моцарта вбила музика. Вона — прекрасний вампір, який висмоктує з музиканта життя, і смерть настає тим швидше, чим більше митець нерозважний, чим сильніше він закохується в цю жорстоку істоту з обличчям і торсом красунь Фрагонара та крилами й лапами кажана. Ваш друг Россіні обачніший за Моцарта. Вчасно схаменувся: після "Вільгельма Телля" не написав жодної опери, зате вигідно одружився й заприятелював із Ротшильдом. У тридцять вісім навіки опустити віко рояля — то треба мати неабиякий здоровий глузд. Я розумію його вибір: краще сорок років празникувати, ніж завчасно потрапити до раю, як зальцбурзький геній. Музика доконала й вас, Паганіні. Єдине чим можу підбадьорити: знову говоритимете, а не писатимете записки синові та старому Карло. Мільтону Бог повернув зір, Бетховену — слух. Поверне голос і вам. А тепер щодо вашого позаземного життя... Хоч ви зараз і перебуваєте уві сні, але на мить заплющіть очі й промовте подумки: "Nel mezzo del chamino di nostra vita..." Ці слова — ключ до світу гармонії, у якому ви маєте опинитись, коли, промовивши їх, розплющите очі. Там, занепо-

коєний скрипалю, ви побачите того, хто скаже, бути вам в едемському саду чи в пекельній пустелі, а може, сповістить, що судилося вам тинятись у новому житті між небом і землею, як лорду Байрону. Як на мене, останній варіант не найгірший. В усякому разі мені до вподоби спілкування з живими і мертвими, — Байрон сумно посміхнувся. — Будемо прощатись, маестро... Хоча навіть прощатись? Ми ж скоро зустрінємось — чи не так?

Коли Паганіні розплющив очі, не забувши перед тим прошепелити губами Дантові слова, Байрона вже не було, а замість оплаканого дощами віденського цвинтаря побачив огорнутий золотавим серпанком високий пагорб, завітчанний світло-жовтими баранцями, які любила його мати, побожна Тереза. Важко зітхаючи, почав підійматися вгору, прислухаючись до хору джмелів, котрі завзято гули на *до та фа-діез*, збираючи нектар з кучерявих Петрових квіток. Згадалась оповідка, яку чув від матері, коли, тримаючись за її спідницю, ступав босими ніжками по всіяній баранцями галлявині й вранішня роса лоскотала щиколотки: "Сходив апостол Петро на вершину пагорбу, на якому Господь поставив Золоту Брану, що перетинала грішним душам дорогу до раю. Гордістю й водночас тривогою наповнювалися груди: йому, а не Матвію або Марку довірив Христос вартувати й варувати ту Золоту Брану, а ще й велів чинити справедливий суд над тими, хто завершив земне життя й готувався до життя вічного — до вічного блаженства або до нескінченних мук. Хто з людей не грішний, хто не має хоча б одної-єдиної чесноти? Сповідь кожного грішника треба почути, все на терезах Божих зважити... Відпустиш гріхи — буде душа в едемському садку, не відпустиш — страждати їй у пеклі. Хіба можна помилитися? А людські сльози? Вони навіть камінь точать. Хоч дав Христос йому ім'я непохитне й тверде — Петро, але серце в апостола не кам'яне. Аж тут згадав Петро про золоті ключі від Брами: де вони? Пополотнів сердешний. Невже загубив? Навколо густа мурава — хіба відшукаєш у ній пропажу?

Тут без молодих очей не обійдеться. Гукнув апостол янголят — прилинула їх ціла дюжина. Знайшли ті ключі. Зрадів Петро, а ще більше звесіли серце апостола зворушливі квітки, що з'явилися на тому місці, де він Божий дарунок упустив. Просто на очах у нього ті квітки золотилися, і врунилися, і множилися, і плинули-розходилися од того місця, де знайшли ключі, хвилями-колами по схилу пагорба, і скоро весь той пагорб укрився баранцями, й огорнув його золотистий серпанок". Після цих слів мати помолилась і додала: "Будь, Нікколо, завше працьовитим, грай на скрипці, не шкодуючи сил. Мусиш стати в майбутньому великим скрипалем, і пишатиметься тобою уся Італія. А на схилі літ мати меш за свій жертковний труд од Бога подяку: побачиш на власні очі всіяний золотими баранцями пагорб, і Брамю, за якою едемський сад, і апостола Петра, і янголів..." Думки синьйора з Генуї виринули нарешті з минулого й подарували йому, мов красуні-афаліни рибалці-невдасі, мушлю надії. Відтак знав уже маестро, що він має вздріти на вершині цього небесного пагорбу. І позбулося його хворе серце страху, і наповнилось очікуванням чогось величного й вирішального. Йшов уже легкою ходою, хоч і ніс на квюлих раменах усі свої гріхи. Чи відпустить їх апостол Петро, почувши сповідь того, хто все життя свято вірив у Бога, але в храмах частіше грав на месах, аніж молився?

Аж ось і вершина пагорбу. Що в порівнянні з нею вершини слави і влади? Що в порівнянні з нею Олімп і Парнас? Втомлений і засмучений стояв Паганіні. За плечима лишилося земне життя, яке давно вже його не радувало, а попереду було незнане потойбічне, яке притягувало, але думка про зустріч із ним, як і згадка про життя минуле, була безрадісною.

Величезна, заввишки із Собор Святого Петра, веселка, наче коромисло-семицвітка, простягнулася-вигнулася понад високою Золотою Брамою, обабіч якої вишикувались, мов зелені лицарі, пірамідальні кипариси, нагадуючи про

благородство та нетлінність праведних душ. Стежкою, поме-режаною хрещатим барвінком, Паганіні посунув до тієї брами. Поки йшов, у голові, наче в калейдоскопі, промайнуло білими й чорними візерунками життя. Радість і журба були майстринями тих картин. І хто з них більше старався, знав тільки Бог.

Перед Брамою на сапфіровому троні сидів сивобородий чоловік у гаптованому золотом плащі поверх блакитної туніки. У його правиці побачив Паганіні золоті ключі, й згадалося Євангеліє від Матвія: "І ключі тобі дам від Царства Небесного, і що на землі ти зв'яжеш, те зв'язане буде на небі, а що на землі ти розв'яжеш, те розв'язане буде на небі". То був апостол Петро. Йому Ісус Христос довірив відпускати гріхи, йому ж дав силу відлучати від церкви. Праворуч від апостола, у затінку, під кипарисами, на бурштиновому ослоні сиділи сім миловидих жінок — сім найбільших християнських чеснот: Віра, Надія, Милосердя, Справедливість, Розсудливість і Помірність, одягнені в білі мантії та бірюзові плащі, та Хоробрість, закута в срібний обладунок і в лицарському шоломі.

Віра тримала латинський хрест, символ святої жертви Ісуса Христа, та золотий потир, символ християнської віри. На тому потирі були викарбувані слова з Євангелія від Марка: "І взяв Він чашу і, вчинивши подяку, подав їм, — і пили з неї всі. І промовив до них: "Це — кров Моя Нового Заповіту, що за багатьох проливається", — то були слова Ісуса Христа, сказані на Таємній Вечері.

Корзину з квітами тримала Надія, над головою якої сяяла кришталева корона, символ сподівань на чесну славу, а біля ніг — сріблів якір з викарбуваними на ньому словами з послання апостола Павла: "Надія для душі наче якір, міцний і безпечний".

У руці Милосердя зоріло любов'ю до Бога серце, а біля ніг стояла корзина з фруктами, нагадуючи про земні благодіяння, — то була чеснота, покликана, за Матвієм-євангелістом,

допомагати голодним і спраглим, давати притулок бездомним, одягати голоту, рятувати хворих, утішати скривджених і бранців.

Справедливість тримала у лівій руці терези, що символізували її неупередженість в оцінці вчинків і діянь, а пращицю поклала на руків'я меча, який знаменував її силу й непереможність.

На колінах у Розсудливості красувалася малахітова змійка з написом латиною: "Мудрий, враховуючи досвід минулого, нині чинить розважливо, щоб не нашкодити прийдешньому", а в руці цієї чесноти полискувало дзеркало, нагадуючи про те, що розсудливий мусить бачити себе таким, яким він є насправді.

У руках у Помірності були глек з водою й палаючий смолоскип, які мали нагадувати про те, що вода сильніша за вогонь і треба гасити хтивість і зажерливість, які руйнують душу, біля ніг її лежала гнuzдечка, символ уміння стримувати гнів, зненависть, недоброзичливість.

Схожа на Мінерву в срібному обладунку й шоломі, Хоробрість тримала щит із зображенням лева та спис зі стрічкою, на якій напис латиною попереджав: "Не випробуй моє терпіння: маю мужність і волю покарати кривдника й захистити скривдженого".

Першою заговорила Віра.

Віра. Найщирішими християнами, Нікколо, є простолюдини. Вони вірять без сумнівів і вагань. Їхні серця сповнені любов'ю до Бога й зневагою до себе. Як розуміє сонях, що треба не зводити очей із сонця, так і прості люди розуміють, що пізнання Бога без усвідомлення своєї нікчемності може призвести до гордоти, а усвідомлення своєї мізерності без любові до Бога закінчується розпачем і безвихіддю. Вони знають, що грішні, не сподіваються вимолити собі місце в раю. Вони щодня славлять Господа за те, що Він дозволив їм любити його, за те, що є Царство Небесне і Син Божий, котрий дав їм заповіді та сім чеснот, і є Матір Божа, яка захи-

щає їх, підтримує у найскрутніші години їхнього життя. Ти не проста людина, Нікколо, хоч і народився в сім'ї бідного генуезця: є в тобі іскра Божа, яку не згасили ані життєві негаразди, ані розчарування в людях, ані виснажлива праця. Твоя віра в Бога непохитна, але гризуть твоє серце, як хробак, питання: чому несправедливість панує на землі, чому не втрутиться Бог і не покарає тих, хто загруз у багні семи смертних гріхів. Ти віриш у Бога, Нікколо, але ще не знайшов його, і тому ти безталанний. І все ж, сподіваюсь, що апостол Петро відпустить твої гріхи.

Надія. Як Ісус Христос мав надію на Отця Свого, кажучи в Саду Гетсиманському: "Отче Мій, як ця чаша не може минути Мене, щоб не пити її, — нехай станеться воля Твоя!", — так і кожен зі смертних мусить мати надію на милосердя Сина Божого. Ти, Нікколо, завше Богу молився, коли на сцену зі скрипкою виходив, будучи хворим, втомленим і знесиленим. І Господь тобі силу давав, не кидав тебе напризволяще. Хоч і мав ти надію на славу, а це ознака честолюбства, але надія твоя була на славу чесну. То не є великим гріхом. Думаю, що апостол Петро зглянеться на це.

Милосердя. Знаю, Нікколо, що ти вже зрозумів: милосердя — це і любов до Бога, і водночас любов до ближнього, і що коли до ближнього байдужий, то і Господа в серці не маєш, хоч і до церкви ходиш, і сім християнських таїнств визнаєш. Але цього замало. Треба збагнути нарешті, що найліпші християнські чесноти — це віра, надія та любов, але любов найбільша між ними. Слова апостола Павла пам'ятай: "Любов довготерпить, любов милосердствує, не заздрить, не величествує, не надимається". Люди у пелікана навчатися мають любові та милосердя: дзьобом груди свої цей птах простромив і кров'ю своєю дитяток згодував. Чи завше твоє милосердя, Нікколо, було жертовне? Чи завше благодійництво без гордоти? А коли чинив милостиню, чи завше твоя ліва рука не знала, що робить правиця? Знаю, всяке було. Але допомагав ти злидарям і нужденним щедро й підтримував гна-

них і переслідуваних без оглядки на кесарів. Останнє ж твоє благодіяння розчулило: хоч збанкрутив ти, хоч змушений нині кожний шеляг рахувати, але без найменшого вагання написав листа Гектору Берліозу який потрапив у скрутне становище: "По смерті Бетховена немає жодного, окрім Вас, хто міг би воскресити серйозну музику. Маючи насолоду від божественних творів, гідних такого генія, яким є Ви, я вважаю своїм обов'язком просити Вас прийняти як знак моєї поваги двадцять тисяч франків, які будуть Вам видані бароном де Ротшильдом за моїм розпорядженням. Прошу Вас завжди вважати мене Вашим відданішим другом". Ти врятував композитора. Завдяки цій допомозі Берліоз написав чи не найкращу свою симфонію "Ромео та Юлія". Вчинок твій, Нікколо, гідний тієї вдовиці, котра поклала у скарбницю останній гріш і яку вподобав Христос, сказавши: "Ця вбога вдовиця поклала найбільше за всіх". Милосердя твоє, Нікколо, відоме апостолу Петру й, сподіваюсь, доброта його тебе не обмине.

Справедливість. "Не зважайте на особи, не зневажайте бідного", — повчав апостол Яків. Це і є справедливість. Ти ніколи, скрипалю, не поділяв людей. Гостинно зустрічав і тих, хто у шатах блискучих, і тих, хто у вбогому вбранні. У твоїй оселі почували себе рівними серед рівних і бідні актори, і музиканти, і бідарі-італійці, котрі шукали захисту від переслідунівь можновладців. Знаю, що давав ти щедро благодійні концерти, підтримуючи злидарів і сиріт, калік і хворих. Не забував земляків-генуезців, які бідували, пам'ятав про родичів, що жили у скруті. Апостол Петро про це відає. Він милостивий до тих, хто слабких і нужденних добротою зігріває.

Розсудливість. Виряджаючи апостолів у дорогу, Христос говорив: "Оце посылаю Я вас, як овець між вовки. Будьте ж мудрі, як змії, і невинні, як голубки". Закликав Господь апостолів бути розсудливими, застерігав від нерозважливих вчинків, від необережності, бо могло це завадити величній меті — нести Слово Боже людям. Розсудливість — сестра

Мудрості, і це ти збагнув, Нікколо, але, на жаль, не завше був обачним. Бракувало тобі невинності горлиці, а без невинності розсудливість зі щербинами. Газетярські плітки, бульварна брехня, салонні інтриги — все це наслідок твоєї нестриманості, інколи зухвалості. Замість того, щоб не звертати на це уваги, ти спростовував, скаржився, судився. І страждала музика, бо марнота марнот не сприяє творчості. Скільки міг би написати ти сонат, скільки концертів для скрипки з оркестром, якби вгамовував почуття й був мудрішим! Господь вирядив тебе у світ проповідувати прекрасне, дарувати смертним музику, а не марнувати час, змагаючись з невігласами та пліткарями. Ти не збагнув величі місії, якою сподобив тебе Бог. І все ж спромігся ти зачарувати своєю скрипкою тисячі сердець, зумів очистити їх трохи від скверни, хоч спонукою твого затятого служіння музиці було не усвідомлення свого божественного призначення, а земні пристрасті та бажання. Ти не щадив себе, ніби тобі даровано звідати не одне життя, а дюжину. І це теж нерозсудливо. Нерозсудливість свою, Нікколо, ти спокутував музикою скрипки Гварнері дель Джезу, і це вселяє надію на те, що апостол Петро не буде до тебе суворим.

Помірність. Апостол Петро писав філіп'янам: непомірні мають славу в соромі своєму, а шлунок для них, наче поганський ідол, бо думають вони тільки про земне. "Життя ж наше, — повчав апостол, — на небі, звідки ждемо і Спасителя, Господа Ісуса Христа". Ти, скрипалю, ніколи не втрачав розуму, не дозволяв розгулятися хтивості, не захоплювався Бахусом, не був гурманом, а тим паче не страждав ненажерством, бо пам'ятав батьківську пересторогу: "Голодний скрипаль грає, як Аполлон, а ситий — як п'яний сатир". Ніколи не впадав ти у лихоманку гніву, а якщо були спалахи, то нетривкі, як блискавки на весняному небі. Добре за своїх ти мудрість матері своєї, побожної Терези: "Гнів людський не чинить праведності Божої". Гріхи твої незначні, Нікколо, і апостол Петро про це знає.

Хоробрість. Ти приятелював з поетом Уго Фосколо, який мужньо виборював незалежність Італії й, подібно до Данте, жив у вигнанні й помер на чужині. Тебе не лякало те, що через ту дружбу австрійська влада занесла тебе до списку неблагонадійних, бо ти розумів, що вища справедливість — це свобода. Ти грав на скрипці Гварнері дель Джезу французьку революційну "Карманьйола", мелодія якої закликала італійців до помсти, справедливої, як помста Ахілла. Австрійці з погрозою називали тебе карбонарієм, а ти пишався цим, попри небезпеку й утиски. Пролісками квітнуть у серці твоєму слова матері: "Нікколо, ти син не рабині, а вільної. Закарбуй: вільна людина мусить бути справедливою, тримати в одній руці терези, а в другій — меч". Віддає апостол Петро, що для скрипаля Паганіні закони справедливості, Божим задумом освячені, вищі за кесареві, пілатами впроваджені.

Сім найбільших чеснот подивились на апостола Петра, що сидів у задумі, тримаючи заповітні ключі від Раю. Паганіні не наслідювався підійти до нього. Аж ось апостол згадав про гостя й покликав. Маестро відчув на собі приязний погляд і зрадів, як дитина.

Апостол Петро. Попри всі сумніви твої та хитання, Нікколо, попри вади і помилки, спокуси та нестриманість, Слово Боже в тобі не слабне, віра в Ісуса Христа в тобі непохитна. Страждав ти багато й через муки земні наблизився до розуміння Царства Небесного. Лукавого, що ходив за тобою по п'ятах, спокушаючи славою і багатством, розпустою та байдужістю, ти переміг. Хоч спотикався ти, скрипалю, але не впав. Каяття твоє щире, і каєшся ти без сподівань на мою поблажливість, і це тебе очищає. Волею Божою я, апостол Петро, гріхи тобі, Нікколо, відпускаю. Але зараз повертайся у світ земний, бо не все ще ти там скінчив.

Апостол тричі перехрестив маестро, і все розтануло раптово, мов рожевий туман над квітучим персиковим садом, у

якому грав колись Нікколіно на скрипці, присвячену матері крихітну, наче щиглик, музичну п'єсу, а розчулена Тереза усміхалася маленькому скрипалеві й дякувала Богові за подарований сину талант.

Синьйору Паганіні вдалося, що він прокинувся, але насправді сталося так, як це часто трапляється уві сні: одне сновидіння розтануло, а наступне почало туманитись, огортаючи невсипущу свідомість тремтливими відбитками нових міражів. Маестро опинився в Баварії. Небо дихало весною. Вдалині срібляли засніжені вершини Альп. У долині пінилися хвилі мільйонів нарцисів. Він ішов тим морем разом із баронесою Єленою, крок за кроком наближаючись до зеленого острівця, на якому застигли у чеканні старі гіллясті в'язи, вартові невмирущих небесних орелей.

Баронеса сіла в завітчаний фіалками човник орелей, і маестро не лишалось уже нічого іншого, як тільки намотати на правицю кінець сплетеного з адріатичних водоростей мотуза й, натягуючи його, злегка погойдувати готичний замок-привид баварської красуні. Кілька хвилин вони не зронили ані слова. Синьйору з Генуї пригадалась чомусь картина Жана Фрагонара "Орелі", яку місяць тому бачив у Луврі: симпатична молодичка у такому ж, як і баронеса, ніжно-рожевому платті й солом'яному капелюшці злітає до невидимої межі заказаного кохання й грайливо жбурляє ніжкою атласну туфельку, сподіваючись, що вона стане жаданим трофеем закоханого молодого шляхтича, котрий ховається в кущах жасмину, спостерігаючи за витівками своєї пасії. А підтоптаний, очманілий від запізнілого кохання чоловік, натягуючи мотуз, розгойдує і водночас стримує орелі, не розуміючи, що вже його час минув і що він не в змозі цим мотузом-гнуздечкою втримати баского огира жіночих пристрастей. Якщо провести паралель — чи не відведена йому, синьйору Паганіні, невдячна роль підстаркуватого Паріса?! Чи не відбито на картині паризького маляра жахливе прощтво?

— Ви збираєтесь освідчитись у коханні, маестро? — подавала кокетну усмішку баронеса. — Я чекаю з нетерпінням.

— Мушу вас розчарувати. Я збирався сказати, що повертаюсь у буденний світ остогидлого артистичного життя.

— Я не виправдала ваших надій?

— Ви народились надто пізно. У цьому немає вашої вини, Чарівна Леді. Скоріше винен я, бо народився набагато раніше.

Він удруге й, баронеса здогадалась, востаннє назвав її дивним ім'ям, яке вона чула далеким зимовим ранком на баварському цвинтарі біля надгробка з викарбуваним латиною: "Воскресну!" Тепер вона не здивувалась, і в її смарагдово-синіх озерцях не затремтіли іскорки любові. Тепер в її очах спалахнули чорні вогники зненависті, либонь, такі колись спотворювали блакить очей колхідської царівни Медеї.

— Я хочу врятувати і вас, і себе, — продовжував Паганіні. — Мене все ж таки зрозуміють: чоловіки мого віку одружуються з молодими й красивими жінками. А ви станете об'єктом глузу та кпинів: розлучитися з імпозантним і перспективним дворянином, якому ще не виповнилося й сорока, задля того, щоб побратися зі старим безрідним музикантом, котрого з усіх боків обсіли хвороби, — що це як не очманіння, не патологія?! Ваш чоловік міг би служити натурою фламандцю Ван Дейку, який полюбляв обезсмерчувати красунчиків з блакитною кров'ю у жилах, а ваш покірний слуга не зацікавив би як модель навіть Ієроніма Босха.

— Не блазняйте, Паганіні. Ви добре знаєте собі ціну. Я мала необачність покохати вас і цим прирекла себе на страждання. І все ж це краще, ніж жити з осоружним красенем фон Ріттерштайном. Мої листи відшукають вас де б ви не ховались од мене. Вони будуть ніжні й покірні, хоч у моєму серці клекотітимуть зненависть і ревнощі. Я чекатиму на вас, допоки не почую, що скрипаля Паганіні немає серед живих. А тоді... — голос баронеси затремтів, а очі зату-

манились, і це боляче відгукнулось у серці маестро. — А тоді спалю ваші облудні епістоли, — голос баронеси став твердішим за крицю: вона вмiла приборкувати свої почуття, — перейду в католицтво й пострижуся в черниці бенедиктинського монастиря, що неподалік від Базеля. Я була там минулого року й дала собі обітницю...

Паганіні не знав, що їй на це відповісти. Він не мав сумніву, що кохав цю вродливу та розумну жінку, але боявся того кохання, бо воно могло спопелити його душу, яку вже давно подаровано скрипці Гварнері дель Джезу. Від жорсткої борні серця і розуму запаморочилася голова, а коли маестро отямився, то баронеси вже не було, лишилась тільки згадка про неї — гілочка жасмину, обсипана білосніжними квітками, яка вмирала в човнику орелей, як його демонічна пристрасть, його вимріяне кохання до жінки, яку від двічі вголос назвав Чарівною Леді.

Квітневе сонячне проміння заплуталось у фіранках проциненого вікна, через яке маестро Паганіні споглядав синь мінливої вічності, що віддзеркалювалась у небі та хвилях Адріатики. Морський легіт, лагідний і теплий, мов сіамське кошения, бавився китицями бахроми шовкової завіси, утворюючи шпаринки, крізь які просотувались у покої веселі пухнасті цяточки. Вони ковзали по стіні, на якій у старовинних рамах красувалися майстерні копії витворів італійських малярів. І коли бризки сонця потрапляли на ці полотна, від доторку божественного світла оживали й Мадонна, й Немовля, й маленький Іван Хреститель, і янголи. Це був своєрідний триптих: шедеври Рафаеля "Мадонна зі щигликом", Парміджаніно "Мадонна з Немовлям" і Козимо Тури "Мадонна з Немовлям в оточенні янголів-музикантів". Кожна з цих копій нагадувала маестро про тих, хто колись подарував їх йому. Рафаелівська "Мадонна зі щигликом" викликала в пам'яті зустріч у Флоренції з лордом Байроном, портрет якого теж був у цій кімнаті. Коли синьйор Паганіні дивився на дарунок лорда, йому здавалося, що він чує співи

маленької пташки, яка колись спробувала полегшити страждання Сина Божого. Були це співи скорботні і сумні, й у маестро щеміло серце, бо згадував він трагічний кінець англійського лорда, котрий часто являвся йому уві сні. Коли ж його погляд зупинявся на витворі майстра з Парми "Мадонна з Немовлям", то згадував Марію Луїзу, вдову Наполеона, — це був її дарунок. Маестро помітив, що коли довго дивишся на цю картину, то лине божественна музика, ноти якої лежали на колінах маленького Ісуса, і в тій музиці були любов та істина, пізнання яких є сенсом людського життя. Витвір феррарського маляра Козимо Тури, оригінал якої прикрашав олтар церкви Сан-Джорджо-фуорі-ле-мура, був дарунком Паоліни Боргезе. Синьйор Паганіні з особливим пістетом милувався цим шедевром. Йому здавалося, що він разом із Мадонною та Немовлям присутній на райському камерному концерті: янголи натхненно грали на віолах і лютнях, чарували слух маестро музикою органа.

Щоранку прокидаючись, Паганіні подумки розмовляв з Мадонною та Немовлям, молився, запитував, а вони відповідали йому теплими поглядами й ласкавим промінням очей. Ось так і сьогодні, коли маестро прокинувся, то відразу сказав їм сокровенне: "Апостол Петро відпустив мені гріхи", — і вони усміхнулись у відповідь, і ці усмішки наповнили радістю серце Паганіні, і стало йому затишно і безжурно, й не хотілося вмирати, й не було й натяку на острах, хоч і помітив у кутку кімнати Смерть, молоду вродливу жінку в жалобному вбранні, яку щойно бачив уві сні на похованні Моцарта.

Знадвору долинали мелодії вранішньої Ніцци: весело перегукувалися корабельні склянки, зазивали прогулятися у фіакрі по набережній горласті візники, кликали господинь молочарі, гугнявила французьку пісеньку "Charmante Catherine" стара шарманка, радувало слух сольфеджіо пернатих.

Із хвилями морського повітря плинули у кімнату і лоскотали ніздрі солодкі пахощі африканського мирта, яким пи-

шалися городяни Ніцци, п'янкий аромат перського бузку, що фіолетово пінився на кожному подвір'ї, паморочливий запах китайської гліцинії, блакитно-лілові гірлянди якої зазирали у вікна, ніжний подих провансальських конвалій, які нагадували про майбутні весілля, млосний дурман корсиканської лаванди, що каскадами збігала з мовчазних гір.

Крекчучи, синьйор Паганіні підвівся з ліжка і підійшов до великого кипарисового розп'яття, встав на коліна і почав молитися. Були у тій молитві слова щирого каяття, безмежної віри й любові до Бога та світлої надії на спокій у новому житті. Солоні краплинки котилися по щоках маестро. Раптом він відчув, як голови його торкнулася чиясь рука. Паганіні не здивувався і не злякався: він здогадався, що це рука Ісуса Христа, який на якусь хвильку зійшов із розп'яття, щоб врятувати його. Це було чудо, яке траплялося вже не вперше. Спізнали його колись Бернард Клервоський і Франциск Ассізький. Перший мав кредо: "Sustine et abstine", а другий викарбував на обручці "Inopia".

Хтось тихенько торохнув у двері. Паганіні згадав, що його збирався відвідати доктор Беннаті. Підвівся, підійшов до фотелю і, вгніздившись, смикнув за шнурок. Срібно озвався дзвоник — то був сигнал запобігливому Карло. Голос маестро давно вже втратив і спілкувався або дзвоником, або писав на папері. Двері розчинилися — і на порозі з'явився відомий усій Ніцці доктор Беннаті, як завше імпозантний і гречний. Зазирнув і слуга Карло. Дві усмішки спробували зігріти Паганіні: обнадійлива — доктора й віддана — Карло.

— Маестро, я приніс вам не тільки ліки, а й обіцяне, — емоційно, по-італійськи, ледве не проспівав Беннаті й дістав із валізки книжку. — "Манфред"! Останнє видання. Вчора отримав із Лондона. Зрозуміла річ, англійською.

На обличчі доктора застигло питання: знав, що англійська для маестро terra incognita.

— Байрона я розумію без перекладу, — написав у відповідь Паганіні.

З невимовною теплою гортов маестро сторінки поеми, згадуючи лорда. Беннаті терпляче чекав, вмовившись на канапі.

Аж ось Паганіні поклав книжку на столик, подивився на портрет Байрона, з яким давно вже не розлучався, і написав доктору: "Маєте змогу почути мою імпрровізацію, яку, аби записав, назвав би "Манфред".

— О, — зрадів доктор, підхопився і несподівано для Паганіні попросив, щоб він дозволив послухати імпрровізацію і його дочці, юній Анджели, яка чекала на повернення батька на лавочці біля будинку. Дівчина захоплювалася музикою, грала на фортепіано, прагнула бути схожою на Клару Вік, на концертах якої бував колись і Паганіні.

Уже через кілька хвилин на канапі сиділа поруч із батьком юна італійка, схожа обличчям на Симонетту Веспуччі, яку колись обезсмертив флорентієць Боттічеллі.

Слуга Карло приніс скрипку. В руках маестро вона ожила. Він ласкав її поглядом, як кохану жінку. Нарешті підвівся. Готуючись до гри, уявив собі, що він на освітленій сцені паризької Гранд-Опера. І відразу забув про тяжку хворобу і страждання, відчув нездоланну внутрішню енергію, наче випив молодильної води. Обличчя стало світлим і натхненним. Змахнув смичком — і будинок у Ніцці перетворився на царство музики.

Імпрровізована музична поема була такою ж геніальною, як і творіння Байрона. Доктор Беннаті був у захваті. Він добре знав, що байронового "Манфреда" читала і його Андже-ла. Тому і батько, і дочка, слухаючи музику Паганіні, відчували щось схоже, але доктор був у змозі стримувати свої почуття, а юна Андже-ла підкорилась їм без опору, і вони завдавали їй тортур і дарували насолоду.

А Манфред, наче Байрон, страждав у своєму замку, збагнувши, що до скону не знатиме ані надії, ані спокою, ані кохання. Гордота і самотність, мов хробаки, з'їдали серце. Така була ціна за знання заради знань, зневагу до людей і

кпини над коханням. А влада над духами гір, буревіїв, морських безодень — лише мізерні радощі обманутої гордістю душі. Хіба втечеш від себе? Ні бескиди альпійські, ні брили крижані, ні прірва не врятують. Могла б урятувати музика сопілки, але гордота не чує музики. Не чує Манфред і голосу Мисливця: "Спасіння твоє в каятті, смиренні та молитві". Астарта з очима, схожими на два смарагдово-сині озерця, ніколи вже поглядом не радуватиме серце графа, бо він своїм коханням згубив її любов, як ніжний едельвейс північний вітер.

Скрипка Гварнері дель Джезу народжувала звуки, яким могли позаздрити, либонь, небесні лютні та віоли, бо знала скрипка, що маестро грає на ній востаннє. В екстазі, наче свята Тереза, яку у мармурі увічнив Лоренцо Берніні, юна Анджела слухала ті звуки, і в серці її прокидалося ще не знає нею почуття — кохання до цього старого, потворного, розбитого тяжкою хворобою маестро.

З портрета поблажливо і співчутливо усміхався лорд Байрон.

Літературно-художнє видання

Рогозинський Віктор Валентинович
Кохання маестро Паганіні

Дизайн і комп'ютерна верстка Д. Лебеда
Коректор І. Струкова

Підписано до друку 27.07.2006. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Умовно-друк. арк. 8,84.
Наклад 2000 прим. Зам. 3140.
ТОВ "Антросвіт".
03055. Київ-55. а/с 68.
ТОВ "Задруга".
Київ, вул. Фрунзе, 86.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої
справи до державного реєстру видавців
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК №2000 від 03.11.2004 р.